



Anna Rudyk

**ZWROTY ADRESATYWNE
W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM**



Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego

**ZWROTY ADRESATYWNE
W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM**

Anna Rudyk

**ZWROTY ADRESATYWNE
W JĘZYKU POLSKIM I ROSYJSKIM**



**WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
RZESZÓW 2021**

Recenzował
dr hab. ANDRZEJ CHARCIAREK, prof. UŚ

Opracowanie redakcyjne i korekta
ELŻBIETA KOT

Opracowanie techniczne
EWA KUC

Łamanie
BARBARA DRAŻEK-OCZOŚ

Projekt okładki
ALEKSANDRA RUDYK
MICHAŁ RUDYK

© Copyright by
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego
Rzeszów 2021

ISBN 978-83-7996-880-0
DOI: 10.15584/978-83-7996-880-0

1824

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO
35-310 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 17 872 13 69, tel./fax 17 872 14 26
e-mail: wydaw@univ.rzeszow.pl; <http://wydawnictwo.univ.rzeszow.pl>
Wydanie I, format B5, ark. wyd. 10,7, ark. druk. 16, zlec. red. 88/2020

Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Rzeszowskiego

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
ROZDZIAŁ 1	
Zwrot adresatywny w świetle badań językoznawczych	15
ROZDZIAŁ 2	
Zwroty adresatywne w języku polskim w konfrontacji przekładowej z językiem rosyjskim	39
2.1. Zwroty adresatywne wyrażone terminami pokrewieństwa	39
2.2. Antroponimy w funkcji zwrotów adresatywnych	75
2.2.1. Imiona własne	79
2.2.2. Nazwisko w strukturze zwrotu adresatywnego	120
2.2.3. Przewiska w funkcji adresatywnej	126
2.3. Inne nazwy osób w funkcji adresatywnej	138
2.3.1. Leksemy o znaczeniu ogólnym	138
2.3.2. Zwroty zawierające informację o posiadanych przez adresata tytułach, zajmowanych stanowiskach, pełnionych funkcjach	150
2.4. Ekspresywne zwroty adresatywne	155
Podsumowanie	188
Zakończenie	225
Źródła materiału	232
Bibliografia	234
Wykaz stosowanych skrótów	243
Wykaz tabel	244
Wykaz schematów	245
Резюме	246
Summary	251

WSTĘP

Każdy język ludzki jest układem dwuklasowym. Składa się bowiem ze słownika – bogatego, ale w danym momencie ograniczonego dla konkretnej osoby – i gramatyki, czyli zbioru reguł, często nieuświadomionych, pozwalających na tworzenie w zasadzie nieskończonej liczby nowych wypowiedzi. Język można zatem traktować jako system charakteryzujący się określoną strukturą. Właśnie takie podejście, to znaczy ujęcie systemowo-strukturalne, uważam za kluczowe w odniesieniu do badań porównawczych, w których nurt niewątpliwie wpisuje się prowadzona w niniejszej monografii analiza form adresatywnych w języku polskim i rosyjskim.

Rozprawa ma charakter materiałowy – podstawową jednostką realizowanej obserwacji jest dwutekst. Termin ten służy do określenia tekstu przekładu i tekstu oryginału rozpatrywanych łącznie¹, jako całościowy obiekt analizy lingwistycznej. Pojęcie może dotyczyć rozmaitych typów tekstów – filmu opatrzonego napisami, metki ubraniowej zawierającej tę samą informację w różnych językach, tekstu literackiego czy też oficjalnego dokumentu wraz z przekładem – a zatem ich gatunek, styl czy forma nie stanowią w tym względzie ograniczenia. Warto dodać, że w odróżnieniu od dwutekstu danego², rozumianego jako obecność tekstu wyjściowego i docelowego w tym samym miejscu, przykładowo na jednej kartce, dwutekst potencjalny oznacza parę tekstów, które fizycznie nie sąsiadują ze sobą, istnieją w sposób obiektywnie niezależny, a właściwym dwutekstem realnym stają się dopiero w rękach badacza. Jeśli chodzi o jego autorstwo, twórców jest przynajmniej trzech: nie tylko autor oryginału i autor przekładu,

¹ R. Lewicki, *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Lublin 2017, s. 335.

² D. Borysowski, *Teksty zespolone a problemy leksykografii przekładowej*, Opole 2020, s. 24–27.

ale również osoba, która zestawia oba teksty, by porównać ich wybrane aspekty, bierze tym samym udział w kreowaniu zdefiniowanego wyżej typu obiektu badawczego. Obserwacja dwutekstów literackich, czyli w zasadzie wykorzystanie dorobku tłumaczy literatury pięknej, może wzbogacić i udoskonalić prace leksyko-graficzne³.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza porównawcza zwrotów adresatywnych wyekscerpowanych z tekstów współczesnej polskiej prozy obyczajowej i jej przekładu na język rosyjski⁴. Korpus badawczy tworzony przez wybrane z partii dialogowych repliki zawierające formy zwrotu do adresata jest zatem zbiorem potencjalnych dwutekstów literackich, które na potrzeby niniejszego badania stają się dwutekstami realnymi. Objęty analizą materiał pochodzący z tekstów pisanych stanowi w nich reprezentację języka mówionego. Wykorzystanie jako źródła współczesnej prozy obyczajowej i kryminałów zostało podyktowane chęcią zgromadzenia wypowiedzi, które będą możliwie najbliższe dzisiejszej mowie. Bohaterowie często wielowątkowych utworów wchodzą w rozmaite relacje, są ukazani w różnych sytuacjach życiowych. W mojej ocenie ich wypowiedzi stanowią odzwierciedlenie języka, jakim posługujemy się w codziennych okolicznościach.

Praca składa się ze wstępu, rozdziału teoretycznego, części analitycznej, podzielonej na cztery podrozdziały poświęcone poszczególnym typom zwrotów adresatywnych, i zakończenia. Badanie prowadzi jednokierunkowo, uznając za wyjściowy tekst polskojęzyczny. Uzupełnieniem jest wykaz odnotowanych w materiale źródłowym apelatywnych form adresatywnych wraz z ich odpowiednikami tekstowymi i przykładami użycia.

Analiza konfrontatywna pozwala wskazać pewne charakterystyczne różnice dotyczące wyboru środków leksykalnych i gramatycznych służących do tworzenia językowego obrazu fragmentu

³ J. Wawrzyńczyk, *Teoretyczne i praktyczne aspekty przekładu rosyjsko-polskiego*, t. I, Łódź 2000, s. 5–21.

⁴ Przykłady zostały zaczerpnięte z tekstów w wersji elektronicznej. Informacja dotycząca źródeł materiału badawczego znajduje się na s. 232.

rzeczywistości, pomaga dostrzec, „в сколь разнообразных формах может воплощаться мысль”⁵. Wyniki takiego badania zależą nie tylko od podstaw metodologicznych, ale również od wykorzystanego materiału faktograficznego i jego przydatności do realizacji wytyczonego zadania. By mieć pewność, że porównywane zwroty są umiejscowione w analogicznym kontekście, zdecydowałam się na obserwację dwutekstów. W zasadzie można by przyjąć *a priori*, że taki materiał wykazuje pełną spójność funkcjonalną w obu językach – w końcu zadaniem tłumacza jest dobór możliwie najlepszych środków w celu przekazania treści wyrażonych w języku oryginału. Należy jednak podkreślić, iż tłumacz nie zawsze sprosta takiemu zadaniu. Ponieważ korpus badawczy jest tworzony przez repliki dialogów zawierające bezpośrednie zwroty do adresata, kluczową kwestią okazuje się również dbałość o zachowanie illokucji, wierne przeniesienie intencji całych wypowiedzi do tekstu docelowego. Z tego powodu konieczne jest wykorzystanie elementów analizy pragmatycznej.

Głównym celem prowadzenia badań konfrontatywnych jest ujawnienie podobieństw i różnic między strukturami dwóch bądź kilku języków. Rezultaty tego rodzaju obserwacji są istotne zarówno dla nauczania języka obcego, jak i praktyki translatorskiej⁶. Podejście porównawcze pozwala lepiej zrozumieć istotę wybranych faktów językowych, uchwycić ich właściwości w obrębie poszczególnych systemów. Na poziomie konkretnej sytuacji użycia można wyodrębnić najwięcej rozbieżności między porównywanymi systemami językowymi. Szczególnie ciekawe obserwacje przynosi analiza języków pokrewnych, które zachowując pewną spójność w zakresie zbioru reguł gramatycznych, ewidentnie różnią się ładunkiem funkcjonalnym właściwym poszczególnym faktom językowym⁷.

⁵ Л.В. Щерба, *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград 1974, с. 74, сит. за: А.Г. Широкова, В.Ф. Васильева, А.И. Изотов, Н.Е. Ананьева, *Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского и западнославянских языков*, Москва 1998, с. 10.

⁶ Б.Н. Головин, *Введение в языкознание*, Москва 1977, с. 265–266.

⁷ А.Г. Широкова, В.Ф. Васильева, А.И. Изотов, Н.Е. Ананьева, *Сопоставительные исследования...*, с. 18.

Ponieważ materiał faktograficzny poddany analizie w niniejszej pracy obejmuje korpus dwutekstów, czyli fragmentów tekstu oryginalnego zestawionych z przekładem, warto poświęcić nieco uwagi pojęciom ekwiwalencji i adekwatności. Według J.C. Catforda ekwiwalencja przekładowa stanowi istotę całokształtu odpowiedniości między oryginałem a przekładem. Jej przejawem jest możliwość wzajemnej wymiany obu tekstów w określonej sytuacji⁸. Ekwiwalencja sprowadza się zatem do relacji między tekstami, nie zaś między językami, i występuje nie tylko wtedy, gdy wykorzystane zostały odpowiedniości międzyjęzykowe⁹. Ekwiwalencja przekładowa zachodzi, jeżeli tekst bądź fragment tekstu języka oryginalnego (źródła) i języka docelowego odnoszą się do tych samych cech substancji¹⁰.

W takim rozumieniu przekład można zdefiniować jako zastąpienie tekstu jednego języka ekwiwalentnym tekstem drugiego języka¹¹. Podczas gdy zadanie teorii przekładu polega na określeniu istoty ekwiwalencji przekładowej i warunków, w których ona zachodzi, kwestią zasadniczą w praktyce translatorskiej jest poszukiwanie ekwiwalentów przekładowych w języku docelowym¹².

Jak stwierdza R. Lewicki, ekwiwalencję należy traktować jako konstytutywną cechę przekładu, gdyż bez niej przekład nie istnieje, jest ona swoistą więzią „przekładu z oryginałem, na podstawie którego powstał”¹³. Badacz szczegółowo omawia główne cechy ekwiwalencji, wyodrębniając wśród nich następujące:

- asymetryczny, tj. jednokierunkowy charakter, związany z faktem, że tylko przekład jest ekwiwalentny wobec oryginału, a relacja w odwrotnym kierunku nie istnieje. Oryginał nie może być ekwiwalentny wobec przekładu, skoro nie jest od niego zależny –

⁸ J.C. Catford, *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*, London 1965, s. 49.

⁹ R. Lewicki, *Zagadnienia...*, s. 132.

¹⁰ Дж.К. Катфорд, *Лингвистическая теория перевода. Об одном аспекте прикладной лингвистики*, Москва 2004, с. 99.

¹¹ *Ibid.*, с. 43.

¹² J.C. Catford, *A Linguistic Theory...*, s. 21.

¹³ *Ibid.*, s. 128.

ekwiwalencja jest relacją przekładu wobec oryginału zachodzącą w rezultacie jego naśladowania;

- stopniowalność – przekład może być ekwiwalentny w mniejszym bądź większym stopniu, gdyż nie jest możliwe, by całkowicie odwzorowywał oryginał;
- względność, wynikająca z tego, że można określić stopień ekwiwalencji w obrębie wybranego kryterium, a zatem stopień ekwiwalencji danego przekładu stanowi wypadkową ekwiwalencji pod wybranymi względami – w pewnych aspektach może on być ekwiwalentny w większym, w innych – w mniejszym stopniu;
- hierarchiczność, wynikłą z faktu, że ekwiwalencji podlegają również poszczególne części przekładu, nie tylko całość;
- cel ekwiwalencji zorientowany na przekonanie, że wartość komunikacyjna, jaką przekład zyskuje dla swoich odbiorców, jest analogiczna wobec wartości komunikacyjnej oryginału dla jego odbiorców¹⁴.

Ekwiwalencja jest relacją między tekstami, nie zaś między językami. J.C. Catford odnosi tę zależność zarówno do tekstów jako całości, jak i do tworzących je jednostek. Mianem ekwiwalentu można określić fragment tekstu w języku docelowym, który ulega zmianie jedynie wówczas, gdy zmienia się część tekstu wyjściowego¹⁵. Warto nadmienić, że w takim ujęciu ekwiwalentem wyrazu nie musi być wyraz, grupy wyrazowej – grupa wyrazowa, a zdania – zdanie, gdyż ekwiwalencja nie powstaje na drodze transferu, lecz doboru znaczeń¹⁶. Na określenie ekwiwalentów innych niż słownikowe, zastosowanych mimo obecności ustalonych odpowiedników, będę w niniejszej pracy posługiwać się wymiennie terminami *ekwiwalent tekstowy* i *ekwiwalent przekładowy*. Tekst oryginału i tekst przekładu nie mogą mieć identycznego znaczenia, gdyż są produktami różnych języków – każdy z tekstów stanowi sumę znaczeń jednostek innego języka.

Innego rodzaju zależność należy rozumieć pod pojęciem adekwatności, którą R. Lewicki definiuje jako odpowiedniość (sto-

¹⁴ Ibid., s. 138–139.

¹⁵ Ibid., s. 134.

¹⁶ R. Lewicki, *Zagadnienia...*, s. 141–145.

sowność) przekładu do warunków (sytuacji) jego funkcjonowania, która umożliwi mu efektywność komunikacyjną¹⁷. Adekwatny przekład to taki, który będzie skutecznie funkcjonować wśród użytkowników tekstu docelowego. Adekwatność można zatem określić jako relację tekstu przekładu do warunków jego istnienia, całkowicie niezależną od tekstu oryginalnego. Warto dodać, że jest ona związana z kategorią adresata przekładu, gdyż zależy w dużym stopniu od kompetencji społecznych czy językowych odbiorcy, dla którego jest przeznaczony. Podobnie jak ekwiwalencję, cechuje ją względność, gdyż może występować w różnym stopniu oraz wiązać się z różnymi składnikami sytuacji, w której funkcjonuje przekład.

Zwroty adresatywne, jako składowa etykiety językowej, stanowią nieodłączny element naszej codzienności. Wybór właściwej formuły nie zawsze jest jednak oczywisty. Dlatego za istotną uważam sytuację użycia danego zwrotu do adresata i większość przykładów przytaczam wraz z otoczeniem tekstowym, mogącym zawierać uzasadnienie zastosowania konkretnych form. Ujawniające się w ten sposób znaczenia mają charakter naddany, sekundarny, natomiast powstają wskutek realizacji funkcji pragmatycznych uwarunkowanych przez konkretną sytuację komunikacyjną¹⁸. Analiza kontekstologiczna (dystrybutywna) pozwala wyraźnie rozgraniczyć znaczenia językowe (systemowe, uzualne) od okazjonalnych, właściwych mowie¹⁹. Pojęcie *znaczenia pragmatycznego*, które czyni interpretację poszczególnych wyrażen zależną od okoliczności towarzyszących, stanowi istotę pragmatyki językowej²⁰.

Współczesne językoznawstwo ma do dyspozycji rozmaite metody badawcze, od intuicyjnych rozwiązań w zakresie obserwacji aż po precyzyjne analizy matematyczne²¹. Prowadzone w planie kontrastywnym badanie synchroniczne powinno być podparte ści-

¹⁷ Ibid., s. 156.

¹⁸ A. Awdiejew, *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzeń*, Kraków 1987, s. 26–27.

¹⁹ Л.М. Васильев, *Современная лингвистическая семантика*, Москва 2009, с. 20–22.

²⁰ A. Awdiejew, *Pragmatyczne podstawy...*, s. 11.

²¹ Л.М. Васильев, *Современная...*, с. 20–22.

śle określoną metodologią, niemniej spostrzeżenia pojawiające się w toku eksploracji wymagają zastosowania dodatkowych rozwiązań, jak choćby wspomnianej interpretacji pragmatycznej czy próby budowania eksplikacji semantycznych znanych m.in. z prac A. Wierzbickiej. Nie da się ukryć, że jednym z narzędzi, którym się posługuję, jest introspekcja, rozumiana jako odniesienie do własnej intuicji językowej. Takie założenie mogę, rzecz jasna, przyjąć tylko w odniesieniu do języka polskiego²². Za przydatną uważam również dekonstrukcję, którą można zdefiniować jako szczególną strategię czytania tekstu, skierowaną na odkrycie jego implicytnego znaczenia, nieświadomionego przez samego autora. W aspekcie lingwistycznym dekonstrukcja jest o tyle interesująca, że według niej znaczenie tekstu nie jest tworzone tylko przez mówiącego, ale również przez różne inne czynniki²³. Podstawą prowadzonych tu analiz jest jednak porównanie, mające na celu wychwycenie podobieństw i różnic we wskazanym zakresie, przy czym fakty językowe są analizowane z punktu widzenia funkcji, jaką pełnią w procesie komunikacji.

W tym miejscu chciałabym podkreślić, że zadaniem badania nie jest ocena warsztatu tłumacza, lecz analiza zastosowanych rozwiązań translatorskich, próba wskazania możliwości, jakich dostarcza język przekładu. Interpretacja wybranych egzemplifikacji ma na celu wyodrębnienie podobieństw i różnic między językiem polskim a rosyjskim w ramach wybranego problemu badawczego, dyskusję nad przyczynami zaobserwowanych rozbieżności, zasadnością decyzji podejmowanych przez tłumacza czy ich rezultatami w zakresie osiągnięcia tożsamyh celów komunikacyjnych.

System językowy nie jest zamkniętym, ostatecznie uformowanym, skostniałym tworem, lecz otwartą, dynamiczną i stale rozwijającą się strukturą. Język żyje i ewoluuje, nieustannie podlegając wpływom społecznych i środowiskowych czynników zewnętrznych, a zatem również narzędzia służące do jego analizy powinny być różnorodne, wystarczająco elastyczne i dostosowane do eksploro-

²² M.A. Кронгауз, *Семантика*, Москва 2001, с. 94.

²³ *Ibid.*, с. 103.

wanych aspektów. W gruncie rzeczy to właśnie konfrontacja z innym językiem daje możliwość spojrzenia na adresatywność jako kategorię uniwersalną i jednocześnie specyficzną w aspekcie kulturowym²⁴. Proponowana analiza dotyczy nie tylko zakresu kompetencji językowej, ale również kompetencji komunikacyjnej, wkracza tym samym w sferę pragmalingwistyki. Wybrane narzędzia badawcze wzajemnie się uzupełniają – jestem przekonana, że takie podejście okaże się efektywne i pozwoli osiągnąć założone cele rozprawy.

²⁴ А.В. Полонский, *Категориальная и функциональная сущность адресатности*, Москва 1999, с. 16.

Rozdział 1

ZWROT ADRESATYWNY W ŚWIETLE BADAŃ JĘZYKOZNAWCZYCH

Zwrot adresatywny jest jednym z najczęściej stosowanych w codziennej komunikacji przejawów etykiety, która bywa również określana jako *bon ton*, *savoir vivre* czy *bonne maniere*. Pojęcie wywodzi się od francuskiego wyrazu *etiquette*, czyli *kawałek papieru*, a jego semantyka sięga korzeniami czasów Ludwika XIV, kiedy to *etykiety* służyły do wskazywania w królewskich ogrodach miejsc, których nie wolno było deptać. Z upływem lat znaczenie to uległo wyraźnej modyfikacji, jednak do dziś dotyczy norm postępowania – co oczywiste – w zupełnie innym, znacznie szerszym kontekście²⁵.

Będąca częścią etykiety ogólnej *etykieta językowa* stanowi zbiór wzorów zachowań werbalnych przyjętych w danej społeczności, które zostały zwyczajowo przyporządkowane pewnym sytuacjom pragmatycznym²⁶. Przedstawia ona – co podkreśla wielu badaczy – nader interesujący obszar rozważań ilustrujący relację *akty mowy* – *kultura*²⁷. Jako zestaw norm regulujących zachowania mowne z punktu widzenia ich stosowalności obejmuje nie tylko skonwencjonalizowane formuły grzecznościowe, ale także bardziej ogólne

²⁵ I. Kamińska-Radomska, *Etykieta biznesu, czyli międzynarodowy język kurtuazji*, Warszawa 2008, s. 11.

²⁶ M. Marcjanik, *Etykieta językowa* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010, s. 281.

²⁷ M.in.: D. Zdunkiewicz, *Akty mowy* [w:] *Współczesny język polski...*, s. 278; M. Peisert, *Etykieta językowa jako przejaw edukacji społecznej i kulturowej* [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 57; P. Kisiel, *Etykieta językowa a wzory kultury* [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta...*, s. 9.

reguły grzeczności – jedne i drugie mogą być odmienne w różnych językach²⁸. Opanowanie reguł etykiety językowej to podstawowy składnik kompetencji komunikacyjnej²⁹.

Mimo iż pewne zachowania językowe są uwarunkowane kulturowo, istnieje ewidentna spójność w zakresie zasad werbalnego utrzymania grzeczności wobec partnera. K. Ożóg definiuje model grzeczności językowej jako „system społecznie zaaprobowanych i powszechnie przyjętych w danej społeczności (grupie, wspólnocie) zasad, norm określających pewien usankcjonowany sposób zachowania, także werbalnego, członków tej społeczności w kontaktach między sobą”³⁰, czyli sposób zachowania, który można określić jako *odpowiedni, kulturalny, grzeczny, uprzejmy* czy *taktowny*, stanowiący wyraźną opozycję wobec działań *nieodpowiednich, nieuprzejmych, niekulturalnych, uderzających w godność drugiej osoby*. Badacz wydziela dwie fundamentalne zasady, na których model ten się opiera, a mianowicie poszanowanie godności, autonomii, ważności drugiego człowieka oraz regułę życzliwości, czyli przyjaznej postawy wobec każdej osoby³¹. Analogiczne rozważania można znaleźć w przewodniku po zasadach rosyjskiej etykiety językowej: „Не оскорблять человека, не унижать его достоинство, а, напротив, выражать ему уважение, проявлять доброжелательность и помогает речевой этикет”³².

Zdaje się, że role form adresatywnych w komunikacji międzyludzkiej należy interpretować w dwóch aspektach: w odniesieniu do

²⁸ Jako przykład można podać odmienne wartościowanie chwalenia się, które w kulturze polskiej uznawane jest za niestosowne, podczas gdy w japońskiej za zdecydowanie obraźliwe, a z kolei w amerykańskiej wprost przeciwnie – nie tylko nie jest postrzegane jako zachowanie nieodpowiednie, ale wręcz wskazane. D. Zdunkiewicz, *Akty...*, s. 278.

²⁹ A. Grybosiowa, *Przyczyny zmian w polskim systemie adresatywnym*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica”, 37, 1998, s. 57.

³⁰ K. Ożóg, *Współczesny model polskiej grzeczności językowej* [w:] *Język a Kultura*, t. 17: *Życzliwość i agresja w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska, Wrocław 2005, s. 10.

³¹ *Ibid.*; K. Ożóg, *Słowa dobre i słowa złe w komunikacji między tobą a mną* [w:] *Głos – Język – Komunikacja*, t. 5: *W obliczu emocji*, red. A. Myszką, K.I. Bieńkowska, Rzeszów 2018, s. 17–19.

³² Т.Г. Михальчук, *Русский речевой этикет. Практикум*, Минск 2016, с. 7.

etykiety językowej oraz jako funkcje pragmatyczne. Niemniej obie płaszczyzny pozostają w ścisłej korelacji, gdyż pragmatyczne znaczenie adresatywne można rozumieć jako zawarty w praktyce językowej stosunek mówiącego do używanych znaków i odpowiedni wpływ tychże znaków na ludzi³³. Zwrot do adresata często nie tylko wyznacza bieg aktu komunikacyjnego, ale również ma ogromny wpływ na jego powodzenie. Żeby zwrócić się do kogoś, trzeba go koniecznie nazwać, wybierając nominację, która w największym stopniu odpowiada okolicznościom sytuacji porozumiewania się³⁴.

W tym miejscu pragnę zaznaczyć, że przegląd literatury przedmiotu, który przedstawiam w niniejszym rozdziale, ma charakter wybiórczy. Świadomie rezygnuję z syntetycznej analizy kolejnych opracowań, koncentrując się głównie na publikacjach, które wywarły największy wpływ na kształtowanie podstaw metodologicznych niniejszej rozprawy i stały się teoretyczną podbudową dla sformułowania jej głównych założeń. Decyzja taka została podyktowana tym, że literatura ta jest ogólnodostępna, ponadto w ostatnich latach ukazały się prace, w których stan badań nad sposobami zwracania się do innych został już kompleksowo omówiony³⁵. Wybrane spostrzeżenia badaczy pomogą mi sprecyzować przedmiot analizy, posłużą również dla ilustracji interesujących mnie zjawisk językowych – jako potwierdzenie obserwacji własnych lub punkt wyjścia do dalszych rozważań.

Problemowi zwrotów adresatywnych zostały poświęcone liczne prace polskich i rosyjskich lingwistów³⁶. Obok opracowań o cha-

³³ Л.А. Новиков, *Семантика русского языка*, Москва 1982, с. 100.

³⁴ A. Charciarek, *Перевод экспрессивных наименований в функции обращения (на материале польского, русского и чешского языков)* [w:] *La traduction: philosophie, linguistique et didactique*, red. T. Milliaressi, Lille 2009, s. 237.

³⁵ M.in.: В.П. Проничев, *Синтаксис обращения (на материале русского и сербскохорватского языков)*, Ленинград 1971; M. Kostro, K. Wróblewska-Pawlak, *Panie Prezydencie, Monsieur le Président... Formy adresatywne w polskim i francuskim dyskursie polityczno-medialnym*, Warszawa 2016; W. Sosnowski, *Formy adresatywne. Aspekt językowy i socjologiczny* [w:] *Semantyka a konfrontacja językowa*, t. 5, red. D. Roszko, J. Satoła-Stańkowiak, Warszawa 2015, s. 319–332.

³⁶ M.in.: U. Chwesiuk, *Formy adresatywne w mediach społecznościowych*, „Kwartalnik Językoznawczy”, 2, 2016, s. 28–39; A. Dąbrowska, *Formy zwracania się*

rakterze monograficznym wciąż pojawiają się nowe artykuły i szkice. Nie świadczy to bynajmniej o wyczerpaniu tematu, lecz wręcz przeciwnie – o jego aktualności i niebanalności. Różne ujęcia metodologiczne w połączeniu z możliwością wykorzystania róż-

do innych w niektórych językach europejskich, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Linguistica”, 645, VIII, Wrocław 1983, s. 3–19; G. Stone, *Formy adresatywne języka polskiego w osiemnastym wieku*, „Język Polski”, LXIX, 3–5, 1985, s. 135–142; M. Rachwałowa, *Formy adresatywne w mowach staropolskich*, „Poradnik Językowy”, 7, 1987, s. 528–535; B. Bartnicka, *Sposoby zwracania się do rozmówców w „Pamiętkach Soplicy” Henryka Rzewuskiego*, „Poradnik Językowy”, 5, 1989, s. 276–284; M. Rachwał, *O przyczynach zmian systemu adresatywnego w XIX wieku* [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta...*, s. 41–49; A. Nagórko, *Jak ludzie zwracają się do siebie w różnych językach – przyczynek do gramatyki grzeczności*, „Polono-Slavica Varsoviensia XII. Studia semantyczne”, 1993, s. 173–180; S. Koziara, A. Spólnik, *Formy adresatywne w języku współczesnych tekstów homiletycznych* [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa, W. Śliwiński, Kraków 1994, s. 171–178; M. Mycawka, *Zwroty adresatywne w tekstach przemówień* [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona...*, s. 159–166; A. Bogusławski, *Zróżnicowanie zwracania się do bliźnich. Skąd ono?* [w:] *Język w komunikacji*, t. 1, red. G. Habrajska, Łódź 2001, s. 176–179; Z. Kubiszyn-Mędrała, *Zwroty adresatywne w polskiej telewizji w latach siedemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, „Język Polski”, LXXXI, 3, 2001, s. 168–175; M. Marcjanik, *Akty zwrócenia się do adresata* [w:] *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Kielce 2001, s. 131–138; R. Przybylska, *Czy w języku polskim istnieje osobna kategoria adresatywów?* [w:] *Język w komunikacji...*, s. 180–185; W. Kotikowa, *Formy adresatywne we współczesnym języku rosyjskim, polskim i w amerykańskim wariacie języka angielskiego. Charakterystyka socjolingwistyczna*, „Poradnik Językowy”, 1, 2002, s. 43–51; M. Kostro, K. Wróblewska-Pawlak, *Formy adresatywne jako środek jawnej i ukrytej deprecjacji kobiet polityków w polskim dyskursie polityczno-medialnym*, „Tekst i Dyskurs – Text und Diskurs”, 6, 2013, s. 153–168; B. Bogusz, *Formy adresatywne w wybranych odcinkach programu telewizyjnego „Europa da się lubić”*, „Annales Universitatis Paedagogicae. Studia Logopaedica”, 5, 2016, s. 94–102; Т.А. Воронова, *О некоторых особенностях обращения в современном русском языке*, „Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета”, 14, 2014, с. 41–44; В.Е. Гольдин, *Обращение: теоретические проблемы*, Москва 2009; Л.В. Кожухова, *Речевой акт обращения*, „Вестник Ставропольского государственного университета. Филологические науки”, 48, 2007, с. 80–85; Т.В. Нестерова, *Прагматика обращений-антропонимов*, „Русский язык за рубежом”, 4, 2001, с. 14–20; В.П. Проничев, *Синтаксис обращения...*; У.М. Федулова, *Стилистические функции обращения*, „Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина”, 1, 2014, т. 1, с. 239–242; Т.Е. Янко, *Стереотипы звучащей речи: интонация обращений* [w:] *Стереотипы в языке, коммуникации и культуре*, ред. Л.Л. Федорова, Москва 2009, с. 524–536.

nych źródeł materiału faktograficznego czynią zagadnienie atrakcyjnym dla badaczy zarówno w obrębie jednego języka, jak i w aspekcie porównawczym.

Wśród prac polskich językoznawców należy niewątpliwie wskazać artykuł K. Pisarkowej pt. *Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich*. Lingwistka żywi przekonanie, że formy zwracania się do odbiorcy to istotny językowy składnik interakcji społecznej, i wymienia intymność, wpływ oraz integrację jako jej główne czynniki³⁷. Proponuje też schemat sposobów zwracania się do odbiorcy uwzględniający zarówno formy nieinstytucjonalne, jak i instytucjonalizowane nazwy godności, funkcji, tytułów i stopni³⁸, dokładnie rozpatrując wybrane zwroty. Swoistą odpowiedzią na wspomniane studium jest opublikowany w kolejnym tomie „Języka Polskiego” głos J. Miodka, który podkreśla normatywno-socjolingwistyczny charakter analizowanego problemu i dzieli się z czytelnikiem refleksjami, jakie wzbudził w nim tekst Pisarkowej, zwracając szczególną uwagę na zróżnicowanie odbioru formy *panie/pani* + *nazwisko* w zależności od przynależności środowiskowej adresata wypowiedzi³⁹.

Potrzebę dalszych badań, zwłaszcza materiałowych, zauważa A. Dąbrowska, która poddała analizie formy zwracania się do innych w dziesięciu językach europejskich (rosyjskim, ukraińskim, białoruskim, czeskim, słowackim, macedońskim, słoweńskim, bułgarskim, polskim, serbsko-chorwackim). Badaczka sugeruje, że jako podstawę takich eksploracji warto wykorzystywać teksty literackie z różnych epok, ponieważ daje to możliwość opisu zwrotów do adresata stosowanych w określonym czasie, środowisku i sytuacji⁴⁰.

Ważne miejsce w badaniach nad adresatywami zajmuje monografia E. Tomiczka⁴¹. Rozprawa ta ma charakter porównawczy i za-

³⁷ K. Pisarkowa, *Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich?*, „Język Polski”, LIX, 1979, s. 5.

³⁸ *Ibid.*, s. 12–13.

³⁹ J. Miodek, *Jeszcze o sposobach zwracania się do drugich*, „Język Polski”, LX, 2–3, 1980, s. 177–179.

⁴⁰ A. Dąbrowska, *Formy zwracania się...*, s. 4–5.

⁴¹ E. Tomiczek, *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław 1983.

wiera komplementarny opis całego systemu polskich i niemieckich zwrotów do adresata, które – jak podkreśla autor – nie tylko dają człowiekowi możliwość działania werbalnego w ramach przyjętych konwencji, ale również stanowią narzędzie bezpośredniego wpływu na partnera⁴². Pod pojęciem form adresatywnych badacz rozumie wszystkie te wypowiedzi performatywne, które za pomocą wybranych form pronominalnych, form nominalnych, form atrybutywnych oraz potencjalnych wzajemnych kombinacji jednostek językowych odnoszących się do wymienionych grup służą nadawcy do nawiązania i podtrzymania kontaktu językowego z adresatem. Poza tym określają one zależności społeczne ustalone między uczestnikami dialogu w zgodzie z obowiązującymi normami kulturowymi, które decydują, jaki dystans powinien obowiązywać między partnerami bezpośredniej komunikacji⁴³.

E. Tomiczek wyróżnia dwie zasadnicze subklasy form adresatywnych pod względem składniowym⁴⁴:

- formy adresatywne syntaktycznie zintegrowane, które występują w konstrukcji zdaniowej, np.:

Czy może pani przeczytać moje wypracowanie?

Ty to musisz zrobić.

- formy adresatywne syntaktycznie niezintegrowane, występujące poza konstrukcją zdaniową, np.:

Mamo, dokąd idziesz?

Powiedz, mamo, dokąd idziesz?

*Dokąd idziesz, mamo?*⁴⁵

Jak pokazują powyższe przykłady, formy niezintegrowane składniowo, nazywane również wokatywnymi, mogą zajmować w zdaniu pozycję inicjalną (lingwista posługuje się terminem *miejsce czołowe*), interpozycję (*miejsce wewnętrzne*) bądź postpozycję (*miejsce*

⁴² Ibid., s. 4.

⁴³ Ibid., s. 45.

⁴⁴ Ibid., s. 26–27.

⁴⁵ Egzemplifikacje własne; E. Tomiczek podaje przykłady z wokatywem *Panie Kowalski*, co przy obecnym stanie wiedzy nie wydaje się zwrotem typowym, o czym będzie mowa w podrozdziale 2.2.2.

końcowe), przy czym formy otwierające replikę pełnią zasadniczo inne funkcje niż te, które zajmują miejsce wewnętrzne czy końcowe.

Warto wspomnieć, że przedstawione wyżej rozróżnienie zostało rozwinięte przez innych lingwistów: M. Łazińskiego i R. Huszczy⁴⁶, których monografie poświęcone tytułaturze i honoryfikatywności można uznać za przełomowe rozprawy w rozwoju badań nad systemem tytułów grzecznościowych w polszczyźnie w odniesieniu do języków europejskich (M. Łaziński) czy też na tle wschodnioazjatyckich (R. Huszcza).

E. Tomiczek proponuje też szczegółową klasyfikację systemu adresatywnego, tj. tworzących go form pronominalnych i nominalnych. Poniższa tabela przybliży wyróżnione podklasy nominalne, jako że właśnie tego rodzaju jednostki językowe będą przedmiotem mojego badania.

Tabela 1. Klasyfikacja form nominalnych (na podstawie E. Tomiczka)⁴⁷

Podklasy nominalne		Przykłady form adresatywnych
1		2
imię		<i>Janek/Janku, Ewa/Ewo</i>
nazwisko		<i>Nowak, Kowalski</i>
tytułatura	standardowa	<i>panie, pani, księżu</i>
	kolegialna	<i>kolego, koleżanko, towarzyszu, obywatelu, druhu</i>
	profesjonalna (formy nominalne, które są używane wobec adresata ze względu na jego wykształcenie, wyuczony zawód, tytuł naukowy lub stopień wojskowy, stanowisko zajmowane w hierarchii kościelnej) i funkcyjna (wszelkiego rodzaju funkcje i stanowiska z wyboru lub nominacji w aparacie państwowym, rozmaitych organizacjach, gospodarce narodowej itp.)	<i>profesorze, dyrektorze, sekretarzu, pułkowniku, proboszczu, mistrzu</i>

⁴⁶ M. Łaziński, *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-plciowa*, Warszawa 2006; R. Huszcza, *Honoryfikatywność. Gramatyka – pragmatyka – typologia*, Warszawa 2006.

⁴⁷ E. Tomiczek, *System adresatywny...*, s. 40, 194.

	1	2
	symboliczna	<i>magnificencjo, ekscelencjo, eminencjo</i>
	famiłarna	<i>mama/mamo, dziadek/dziadku, wujek/wujku</i>
	okolicznościowa: – o charakterze uroczysto- -okazjonalnym; – o charakterze potocznych form kontaktowych; – o charakterze ekspresyw- no-impresywnym	<i>jubilacie, rodacy, szefie, stary, kochanie, (ty) lotrze</i> (inne formy nominalne i ich kombinacje używane w funkcji adresatywnej, niepasujące do wyżej wymienionych podklas nominalnych)

Oprócz stworzenia precyzyjnych klasyfikacji E. Tomiczek wskazuje na istotne zjawiska językowe związane z klasą nominalnych zwrotów adresatywnych, a mianowicie na sposobność tworzenia form kolektywnych ze względu na większą liczbę adresatów (np.: *szanowni państwo, drodzy goście, umiłowani bracia i siostry*) oraz możliwość ich współwystępowania z formami atrybutywnymi, tj. zaimkami dzierżawczymi i przymiotnikami. Sposób tworzenia szeregów kombinacji w obrębie form adresatywnych i towarzyszących im przydawek szczegółowo określają reguły dystrybucyjne, kookurencyjne i wykluczające⁴⁸. Swego rodzaju kontynuacji badań E. Tomiczka podjęła się D. Pytel-Pandey, dokonując socjolingwistycznej konfrontacji systemów adresatywnych języka niemieckiego i rosyjskiego⁴⁹.

Inną szczegółową klasyfikację zaproponował rosyjski sławista A.W. Połonskij. W rozprawie dotyczącej istoty adresatywności badacz wyróżnił następujące leksykalno-semantyczne typy nazw adresata (leksemy kategorii adresatywności)⁵⁰:

1. Leksemy nazywające adresata na podstawie ról komunikacyjnych (*коммуникативно-ролевые наименования адресата*), które dzielą się na dwie grupy:

- zaimki drugiej osoby: *ты, вы, ты, вы*,

⁴⁸ Reguły te autor przedstawia na s. 42–44.

⁴⁹ D. Pytel-Pandey, *System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna*, Wrocław 2003.

⁵⁰ A.B. Полонский, *Категориальная...*, s. 88–115.

- wokatywy (substancjalne i adiektywne), czyli leksemy, których głównym elementem znaczeniowym jest sem adresatywności, np.: *сударь, милочка, kochanie, kochasiu*.

2. Nazwy adresata wskazujące na jego rolę w rodzinie, czyli terminy pokrewieństwa (*семейно-ролевые наименования адресата*), np.: *мама, dziadku*.

3. Społeczno-stereotypowe nazwy adresata (*социально-стереотипные наименования адресата*), np.: *товарищ, господа, отец Дмиртий, proszę pani, obywatele, proszę księdza*.

Leksemy należące do tej grupy zajmują centralne miejsce w tworzeniu kategorii adresatywności, przy czym często tworzą formy dwukomponentowe, na przykład łącząc się z nazwiskiem lub z imieniem. Można tu zaliczyć również nazwy adresata związane z jego funkcjonowaniem w hierarchii kościelnej.

4. Nazwy adresata zawierające informację o charakterze społeczno-statusowym (*социально-статусные наименования адресата*), np.: *молодой человек, старик, бабы, девушка, kobiety, młody człowieku*.

Kategorię tę tworzą nominacje uwarunkowane stałymi cechami społecznymi, takimi jak płeć czy wiek. Charakterystyczne dla danej grupy są procesy desemantyzacji (przykładowo zwrot adresatywny *девушка* zostaje pozbawiony cechy semantycznej ‘młody wiek’ i jest często kierowany do kobiet zatrudnionych w sferze usług – ekspedientek, kelnerek, fryzjerek, pracownic poczty).

5. Antroponimiczne nazwy adresata (*антропонимические наименования адресата*), których specyfika jako form adresatywnych polega na tym, że nazywają odbiorcę wypowiedzi bez jakiegokolwiek związku z jego cechami zewnętrznymi czy psychicznymi, w oderwaniu od jego właściwości fizycznym i mentalnych⁵¹. Unikalny charakter zorientowanego pragmatycznie antroponimicznego systemu adresatywnego jest z góry określony przez czynniki społeczno-kulturowe. W języku rosyjskim, w odróżnieniu od polskiego, uprzejmym, oficjalnym, skodyfikowanym zwrotem adresatywnym jest dwuskładnikowa nazwa o strukturze *imię + patronimik*. Imiona jednoelementowe (na-

⁵¹ А.В. Суперанская, *Общая теория имени собственного*, Москва 1973, с. 90.

zwisko, patronimik bądź samo imię) są odbierane jako mniej grzeczne, potoczne. Poprzez użycie określonej formy imienia własnego (pełnej lub zdrobnienia) mówiący zawsze wyraża swój stosunek wobec adresata.

6. Nazwy adresata wskazujące na role społeczne (*социально-ролевые наименования адресата*)

Użycie tych formuł jest przewidziane w strukturach hierarchicznych: zawodowych, społecznych, partyjnych, religijnych w sytuacjach oficjalnych, np.: *пассажир, студент, коллеги, дорогие товарищи, пані мајорзе*.

7. Nazwy adresata wskazujące na role sytuacyjne (*ситуативно-ролевые наименования адресата*)

Zaliczane tu formy nie podlegają regularnemu powtarzaniu w analogicznych okolicznościach, są bowiem tworzone spontanicznie w momencie komunikacji jako twórczy akt nominacji dokonywany przez mówiącego. Tego typu zwroty adresatywne mają niewątpliwie *stricte* sytuacyjny charakter i są używane sporadycznie. W celu dokładnego wyjaśnienia ich istoty A.W. Połonskij wykorzystuje obrazowe przykłady, które przywołam poniżej wraz z kontekstem, ujawniającym okazjonalny charakter analizowanych nominacji, oraz zaproponowaną przez badacza interpretacją.

Przykład 1: *Витай, **самотна пływачко!***

Komentarz: Wyróżniony zwrot adresatywny nie odnosi się do sportsmenki uprawiającej pływanie zawodowo, lecz do kobiety, która w chwili aktu komunikacyjnego sama pływa w basenie.

Przykład 2: *Привет, **писатель**, все пишешь, да? Профессором скоро станешь?*

Komentarz: Forma adresatywna *писатель* została użyta w wypowiedzi skierowanej do osoby, która w danym momencie pisze.

Przykład 3: *Не прекращается снегопад. Молодой человек уже что-то поет на ходу, что-то кричит:*

– ***Пингвины! Ей, пингвины!***

Впереди группа дворничих сгребает снег. Широкие книзу, в белых фартуках, они действительно сквозь кисею снегопада напоминают пингвинов.

Komentarz: Zwrot do adresata, tym razem zbiorowego, wykazuje ścisły związek z wyglądem zewnętrznym w aspekcie skojarzeniowym.

8. Ekspresywno-oceniające nazwy adresata (*экспрессивно-оценочные наименования адресата*)

Zaliczone tu nominacje przekazują odczuwane przez mówiącego emocje i wyrażane przezeń oceny. Wzmacniają one wpływ pragmatyczny mówiącego, aktualizując bądź generując znaczenie adresatywne w leksemie, w związku z czym można im przypisać konkretną wartość modalną.

Omawiany typ nazw adresata można podzielić na:

- nominacje oceniające pod względem racjonalnym (*рефлексивно-оценочные наименования адресата*),
- nominacje oceniające pod względem emocjonalnym (*эмоционально-оценочные наименования адресата*).

Obie grupy łączy niezaprzeczalna obecność oceny w obejmowanych przez nie nazwach adresata, natomiast kluczowe różnice między nimi zostały zebrane w tabeli 2.

Tabela 2. Charakterystyka porównawcza nazw adresata oceniających pod względem racjonalnym i emocjonalnym (według A.W. Połonskiego)

Nazwy adresata wyrażające ocenę pod względem racjonalnym	Nazwy adresata wyrażające ocenę pod względem emocjonalnym
1	2
charakter aksjologiczny	charakter emotywny, afektywny
stanowią efekt analitycznej działalności mówiącego związanej z odbiorcą wypowiedzi	odzwierciedlają stan wewnętrzny mówiącego
wyrażają ocenę adresata (pozytywną lub negatywną), wystawioną na podstawie jego rzeczywistych bądź domniemych (przez mówiącego) cech, w związku z czym przeważa w nich aspekt predykatywny	pokazują subiektywny stosunek emocjonalny mówiącego wobec adresata – ich użycie nie jest związane z cechami fizycznymi lub psychicznymi odbiorcy wypowiedzi

1	2
<p>ocena pozytywna bądź negatywna może być albo nieodłącznym składnikiem znaczenia, albo komponentem sytuacyjnym; przewaga leksemów wyrażających ocenę negatywną</p>	<p>przewaga leksemów ze znaczeniem oceny pozytywnej:</p> <ul style="list-style-type: none"> – eksplikacja pozytywnego ustosunkowania się do adresata sprzyja osiągnięciu ogólnego celu komunikacji, czyli nawiązania i podtrzymania kontaktu opartego na wzajemnym zrozumieniu i empatii jej uczestników, przekazaniu myśli i uczuć mówiącego oraz realizacji rozmaitych illokucji; – pozytywne emocje żywione względem adresata mogą zostać podkreślone przez obecność w strukturze zwrotu adresatywnego zdesemantyzowanego zaimka <i>moï/mój</i>, który w danych okolicznościach wyraża znaczenie ‘miły, drogi, jedyny, kochany’; – o ogólnym pozytywnym ustosunkowaniu się mówiącego wobec adresata może świadczyć obecność sufiksów deminutywnych i hipokorystycznych w strukturze konkretnych nominacji; – ocena melioratywna może być realizowana poprzez obecność cechy semantycznej ‘czułość’; – w zależności od charakteru wzajemnych relacji między uczestnikami dialogu wybrane nazwy adresata mogą tracić swój potencjał pozytywny i nabierać zgoła przeciwnego, pejoratywnego znaczenia, stając się wyrazem braku szacunku bądź ironii; należy jednak podkreślić, że powstający w ten sposób ładunek negatywny jest uwarunkowany kontekstualnie i wiąże się z naruszeniem maksym konwersacyjnych
<p>liczebność tej grupy jest praktycznie nieograniczona</p>	<p>lista leksemów, które zawierają znaczenie oceny pod względem emocjonalnym w swojej strukturze semantycznej (a zatem jest w nich obecne stałe i jednoznaczne tego rodzaju znaczenie), jest ograniczona</p>

1	2
przykłady: <i>ведьма, кабан, кобыла, корова, красotka, отличнык, умница, добродziej, глуpek, lalczka</i>	przykłady: <i>ангел, голубчик, дорогой, золотце, радость, солнышко, Катенька, Геночка, kochanie, duszka, skarb, żabka</i>

9. Zdesemantyzowane nazwy adresata (*десемантизированные наименования адресата*)

Procesowi desemantyzacji podlegają przede wszystkim leksemy należące do terminów pokrewieństwa i nominacji społeczno-sytuacyjnych. Transformacja znaczenia związana jest z utratą dystynktywnej cechy semantycznej oraz z aktualizacją semu relacyjnego na osi *równy – nierówny* bądź *swój – obcy*. Przykładem może być wyraz *człowiek*, który pozbawiony biologicznego i społecznego elementu semantycznego nabiera charakteru zaimkowego, a przy zastosowaniu w roli wokatywu jego znaczenie podlega aktualizacji do ‘kogoś/osoby/jednostki z tłumu’. Innym przykładem, często występującym w obu porównywanych językach, jest leksem *brat/брат*, który traci wymiar terminu pokrewieństwa i w funkcji adresatywnej występuje w znaczeniu potocznym ‘poufale lub protekcyjnie o koledze lub mężczyźnie (zwykle w bezpośrednim zwrocie)’ (USJP A-J⁵², s. 317), informacja ta jest wyrażona już na poziomie słownika.

Na określenie wyrażen, którymi mówiący posługuje się, żeby wskazać odbiorcę, do którego się zwraca⁵³, w polskiej terminologii lingwistycznej używa się następujących pojęć:

- *zwroty adresatywne*,
- *formy/formuły adresatywne*,
- *adresatywy*,
- *sposoby zwracania się do drugich*,
- *tytulatura*,
- *formy honoryfikatywne*.

⁵² Wykaz stosowanych skrótów znajduje się na s. 243.

⁵³ C. Kerbrat-Orecchioni, *Les interactions verbales*, t. 2, Paris 1992, s. 15, cyt. za: M. Kostro, K. Wróblewska-Pawlak, *Między kurtuazją a deprecjacją. Formy adresatywne jako środek retoryczny w polemicznym dyskursie politycznym*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3, 2001, s. 40.

Zwroty adresatywne, podobnie jak wszelkiego rodzaju formuły powitalne czy pożegnalne, należą do wypowiedzeń performatywnych, których głównym zadaniem jest nie tyle informowanie odbiorcy o zjawiskach rzeczywistości, ile raczej budowanie bezpośredniego kontaktu między rozmówcami w akcie komunikacji językowej. Obok funkcji deiktycznej warto mieć na uwadze ich potencjał relacyjny, prowadzący się do bycia wykładnikami określonego typu społecznej zależności, która łączy uczestników interakcji⁵⁴.

Z kolei w językoznawstwie rosyjskim funkcjonują pojęcia *адресатные/адресативные формы* i *обращение*. Ostatni z wymienionych terminów wydaje się najbardziej powszechny i jednocześnie praktyczny, chociażby ze względu na to, że definiowany jest w miarę spójnie w pracach językoznawczych, słownikach, podręcznikach szkolnych i akademickich przeznaczonych zarówno dla rodzimych użytkowników języka, jak i dla obcokrajowców. Przywołam wybrane definicje:

Обращение – организованное по законам данного языка название реального или предполагаемого адресата речи, используемое в речевом общении с целью привлечь внимание того лица, к которому речь направлена, вызвать у него определенную реакцию на последовавшее или последующее сообщение или вынудить его к совершению действия, диктуемого разговорной ситуацией⁵⁵.

Обращение – это употребление существительных, местоимений, субстантивированных прилагательных или эквивалентных им словосочетаний для называния лиц или предметов, к которым обращена речь [...] Обращение функционирует вне синтаксической структуры предложения, то есть, оно не является ни главным, ни второстепенным его членом⁵⁶.

Обращение – синтаксическая категория, сигнализирующая о том, что реципиентом речи является прагмасемантический адресат (субъект-адресат), находящийся за пределами строя предложения. Поэтому обращение функционирует в качестве либо самостоятельной синтагмы, либо обособленного члена предложения, не связанного с другими компонентами предложения на основе традиционных отношений подчинения (согласования, управления и примыкания), оформленного на письме специальными знаками препинания (запятыми или восклицательным знаком), а в устной речи – особой интонацией, характерной для завершенной синтагмы и имеющей яркую, эмоционально-волевою окраску⁵⁷.

⁵⁴ M. Kostro, K. Wróblewska-Pawlak, *Między kurtuazją...*, s. 40.

⁵⁵ В.П. Пронищев, *Синтаксис обращения...*, с. 3.

⁵⁶ А. Bielanin, Z. Czapiга, *Современный русский язык. Синтаксис*, Rzeszów 2003, s. 100–101.

⁵⁷ А.В. Полонский, *Категориальная...*, с. 116.

Można by zatem pokusić się o stwierdzenie, że rosyjski termin *обращение* odpowiada wyróżnionym przez E. Tomiczka formom adresatywnym niezintegrowanym składniowo, występującym poza konstrukcją zdaniową. Istotna różnica w sposobie wyrażania takiego zwrotu do adresata jest związana z obecnością wołacza w paradygmacie polskiego rzeczownika. W pewnym sensie okazuje się on nawet bardziej niezależnym przypadkiem niż mianownik, gdyż wyraz podstawowy w formie wołacza ma już określoną funkcję znaczeniową – adresatywność. Bez wątplenia zachodzi tu nie tylko zespolenie syntaktyczne (w zakresie liczby i rodzaju), ale również semantyczno-składniowe, gdy zwrot adresatywny stanowi rozwinięcie (a niekiedy nawet realizację) poszczególnych części zdania: podmiotu, dopełnienia, przydawki, okolicznika⁵⁸, mimo iż funkcjonuje poza strukturą syntaktyczną zdania⁵⁹. Oczywiście, w języku polskim powszechny jest również mianownik wokatywny, co z pewnością zobrazują przykłady zawarte w części analitycznej niniejszej rozprawy, niemniej kluczowe okazuje się to, że paradygmat rzeczownika rosyjskiego jest pozbawiony wołacza – przypadku wyspecjalizowanego w pełnieniu funkcji adresatywnej. Wołacz, czyli *звательный падеж*, został zachowany w nielicznych, skostniałych formach typu *Боже, господи*. We współczesnym języku rosyjskim daje się zaobserwować również zjawisko tak zwanego *nowego wołacza*, polegające na odcięciu końcówki rzeczowników pierwszej deklinacji w użyciu adresatywnym (np. *мам, дядь, Тань, Саши*)⁶⁰. Natomiast jeśli chodzi o układ przypadków, forma ta nie jest uwzględniana w gramatykach rosyjskich.

Wracając do przywołanych wyżej definicji terminu *обращение*, a konkretnie do ostatniej z nich, bardziej obszernej, warto zwrócić uwagę na poruszone w niej dwie dodatkowe kwestie – intonacji

⁵⁸ A. Sieczkowski, *Kategoria gramatyczna wołacza w językach zachodniosłowiańskich*, „Prace Filologiczne”, XVIII, 2, Warszawa 1964, s. 260.

⁵⁹ A. Bielani, Z. Czapiga, *Современный...*, s. 101.

⁶⁰ М.А. Даниэль, „Новый” русский вокатив: история формы усеченного обращения сквозь призму корпуса письменных текстов [в:] *Корпусные исследования по русской грамматике*, ред. К.Л. Киселева, В.А. Плунгян, Е.В. Рахилина, С.Г. Татевосов, Москва 2009, с. 224–244.

i interpunkcji. Mimo iż pierwsza z nich przejawia się w języku mówionym, a druga dotyczy jego odmiany pisanej, można zauważyć ich pewne wzajemne uwarunkowania. Odpowiednia struktura intonacyjna sytuuje człon adresatywny w pozycji pozazdaniowej, podobnie jak wydzielenie przecinkami w tekście pisanym jest wizualnym sygnałem wtórnego charakteru zwrotu do adresata wobec zdania⁶¹. Zgodnie z podejściem strukturalistycznym zwroty adresatywne nie tworzą związków składniowych z innymi wyrazami w zdaniu, co jest logiczne z punktu widzenia pragmatyki językowej, uznającej formy zwracania się do innych za samodzielne akty mowy, którym właściwa jest illokucja przywołania. Na podstawie takiej interpretacji N.I. Formanowska zaproponowała następującą eksplikację zwrotu adresatywnego jako aktu mowy:

tutaj – teraz – ja – ciebie / was / pana / panią / państwa –
– mając powód i cel, by zainicjować bądź podtrzymać kontakt –
– przywołuję, nazywając w wybranej tonacji socjostylistycznej⁶².

W zależności od tego, na który z komponentów aktu komunikacyjnego w schemacie R. Jakobsona zorientowana jest dana forma adresatywna, można wyróżnić następujące funkcje:

ADRESAT ← funkcja impresywna
(obejmująca apelatywną, fascynatywną, woluntatywną)
KONTAKT ← funkcja fatyczna
NADAWCA ← funkcja ekspresywna
KONTEKST ← funkcja referencjalna
(nadrzędna wobec społeczno-regulacyjnej i grzecznościowej)
KOMUNIKAT ← funkcja poetycka

Funkcje te nie istnieją, rzecz jasna, w izolacji od siebie, ale współwystępują, tworząc rozmaite korelacje w ramach aktu komunikacyjnego⁶³. Powyższy schemat unaocznia wagę zwrotów adresatywnych jako komponentów dialogu. Oprócz tego, że za-

⁶¹ Ibid.; I. Dulewiczowa, *Wokatywna forma rzeczowników w języku polskim i rosyjskim*, „Polonica”, IX, 1983, s. 197.

⁶² Na podstawie: Н.И. Формановская, *Обращение с точки зрения коммуникативно-прагматического подхода* [В:] *Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения)*, Вып. 3, Красноярск 2000, с. 86.

⁶³ А.В. Полонский, *Категориальная...*, с. 142.

wierają one informację, do kogo kierowana jest wypowiedź, pokazują również stosunek mówiącego do odbiorcy komunikatu, który kształtowany jest przez wiele czynników – począwszy od zależności wiekowych i społecznych łączących uczestników rozmowy, na osobistych relacjach między nimi, stanie emocjonalnym mówiącego, poziomie jego kultury osobistej itp. skończywszy. Pragmatyczny sens zwrotu adresatywnego można sprowadzić do przywołania adresata poprzez jego nominację, a zatem do wpływu mówiącego na adresata⁶⁴. Niebezpieczne jest zatem twierdzenie, że adresatywy wykazuje pewne cechy aktu dyrektywnego – w końcu nadawca oczekuje od adresata określonej reakcji w postaci uwagi. Okazuje się więc, że zwroty adresatywne i zdania rozkazujące mogą osiągać podobny efekt perlokucyjny. Fakt ten zbliża analizowane jednostki języka do dyrektywnych aktów mowy, które można interpretować jako określoną strategię mówienia, wpływającą na adresata za pomocą rozmaitych środków językowych. Przy użyciu słów mówiący chce powodować działanie fizyczne lub umysłowe odbiorcy wypowiedzi, nakłonić go do wykonania lub niewykonania określonej czynności⁶⁵.

Niewątpliwie należy zwrócić uwagę na to, że rola konkretnego zwrotu adresatywnego nie może być analizowana w oderwaniu od pozycji, jaką dana forma zajmuje w strukturze repliki. W pewnym uogólnieniu można stwierdzić, że funkcję przywołania, przyciągnięcia uwagi pełnią formy adresatywne w pozycji inicjalnej. Jak pisze M. Zarębina,

Poszczególne funkcje wołacza w stosunku do zdania ujawniają związane z vocativem funkcje. Funkcja adresu, wskazania odbiorcy zdaje się górować nad innymi, stąd najczęściej wołacz występuje w pozycji inicjalnej. Prepozycja ze swoją funkcją adresową zdaje się osłabiać funkcje emocjonalne wołacza, choć oczywiście nie znosi ich całkowicie. Ale bez tego osłabienia niemożliwe byłyby apele konwencjonalne, w których towarzyszące formie rzeczownikowego wołacza atrybuty są niekiedy całkowicie wyświechtane. W postpozycji i interpozycji, w których funkcja adresowa słabnie (lub całkowicie zanika, co być może pozostaje w związku z ogólną strukturą tekstu i presupozycją, dotyczącą pierwszego użycia

⁶⁴ Ibid., c. 116, 145.

⁶⁵ E. Komorowska, *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, Szczecin–Rostock 2008, s. 21.

wołacza w prepozycji), wzmagają się jego funkcje emocjonalne. Nie sposób też nie wspomnieć o funkcjach spójnościowych i fatycznej, zwłaszcza na tle dłuższego odcinka wypowiedzi⁶⁶.

Oczywiście powyższe rozważania odnoszą się do wołacza w języku polskim, niemniej podobnych konkluzji dostarcza obserwacja form adresatywnych w materiale rosyjskojęzycznym. Korelacja pozycji, jaką zajmuje zwrot do adresata w strukturze aktu mowy, repliki, zdania czy na przestrzeni konkretnego dialogu, z pełnią przezeń funkcją pragmatyczną stanowi niezwykle zajmujące zagadnienie, jednak wychodzi poza ramy niniejszej rozprawy, gdyż tak istotna kwestia zasługuje, w mojej ocenie, na osobne opracowanie na podstawie odpowiednio dobranego materiału faktograficznego. Równie nośnym tematem wydaje się analiza wyizolowanych form adresatywnych, którym jest właściwa elipsa członu orzekającego⁶⁷, przy czym jest on możliwy do wprowadzenia na podstawie określonej sytuacji mówienia – przykłady zawiera tabela 3.

Tabela 3. Potencjalne znaczenia wyizolowanej formy adresatywnej

Wyizolowana forma adresatywna	Przykładowe znaczenia domniemane
Mamo!	Mamo, zaczekaj!
	Mamo, jestem tutaj!
	Mamo, odezwij się!

Warto odnotować, że tego rodzaju wypowiedzi bywają w innych teoriach uznawane za strukturalny typ zdań jednoczłonowych, w których głównym i jedynym członem jest nazwa osoby będącej adresatem. W nomenklaturze rosyjskiej na ich określenie stosowany jest termin *предложение-обращение*⁶⁸.

⁶⁶ M. Zarębina, *Miejsce wołacza w zdaniu*, „Prace Filologiczne”, XXXIII, 1986, s. 381.

⁶⁷ M. Marcjanik, *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej* [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta...*, s. 29.

⁶⁸ В.П. Проничев, *Именные односоставные предложения в русском литературном языке в сопоставлении с сербскохорватским (автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук)*, Ленинград 1991, с. 31–32.

Nawiązując do przywołanego wcześniej cytatu dotyczącego powiązania roli wokatywu z zajmowaną przezeń pozycją, należy podkreślić, że to właśnie funkcja fatyczna jest priorytetowa dla zwrotów adresatywnych w interpozycji i postpozycji – tracą wówczas potencjał imperatywno-apelatywny, tak charakterystyczny dla miejsca otwierającego replikę. Funkcja ta jest realizowana przez składniki wypowiedzi służące do nawiązania, przedłużenia i przerwania kontaktu między rozmówcami – w pewnym sensie odzwierciedla, jak się zdaje, naturę człowieka jako istoty społecznej⁶⁹. Formy adresatywne pełniące funkcję fatyczną można uznać za swoiste znaki etykiety, które sygnalizują, że rozmówcy pozostają w kontakcie. Nieszablonowym sformułowaniem posłużyła się K. Pisarkowa, pisząc, że funkcja ta polega na podtrzymaniu temperatury kontaktu⁷⁰.

Abstrahując od schematu aktu komunikacyjnego, warto skoncentrować się na własnościach nieco bardziej oderwanych od teorii lingwistycznych. W. Lubaś zwraca uwagę, że zwroty adresatywne są przede wszystkim wykładnikami funkcji dystansowych, odwzorowujących faktyczny status społeczny rozmówców, oraz prestiżowych, wyrażających stosunek hierarchiczno-społeczny między nadawcą i odbiorcą (rzeczywisty, związany ze statusem społecznym partnerów dialogu, lub okazjonalnie wyrażony dla pragmatycznych potrzeb chwili)⁷¹. Grzecznościowe funkcje form adresatywnych są często analizowane w ramach badań nad etykietą językową. Każda interakcja społeczna stanowi bowiem potencjalne zagrożenie dla twarzy rozmówcy, rozumianej jako publiczny wizerunek i terytorium danej osoby. Grzeczność językowa oferuje zaś system środków, które mają na celu zminimalizowanie tego ryzyka. Interesujące jest to, że poprzez odpowiedni dobór formy adresatywnej, która nie naraża „twarzy” odbiorcy, nadawca również sobie przypisuje pozy-

⁶⁹ Р. Якобсон, *Лингвистика и поэтика* (перевод с английского И.А. Мельчука) [в:] *Структурализм: „за” и „против”*, ред. Е.Я. Басин, М.Я. Поляков, Москва 1975, с. 198.

⁷⁰ K. Pisarkowa, *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław 1975, s. 33.

⁷¹ W. Lubaś, *Nazywanie osób w dialogu* [w:] *Internetowa Konferencja Naukowa „Porozmawiamy o rozmowie” Uniwersytet Śląski, Katowice, kwiecień–maj 2001*, Uranos.cto.us.edu.pl/~rozmowa/lubas.htm [dostęp: 27.04.2020].

tywną wartość⁷². Poszczególne zwroty do adresata mogą w tym aspekcie znaleźć się na dwóch biegunach, stając się aktami zagrażającymi twarzy rozmówców (np. wyzwiska) albo elementami łągodzącymi takie niebezpieczeństwo (np. tytuły funkcyjne, będące wykładnikami szacunku lub nominacje wyrażające pozytywny stosunek emocjonalny wobec odbiorcy)⁷³.

Co znamienne, wyzwiska mogą mieć wymiar predykatywny, natomiast zasadniczo formy adresatywne nie mają mocy orzekania, lecz tworzą etykietalną obudowę innych aktów⁷⁴. Ich siła illokucyjna nie zawsze przejawia się sama przez się jako przywołanie – zazwyczaj łączy się z innymi intencjami. Może to być wyrzut, groźba, próba zatrzymania osoby odchodzącej, chęć wyrażenia uczuć i liczne inne zamiary⁷⁵. Zwroty do adresata wykazują zatem tendencję do polifunkcyjności i rozbudowy (od konstrukcji jednowyrazowych do całych fraz), nadają ton całej wypowiedzi, współtworzą strategię komunikacyjną mówiącego. Oprócz podstawowej funkcji adresu formy zwracania się do innych spełniają także rolę wykładnika różnego rodzaju emocji: sympatii, życzliwości, niezadowolenia, żartu czy ironii – dzięki funkcji ekspresywnej nadawca może wyrażać swoje stany intensjonalne, czyli zarówno emocjonalne, jak i racjonalne nastawienie wobec przekazywanej treści czy wobec jej odbiorcy⁷⁶. Nominacje użyte jako formy adresatywne stanowią swoisty indikator pomagający określić, jakiego rodzaju relacje wiążą ze sobą rozmówców. Odpowiednio zastosowane zwroty do adresata służą do nawiązania przyjaznej relacji, ale również bywają narzędziem manipulacji odbiorcą, co przejawia się szczególnie w dys-

⁷² E. Książek, *Tekst epistolarny w świetle etykiety językowej*, Kraków 2008, s. 44.

⁷³ M. Kostro, K. Wróblewska-Pawlak, *Panie Prezydencie...*, s. 16.

⁷⁴ M. Marcjanik, *Typologia...*, s. 28.

⁷⁵ Т.Е. Янко, *Обращения в структуре дискурса* [в:] *Логический анализ языка. Моно-, диа-, полилог в разных культурах*, ред. Н.Д. Арутюнова, Москва 2010, с. 456–468, <https://studylib.ru/doc/2701724/obrashheniya-v-strukture-diskursa> [dostęp: 27.04.2020].

⁷⁶ M. Krauz, *Komunikacja w rodzinie na podstawie serialu Rodzinka.pl (analiza zwrotów adresatywnych)* [w:] *Język nasz ojczysty w sferze życia rodzinnego*, red. B. Taras, W. Kochmańska, Rzeszów 2016, s. 105; A. Kiklewicz, *Tęcza nad potokiem. Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym*, Łask 2010, s. 20.

kursie publicznym. Zdarza się, że pełnią też funkcją środka delimitacyjnego, gdyż w określonych sytuacjach występują jako znak początku bądź zakończenia interakcji⁷⁷.

Podsumowując rozważania na temat pragmatyki zwrotu adresatywnego, można wyciągnąć wniosek, że jego funkcja komunikacyjna, z której wyprowadzane są pochodne: impresywna, fatyczna, regulatywna i pomniejsze, uwarunkowane kontekstualnie zadania, zawsze działa w sferze wzajemnej zależności nadawcy i odbiorcy wypowiedzi. W ten sposób realizowany jest określony potencjał semantyczny związany z mówiącym i adresatem⁷⁸. Dla uporządkowania przedstawionych obserwacji posłużyć się tabelą.

Tabela 4. Funkcje pragmatyczne zwrotów adresatywnych

Funkcje pragmatyczne zwrotu adresatywnego	Istota funkcji
apelatywna	przyciągnięcie uwagi rozmówcy
etyczna	okazanie szacunku adresatowi wypowiedzi
emocjonalno-ekspresywna	w zależności od sytuacji, m.in.: – wzbudzenie sympatii rozmówcy; – kreowanie atmosfery życzliwości; – okazywanie sympatii bądź dezaprobaty; – uwolnienie się mówiącego od negatywnych emocji itp.
pobudzająca	nakłonienie adresata do wykonania bądź niewykonania określonych czynności
oceniająca	wyrażenie pozytywnej bądź negatywnej oceny adresata
estetyczna	nadanie wypowiedzi wyrazistości, obrazowości, emocjonalnego charakteru
regulacyjna	określenie społecznego statusu nadawcy i odbiorcy
delimitacyjna	sygnał rozpoczęcia interakcji

⁷⁷ M. Krauz, *Komunikacja...*, s. 95.

⁷⁸ A.В. Полонский, *Категориальная...*, с. 29.

Wymienione role nie są wyizolowane, lecz współistnieją w rozmaitych powiązaniach w ramach konkretnego aktu komunikacji językowej. Wykazują oczywiste uwarunkowania kontekstualne, przy czym możliwe jest wyróżnienie dodatkowych zadań o sprecyzowanym z większą dokładnością zakresie.

Typowy dla danej społeczności językowo-kulturowej zbiór form adresatywnych, będący źródłem informacji o zawodzie, stanowisku zajmowanym przez adresata czy pełnionej przezeń funkcji, jest określany mianem tytułatury⁷⁹. Język polski dysponuje bardzo praktycznym zwrotem do adresata: *proszę pani / proszę pana*, mającym uniwersalny charakter. Jego użycie jest odpowiednie w większości sytuacji, kiedy rozmowa przebiega między nieznanymi bądź między znającymi się uczestnikami dialogu niepozostającymi w relacji *na ty*. W niektórych jednak okolicznościach, dotyczących chociażby środowisk zawodowych o rozbudowanej strukturze, użycie takiej formy może okazać się niewystarczające. Dlatego zwrot adresatywny jest tematem ciągle aktualnym nie tylko z punktu widzenia składni, ale przede wszystkim w optyce pragmatycznej, idącej w parze z etykietą językową. Jako powszechne, a jednocześnie wieloaspektowe zjawisko językowe stanowi aktualny i otwarty przedmiot badań. Duża liczba opublikowanych prac, w tym monografii, zarówno poruszających dane zagadnienie w jednym języku, jak i o charakterze porównawczym, nie świadczy bynajmniej o wyczerpaniu tematu, lecz o jego nieprzemijającej, a wręcz rosnącej aktualności w obliczu przemian społecznych i wpływu obcych kultur, wzrostu intensywności kontaktów międzynarodowych. Z tego też względu problem zwrotu do rozmówcy poruszany jest w licznych publikacjach o charakterze poradników językowych. Dlatego, kończąc selektywny przegląd literatury przedmiotu, chciałabym jeszcze przywołać prace, w których zostały opisane zwroty adresatywne typowe dla konkretnych sytuacji komunikacyjnych: *Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre'u* M. Marcjanik⁸⁰ i *Речевої*

⁷⁹ M. Marcjanik, *Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre'u*, Warszawa 2009, s. 29.

⁸⁰ Ibid.

этикет и культура общения N.I. Formanowskiej⁸¹. Zarówno kompendium zawierające szczegółowe przedstawienie okoliczności użycia poszczególnych form adresatywnych w języku polskim, jak i pozycja poświęcona rosyjskiej etykietce językowej, zawierająca obszerny rozdział traktujący o zwrotach adresatywnych⁸², to kluczowe publikacje o charakterze praktycznym. Obie badaczki są autorkami licznych prac z zakresu etykiety językowej, natomiast wymienione tytuły są, w mojej ocenie, fundamentalne, jeśli chodzi o interpretację poszczególnych form, naświetlenie sytuacji ich użycia, obszernie i trafne komentarze poparte stosownymi przykładami. Należy podkreślić ich niewątpliwą wartość nie tylko dla osób uczących się języka obcego, ale również dla rodzimych użytkowników języka polskiego i rosyjskiego, gdyż można je traktować jako swoje przewodniki po etykietce językowej.

Zwrot adresatywny to wyraz lub grupa wyrazów nazywająca osobę bądź przedmiot, do którego skierowana jest wypowiedź. Jest to bardzo ważny składnik dialogu, który oprócz informacji, do kogo zwraca się mówiący, wyraża również jego ustosunkowanie się wobec odbiorcy. Formy adresatywne są językowymi wykładnikami relacji międzyludzkich, ich funkcje konkretyzują się w poszczególnych sytuacjach komunikacyjnych jako wypadkowa różnych czynników, takich jak używane przez rozmówców środki językowe, intencja mówiącego czy kontekst.

W niniejszej pracy określeń *zwrot adresatywny* (*zwrot*) i *forma adresatywna* będę używać wymiennie w znaczeniu elementów niezintegrowanych składniowo, którymi mówiący posługuje się, żeby wskazać odbiorcę. Będę zatem stosować te pojęcia dla jednostek języka, które nazywa rosyjski termin *обращение*.

Różnorodność form adresatywnych nie ułatwia ich jednoznacznej i spójnej klasyfikacji. Można stwierdzić, że proponowane w literaturze przedmiotu typologie stanowią odzwierciedlenie specyfiki poszczególnych systemów językowych. Ze względu na to, że niniej-

⁸¹ Н.И. Формановская, *Речевой этикет и культура общения*, Москва 1989.

⁸² Ibid., rozdział pt. *Товарищ, скажите, пожалуйста...*, s. 83–113; M. Marcjanik, *Мówimy uprzejmie...*, s. 137–163.

sza praca ma charakter materiałowy, kolejne rozdziały poświęcam grupom nominacji, jakie udało mi się wyodrębnić w wybranych tekstach źródłowych. Poddane analizie formuły absolutnie nie wyczerpują możliwości adresacji – pomijam chociażby kulturowo specyficzne formy typu *товарищ*, *гражданин* czy *коллега* – ich odpowiedniki po prostu nie wystąpiły w zgromadzonym materiale, w którym językiem wyjściowym był polski.

W zebranych materiale faktograficznym udało mi się wyróżnić następujące typy nominacji używanych w funkcji zwrotu do adresata:

- terminy pokrewieństwa,
- antroponimy,
- zwroty ekspresywne (przy czym z uwagi na płynne granice tej kategorii włączone tu zostaną wybrane jednostki z pozostałych zbiorów),
- inne nazwy, napotkane w zbudowanym korpusie okazjonalnie, niemieszczące się w wyżej wymienionych kategoriach.

Poszczególne grupy zostaną poddane analizie w kolejnych podrozdziałach części badawczej niniejszej pracy.

Rozdział 2

ZWROTY ADRESATYWNE W JĘZYKU POLSKIM W KONFRONTACJI PRZEKŁADOWEJ Z JĘZYKIEM ROSYJSKIM

2.1. ZWROTY ADRESATYWNE WYRAŻONE TERMINAMI POKREWIEŃSTWA

Terminy pokrewieństwa są obecne w każdej kulturze, służą do oznaczania istniejących w społeczeństwie więzi między członkami rodziny. Używane w mowie do nazywania osób, z którymi obcujemy z reguły w sytuacjach nieformalnych, prawie nie występują w wypowiedziach rejestru oficjalnego. Mimo iż należące do tej kategorii wyrazy odnoszą się raczej do języka potocznego, są jednocześnie wspólne dla wszystkich grup społecznych. Ten stosunkowo nieliczny zbiór, tworzony przez ograniczoną liczbę jednostek leksykalnych, charakteryzują następujące właściwości:

- prostota i harmonijność grupowania semantycznego;
- tendencja do zamkniętości i stabilności;
- jednoznaczność więzi paralingwistycznych opartych na tym samym zestawie cech dystynktywnych⁸³.

⁸³ О.В. Аверкова, *Степень употребляемости терминов системы русского родства носителями современного русского языка (по данным лексикографических источников и анкетирования)*, „Вестник Челябинского государственного университета”, 10 (365), 2015, Филология. Искусствоведение. Вып. 95, с. 7; К.В. Ахнина, *Лексика семейных отношений в русской идиоматике: национально-культурный компонент*, „Вестник российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования: языки и специальность”, 1, 2014, с. 92; В.В. Голикова, *Функции обращения в семейном дискурсе*, <https://docplayer.ru/47068876-Fu>

Ogólną cechą poszczególnych terminów pokrewieństwa jest ich względność ontologiczna, która polega na zachowaniu w danym leksemie nominacji uwzględniającej relację rodzinną łączącą jedną osobę z drugą⁸⁴: mężczyzna, który jest moim mężem, jest jednocześnie ojcem dla moich dzieci, synem dla moich teściów, zięciem dla moich rodziców i szwagrem dla moich braci. To oczywiście tylko wybrane relacje. A zatem odnosząc Einsteińską teorię względności do tak mało abstrakcyjnej materii, jaką jest rodzina, można stwierdzić, że bez względu na to, jaki układ odniesienia zostanie wybrany bądź który punkt, w tym przypadku krewny lub powinowaty, będzie punktem odniesienia nazywającym relację, termin pokrewieństwa będzie wskazywał tę samą osobę.

Co warte odnotowania, zwroty adresatywne wyrażone leksemami nazywającymi członków rodziny są zasadniczo kierowane przez przedstawicieli pokolenia młodszego do reprezentantów starszych generacji⁸⁵. W relacji odwrotnej typową formą zwrócenia się do rozmówcy jest jego imię własne, a użycie terminu pokrewieństwa wprowadza dodatkowe zabarwienie emocjonalne, co postaram się pokazać w dalszej części niniejszego rozdziału. Zwroty⁸⁶ takie tłumaczone są najczęściej za pomocą ekwiwalentów

nkcii-obrashcheniya-v-semeynom-diskurse-v-v-golikova.html [dostęp: 1.02.2019]; О.Ю. Николенко, *К вопросу о разграничении синонимии и формальной вариативности наименований родства*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика”, 3, 2015, s. 129; Н.В. Обвинцева, *Лексико-семантическая группа родственных отношений в русском и английском языках как отражение языковой картины мира*, „Вестник Челябинского государственного университета”, 31 (322), 2013, Филология. Искусствоведение. Вып. 84, s. 113.

⁸⁴ А. Лихачева, *Лексика родства в русской коммуникативной культуре*, „Kalbų Studijos” („Studies About Languages”), 19, 2001, s. 107.

⁸⁵ Interesującą analizę porównawczą zwrotów adresatywnych wyrażonych slangowymi leksemami grupy tematycznej „rodzice” prezentuje A. Mroczkowska w artykule: *Отношения к старшим (на материале молодежного сленга, тематическая группа „родители”)* [w:] *Язык в контексте социум и коммуникацијум. Русыстычныя студыя канфронтатывне*, red. P. Czerwiński, A. Charciarek, Katowice 2007, s. 118–123.

⁸⁶ W niniejszym opracowaniu termin *zwrot* będzie używany wyłącznie w znaczeniu ‘zwrot adresatywny’.

słownikowych – sytuacja jest bowiem jednoznaczna, a zbiór leksemów, jak już było wspomniane, ograniczony, przy czym w obu porównywanych językach szczegółowość kategoryzacji w kręgu najbliższej rodziny jest podobna. Należy jednak zauważyć, że formy wyjściowe i derywowane mogą występować wymiennie. Porównajmy kilka przykładów:

– *Tak, **tamo**, wynajęłam wcale miłą kawalerkę, tam nadzieję, że przyjdiesz niedługo.*

– *Да, **мамочка**, я сняла очень миленькую однокомнатную квартиру. Буду рада, если ты вскоре наведишь меня. (OĆ)*

– *Jestem, **mamusiu**, wszystko jest w porządku.*

– *Конечно, **мама**, все в порядке. (JWP)*

– *Nie ma już czasu na rozmowy, **tato**.*

– *Некогда уже разговаривать, **nana**. (O)*

– ***Tatusiu**, gdzie ty chcesz iść? Kiedy wrócisz?*

– ***Pana**, a куда ты идешь? Когда ты вернешься? (UDS)*

Obecność form deminutywnych jako ekwiwalentów wyrazów wyjściowych bądź sytuacja odwrotna w zasadzie nie naruszają adekwatności przekładu w ramach analizowanej grupy jednostek, niemniej wprowadzają subtelne zróżnicowanie tonu wypowiedzi oryginalnych i docelowych, gdyż poszczególne warianty mogą charakteryzować się odmiennym nacechowaniem semantycznym, pragmatycznym czy stylistycznym. Formy adresatywne *tamo*, *tato*, *мама*, *nana* można uznać za neutralne, gdyż nie zawierają wprost wyrażonej oceny semantycznej⁸⁷, natomiast derywatom *mamusiu*, *tatusiu*, *мамочка*, *nanочка* właściwy jest pozytywny ładunek emocjonalny. Analizując zwroty adresatywne w dyskursie rodzinnym, M.M. Buras i M.A. Krongauz zauważają, że relacje łączące krewnych cechuje duża wariantywność terminów, przy czym im ta relacja jest bliższa, silniejsza i ważniejsza, tym więcej możliwych

⁸⁷ В.В. Звягинцева, *Обращение в семейном дискурсе (автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук)*, Курск 2011, <http://cheloveknauka.com/v/341429/a?#?page=2> [dostęp: 4.02.2019].

rodzajów wokatywu da się wyodrębnić⁸⁸. Przykładowo zwrot do cioci jest prawie zawsze taki sam, do córki natomiast w każdym z języków istnieje wiele różnych wariantów: *córciu, córeczko, córka, córuchno, córuniu / доченька, дочка, дочура, дочурка*.

Charakterystyczną cechą nazw pokrewieństwa pod względem słotwórczym jest ich duża aktywność w zakresie tworzenia rzeczowników z sufiksami wnoszącymi nacechowanie stylistyczne bądź emocjonalno-ekspresywne, co czyni je podobnymi do imion własnych⁸⁹. Na podobieństwo strukturalne w tym zakresie zwraca uwagę A. Wierzbicka, która podaje następujące przykłady z języka angielskiego:

Mother : Mum : Mummy =
Pamela : Pam : Pammy =
Father : Dad : Daddy =
James : Jim : Jimmy⁹⁰.

Jak widać, dla terminów pokrewieństwa można wyodrębnić analogiczny paradygmat jak dla imion własnych, wydzielając formy pełne, zdrobnione i spieszczenia. Spójne są również właściwe im konotacje oraz sytuacje użycia⁹¹. Oczywiście każdy z porównywanych języków dysponuje własnym arsenałem reguł czy sufiksów słotwórczych, których analiza nie stanowi przedmiotu niniejszej pracy, niemniej uważam, że warto w tym miejscu przytoczyć kilka przykładów, by przedstawić różnorodność tworzonych form:

- *Mamusiu, chodźmy na spacer, dzisiaj jest tak ładnie.*
- *Мамочка, пойдём погуляем, сегодня так хорошо.* (SN)
- *Nie będę, dziadziu, tak mówiła, już nie.*
- *Нет, не буду, дедуля, не буду.* (UDS)

⁸⁸ M.M. Бурас, М.А. Кронгауз, *Обращения в русском семейном этикете: семантика и прагматика*, „Вопросы языкознания”, 2, 2013, с. 123.

⁸⁹ О.Ю. Николенко, *К вопросу...*, с. 130.

⁹⁰ А. Вежбицкая, *Язык. Культура. Познание*, Москва 1996, с. 106.

⁹¹ Н. Van Buren, *American ways with names [w:] Culture learning: concepts, applications, and research*, ed. R. Brislin, Honolulu 1977, p. 123.

- *Córeczko, porozmawiajmy.*
- *Доченька, давай поговорим.* (Po)
- *Więc mnie przegoniłaś, kochana siostrzyczko, ale w tej sprawie wolę pozostać w tyle.*
- *Значит, ты опередила меня, дорогая сестренка, но в этом деле я предпочитаю отставать.* (SN)
- *Mamus, co ty robisz?*
- *Мамуль, что ты делаешь?* (JWP)

Zdrobnione i spieszczone nazwy pokrewieństwa to charakterystyczna cecha tzw. języka miłości i czułości, będącego istotnym składnikiem komunikacji wewnętrznej zachodzącej w rodzinie⁹². Za przyczyny powstawania licznych form hipokorystycznych można uznać chęć przekazywania za ich pomocą uczuć i czułości oraz dążenie do identyfikacji i wyodrębniania. *Mamusia* to ‘słowo pieszczotliwe, używane zwłaszcza przez dzieci lub w rozmowach z dziećmi [...]’ (ISJP I, s. 818). Forma *mamus* jest przykładem spieszczenia, które ze względu na właściwości fleksji przypomina rodzaj męski. O rodzaju deminutywów w pierwszej kolejności decyduje jednak płeć osoby (tzw. rodzaj naturalny), a zatem nie mamy tu do czynienia z rzeczywistą zmianą rodzaju gramatycznego. Przyczyną istnienia takiej tendencji w języku mówionym, dającej się zauważyć również w odniesieniu do imion własnych (por. *Ola* → *Oluś*, *Ewa* → *Ewuś*), jest przypuszczalnie wzmocnienie ekspresywności wypowiedzi poprzez zmianę paradygmatu fleksyjnego⁹³. Skróconą formę ma również rosyjski ekwiwalent w ostatnim z przytoczonych przykładów (*мамуль*), jednak jest to zupełnie inne zjawisko, które należy rozpatrywać raczej na płaszczyźnie fonetycznej. Tego rodzaju skrócenie stanowi typową dla rosyjskiego języka mówionego postać wokatywu, a w przywołanej sytuacji, tzn. w obrębie dwutekstu, jest oczywistą kompensacją braku wołacza. Wyrażone w ten sposób formy adresatywne, jak

⁹² K. Handke, *Polski język familijny*, Warszawa 1995, s. 125–126.

⁹³ B. Żebrowska, *Pieszczotliwe określenia używane przy zwracaniu się do matki dawniej i dziś*, „Język Polski”, XCV, 5, 2015, s. 418, 425.

zauważa D. Pytel-Pandey, czynią wypowiedź niewymuszoną i naturalną poprzez nadanie odcienia swobody, bezpośredniości⁹⁴. Porównajmy kilka innych przykładów:

- *Wujku, przyjedź kiedyś do mnie.*
- *Дядь, приедь как-нибудь ко мне.* (LP)
- *Мато, на pewno chłopaki się pariją.*
- *Мам, да конечно ребята выпьют чаю.* (BK)
- *Wszystko w porządku, tato. Idź do mamy i dziewczyn – uspokoił go syn.*
- *Все в порядке, пап. Возвращайся к маме и девочкам, – успокоил его сын.* (Po)
- *Dziadku, żywym nie stawia się pomników.*
- *Дедуль, живым памятники не ставят.* (SN)

W pierwszym z przywołanych przykładów w tekście docelowym występuje odpowiednik słownikowy w będącej wykładnikiem adresatywności zredukowanej postaci (*дядь*). Warto zwrócić uwagę, że przytoczone słowa zostały skierowane do brata ojca, czyli stryja, podczas gdy *wuj* (*wujek*) to w znaczeniu podstawowym ‘brat naszej matki lub mąż naszej ciotki’ (ISJP II, 1068). Wyrazy *wujek* i *ciocia* przybierają jednak obecnie coraz bardziej uniwersalny charakter, wypierając z użycia część nomenklatury rodzinnej i zastępując większość określeń członków dalszej rodziny z pokolenia rodziców. Formy adresatywne *ciociu* i *wujku* kierowane są także do znajomych rodziny, co niesie za sobą zmiany w pragmatyce językowej, świadcząc o tym, że polska rodzina staje się instytucją otwartą⁹⁵. Czasem takie „tytułowanie” odbywa się na zasadzie umowy, ustalenia między zaprzyjaźnionymi rodzinami, jednak zdarza się również, że dzieci, szczególnie w wieku przedszkolnym, samowolnie i wręcz instynktownie wybierają tę formę, nie wiedząc, jak zwrócić

⁹⁴ D. Pytel-Pandey, *System adresatywny...*, s. 68.

⁹⁵ L. Tomczak, *Formy adresatywne we współczesnej rodzinie* [w:] *Język a Kultura*, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław 1991, s. 79.

się do jakiejś osoby, a wyczuwając różnicę między np. panią przed-szkolanką a bliską sąsiadką.

Nie należy jednak zapominać o istotnej rozbieżności między porównywanymi językami: w rosyjskim obowiązuje grzecznościowa forma zwrotu do nieznanym *на вы*, przy czym w potocznych wypowiedziach dzieci do nieznanym osób starszych często występują zwroty adresatywne *тетя (тетенька)* i *дядя (дяденька)*, które w pewnych sytuacjach da się uznać za odpowiedniki polskich neutralnych zwrotów *proszę pani* i *proszę pana*⁹⁶. Może się to wiązać z tym, że w języku rosyjskim „недостает так называемых общих вокативов, являющихся знаком общения на социальной дистанции, но часто используются специальные, к которым относится и лексика родства”⁹⁷. A zatem zakres użycia wspomnianych wokatywów jest o wiele szerszy w języku rosyjskim, przy czym neutralności leksemów *тетя* i *дядя* użytych w funkcji zwrotów do nieznanym osób – neutralności rozumianej dwojako: jako naturalność, oczywistość użycia oraz jako nienacechowanie emocjonalne – można w pewnym stopniu przeciwstawić ogólne pozytywne zabarwienie polskich *ciocia* i *wujek* kierowanych do osób niepołączonych z mówiącym więzami rodzinnymi, gdyż pośrednio przekazywana jest w nich informacja: ‘uważam cię za osobę bliską i dlatego zwracam się do ciebie w ten sposób’. Odnośnie do zwrotów adresatywnych wyróżnionych w powyższych egzemplifikacjach warto podkreślić, że właściwe językowi potocznemu rosyjskie zredukowane formy wokatywu funkcjonalnie odpowiadają polskiemu wołaczowi, wyrażonemu tu nie fleksyjnie, ale poprzez wykorzystanie uciętych formacji słowotwórczych. Pełne i skrócone formy użyte w roli zwrotu do adresata są uważane za warianty fonetyczne i, co ważne, nie odnoszą się do mianownika, tylko do zwrotu adresatywnego⁹⁸. Niemożność użycia tych form w zdaniach nominalnych (nie są poprawne konstrukcje typu: *Это моя мам. Здесь работает*

⁹⁶ A. Bogusławski, S. Karolak, *Gramatyka rosyjska w ujęciu funkcjonalnym*, Warszawa 1973, s. 420.

⁹⁷ А. Лихачева, *Лексика родства...*, s. 110.

⁹⁸ О.Ю. Николенко, *К вопросу...*, s. 135.

мой нан) potwierdza, że można je traktować jako powierzchniowe reprezentacje kategorii wokatywnej – taki charakter wykazuje bowiem ich struktura głęboka⁹⁹. Według N.I. Formanowskiej „явление стяжения обращения в непринужденной обстановке можно квалифицировать как звательную форму только в разговорной речи”, a za główny sposób wyodrębnienia zwrotu do adresata w języku mówionym należy uznać swoistą intonację przywołującą, dzięki której może on zostać jednoznacznie wydzielony z toku wypowiedzi¹⁰⁰. Próby odzwierciedlenia takiej intonacji są widoczne w zapisie niektórych replik:

- *Мамооо!*
- *Ма-ма-а!* (JWP)
- *Мамо!* – *з окон teraz lala się rozpacz.* – *Мамо, powiedz jej! Она мне бие!*
- *Ты кłamczуcho, а то teraz masz! Мамо! То она мне бие!*
- *Мам!* – *Из окон теперь полились вопли отчаяния.* – *Ма-а-ама, скажи ей! Она меня бьет!*
- *Врунишка, вот тебе! Ма-а-ам! Это она меня бьет! Уля положила сажены у забора.* (NWŻ)

Graficzne „wydłużenie” samogłosek w pierwszym z powyższych dwutekstów stanowi próbę odwzorowania brzmienia wyrazu w rzeczywistej sytuacji zwracania się do jakiejś osoby z intencją przywołania i skupienia uwagi. W drugim z przykładów taki zabieg tłumacza można potraktować jako rekompensatę braku wołacza w paradygmacie rzeczownika rosyjskiego.

Terminy pokrewieństwa są z reguły stosowane w funkcji zwrotu do osób starszych wiekiem, gdyż w relacji równoległej bądź do członków młodszej generacji formą główną, wygodną – dającą liczne możliwości oddania nastroju, wyrażenia oceny czy emocjonalnego ustosunkowania się dzięki w zasadzie nieograniczonym w tym względzie możliwościom słowotwórczym – jest imię własne z całym wachlarzem hipokorystyków. Użycie terminów pokrewieństwa

⁹⁹ I. Dulewiczowa, *Wokatywna forma...*, s. 205–206.

¹⁰⁰ Н.И. Формановская, *Речевой этикет...*, с. 85–86.

w relacji równoległej bądź zstępującej ma szczególne nacechowanie emocjonalne, co postaram się pokazać, analizując wybrane przykłady z tekstów źródłowych. W poniższej egzemplifikacji zarówno w oryginale, jak i w tekście docelowym występuje forma deminutywna:

– *No, **braciszku**, żyjesz niebezpiecznie, bardzo niebezpiecznie – usłyszał głos tuż przy uchu i poczuł odór oddechu wódki zmieszanej z czosnkiem.*

– ***Братик**, а ты очень легкомысленно живешь, – услышал он голос над ухом и ощутил водочно-чесночный выхлоп.* (LP)

Zdrobnienie użyte przez pijanego mężczyznę można uznać za pośredni wyraz troski o młodszego brata, jednak fakt, że w kolejnej replice występuje ono jeszcze kilkakrotnie (*Jak to co, **braciszku**? [...] Ale ty żyjesz niebezpiecznie, **braciszku**! [...] Niedobrze, **braciszku**, oj niedobrze [...] / Но ты, **братик**, очень легкомысленно живешь. [...] Неправильно, **братик**, неправильно! [...]*) w dodatku, kiedy rozmowie przysłuchuje się kobieta, potraktowałabym raczej jako próbę podniesienia własnej rangi przez mówiącego, który stosując zdrobnienia, ujawnia nieco lekceważące podejście do rozmówcy. Relacja między braćmi jest z założenia równorzędna, jednak „słowotwórcze pomniejszenie” jednego z nich ma za zadanie wzmocnić pozycję drugiego, co zdaje się wzbogacać pragmatykę deminutywności¹⁰¹. Interesujące jest, moim zdaniem, kolejne użycie:

– *Proszę, **siostr**o. Zawieź mnie do łazienki, nie chcę basenu.*

– *Пожалуйста, **сестренка**, проводи меня в туалет, не хочу судно.* (POM)

Zwracam na nie uwagę, gdyż widać tu swoiste nakładanie się, przenikanie treści semantycznej: leksem *siostra* występuje tu w znaczeniach ‘córka tych samych rodziców’ oraz ‘pielęgniarka’¹⁰². Dwie

¹⁰¹ Przykład ten omawiam w artykule *Terminy pokrewieństwa w funkcji zwrotów adresatywnych (na materiale języka polskiego i jego rosyjskiego przekładu)* [w:] *Jednostki języka w systemie i w tekście 2*, red. A. Charciarek, A. Zych. E. Kapela, Katowice 2018, s. 188.

¹⁰² Por. ‘**1** Nasza **siostra** to dziewczynka lub kobieta, która ma tych samych rodziców, co my [...] **2** Możemy nazwać **siostrą** kobietę, która jest nam bliska ze względu na wspólne przeżycia, przekonania, wyznawanie tej samej religii itp. [...]

siostry spotykają się po wielu latach w szpitalu w nieoczekiwanych rolach: pacjentki i opiekującej się nią pielęgniarki. Iwona, która bardzo długo nie utrzymywała kontaktu z rodziną, wraca z zagranicy śmiertelnie chora. Okazuje się, że przez lata spędzone w oddaleniu między bohaterkami narosło wiele nieporozumień, każda z nich żywi urazę do drugiej, bynajmniej nie złośliwie, ale ze względu na niewyjaśnione przed laty sytuacje. Teraz wychodzi na jaw, że kłamstwa każdej z nich miały na celu ochronę tej drugiej. Dopiero w obliczu śmierci siostry zaczynają rozumieć, jak wiele je łączy. Początkowa wrogość jest jednak tak duża, że Iwona, chora siostra, płaci Marcie za to, że dodatkowo dyżuruje przy niej w nocy. Nie ma między nimi więzi:

- *Przyjdiesz jeszcze do mnie na płatny dyżur, siostro?*
- *Придешь ко мне еще на платное дежурство? (ПОМ)*

Zwrot adresatywny został pominięty w przekładzie, być może dlatego, że to użycie jest zdecydowanie bliższe znaczeniu ‘pielęgniarka’, a rosyjskie *медсестра* nie pozwoliłoby na odwzorowanie gry językowej z tekstu oryginalnego, opartej na dwuznaczności leksemu. Zwrot *siostro*, podobnie jak *braciszku/братик* z poprzedniego przykładu, ma w cytowanej wypowiedzi nieco lekceważący wydźwięk. W zderzeniu z wyrażeniem *płatny dyżur* podkreśla bowiem dystans dzielący rozmówczynie – Iwona mówi w podtekście: ‘ja płacę i wymagam, ty jesteś tylko wykonawcą usługi, za którą ja uiszczam należność’. Wspólnie spędzony czas i stopniowe wyjaśnianie piętrzących się przez lata niedomówień sprawiają, że forma użyta w powyższym przykładzie zaczyna semantycznie ewoluować, co ciekawe – w stronę znaczenia prototypowego – by stać się peł-

3 Siostrą możemy nazwać coś, co ma podobne cechy lub powstało w tym samym czasie. W tym znaczeniu słowo **siostra** odnosi się zwykle do tego, co jest nazwane rzeczownikiem rodzaju żeńskiego [...] **Siostra** to **4.1** tytuł używany w odniesieniu do pielęgniarek [...] **4.2** tytuł używany w odniesieniu do zakonnic i członkiń niektórych wspólnot religijnych’ (ISJP II, s. 583); „Некоторые сферы деятельности выработали специфические обращения. Это, прежде всего, медицина: врачу мы говорим *Доктор*, другому персоналу – *Сестра*; *Няечка*” (Н.И. Формановская, *Речевой этикет...*, с. 96).

nym szacunku, wręcz uroczystym zwrotem podkreślającym wartość ledwo co odzyskanej silnej więzi rodzinnej, której nie oddałyby zdrobnione czy spieszczone formy imienia. Relacja ta przez lata była zerwana, a przynajmniej mocno zaniedbana. Marta z pielęgniarki – osoby troskliwie niosącej pomoc, ale mimo wszystko obcej – staje się tą najbliższą na świecie osobą:

I wtedy Marta łamie się.

– *Tak się boję, **siostr**o.*

– *Tak się boję, **siostr**o... – Iwona oddaje uścisk.*

Марта теряет над собой контроль:

– *Я так боюсь, **сестричка**.*

– *Боюсь, **сестричка**... – повторяет Ивона и сжимает ее ладонь. (POM)*

Iwona otwiera oczy i patrzy na Martę z miłością. Marta milknie, jest za późno, teraz tylko nie chce uronić ani słowa.

– *Jestem taka zmęczona... – słowa Iwony stają się cieniutkie jak pajęczka nić – ...taka zmęczona... Nie płacz... Rzeczy ostateczne i tak się dzieją mimochodem... Zrób mi zastrzyk, jeszcze jeden... i idź już... Nie siedź już przy mnie... Pocałuj mnie... Pozwól mi odejść, **siostr**o, pozwól mi odejść...*

Ивона открывает глаза и с любовью смотрит на Марту. Та умолкает. Уже поздно, теперь главное не проронить ни слова.

– *Я так устала... – Слова Ивоны слабы, как паутиновая нить. – Так устала... Не плачь... Все подходит к концу, все проходит... Сделай мне укол, еще один... и иди... Не сиди со мной... Поцелуй меня... Позволь мне уйти, **сестренка**, позволь мне уйти... (POM)*

Chociaż w tekście docelowym zastosowano formy deminutywne, funkcje pragmatyczne zwrotów do adresata uznałabym za tożsame w obu językach. Polskie *siostr*o podkreśla wartość tyle co odzyskanej więzi, jest uroczyste i poważne. Poważne, bo poważna jest sytuacja, poważny jest stan zdrowia Iwony. Mówimy *poważnie*, jeśli

coś jest dla nas istotne, cenne, obdarzamy to szacunkiem¹⁰³ – Iwona i Marta tak właśnie traktują łączącą je więź i dlatego zwracają się do siebie w ten sposób. Zwrot adresatywny *siostr*o, który początkowo wyrażał dystans, staje się wykładnikiem bliskości. Użyte w tłumaczeniu zdrobnienia (*сестричка, сестренка*) pokazują nieco inną drogę do wspomnianej bliskości: ‘używając tych zwrotów, mówię do ciebie tak, jakbyś była małą dziewczynką, bo jeśli byś nią była, łatwiej mogłabym ci pomóc, zaopiekować się tobą i ochronić przed całym złem tego świata, bardzo bym chciała móc cię chronić’. Duchowa i fizyczna bliskość znajdująca odzwierciedlenie w języku sprawia, że strach jest przeżywany wspólnie, o czym świadczy nie tylko powtórzona replika (*Tak się boję, siostr*o / [...] *боюсь, сестричка*), ale również informacja o pozajęzykowym zachowaniu opartym na wzajemności, powieleniu reakcji (*Iwona oddaje uścisk / повторяет Ивона и сжимает ее ладонь*). Ból i strach połączyły siostry zarówno emocjonalnie, jak i fizycznie.

W tym miejscu warto wspomnieć o toczącej się od kilku lat w przestrzeni publicznej dyskusji na temat stosowania zwrotu *siostr*o do pielęgniarek. Okazuje się bowiem, że niektórym z nich nie odpowiada utrwalona w języku forma adresacji, która sprowadza je niejako do roli służebnej, podobnej siostrom zakonnym. Wiąże się to z dążeniem do podniesienia w społeczeństwie polskim prestiżu zawodu pielęgniarki¹⁰⁴, a dany zwrot może być odczytany jako wyraz braku szacunku dla zdobytego przez nie specjalistycznego wykształcenia. Po przejrzeniu kilku stron internetowych mogę śmiało stwierdzić, że zdania są podzielone. Chciałabym w tym miejscu przytoczyć fragment pięknej refleksji, którą znalazłam na blogu *W czepku urodzona* prowadzonym przez młodą pielęgniarkę:

¹⁰³ Por. ‘Jeśli robimy coś **poważnie** lub myślimy o czymś **poważnie**, to robimy to dokładnie, sumiennie i odpowiedzialnie [...] Jeśli traktujemy coś **poważnie**, to nie żartujemy z tego [...] Słowa **poważnie** używamy, aby podkreślić rozmiar lub intensywność czegoś, często jakiegoś zagrożenia lub jakichś szkód [...] Jeśli ktoś wygląda lub zachowuje się **poważnie**, to zachowuje się w sposób opanowany, powściągliwy i nie uśmiecha się [...] Jeśli ktoś lub coś wygląda **poważnie**, to budzi szacunek lub zaufanie swoim wyglądem’ (ISJP II, s. 220).

¹⁰⁴ W. Sosnowski, *Formy adresatywne...*, s. 327.

Jestem pielęgniarką. Jestem siostrą. Zwrot *siostro* w ustach każdej osoby brzmi inaczej. Czasem ma on wydźwięk pełen szacunku, czasem jest on ironiczny, a czasem oddaje całe zaufanie pacjenta do naszej osoby [...] Uważam, że słowo *siostro* w naszym kierunku, wypowiedziane przez pacjentów w podeszłym wieku jest wyrazem szacunku i wdzięczności [...] Ciężko byłoby mi zwrócić uwagę pacjentowi starszemu ode mnie co najmniej trzy razy, że nie życzę sobie, żeby mówiono do mnie *siostro*. Zawsze staram się zakładać, że zostało to wypowiedziane z dobrymi intencjami [...] Jeśli nazywanie mnie siostrą ułatwi pacjentowi kontakt ze mną, sprawi, że łatwiej mu będzie opowiedzieć o swoich problemach i dolegliwościach, to nie mam nic przeciwko [...] Najważniejsze jest to, żeby pacjent wiedział, że może się do nas zawsze ze wszystkim zwrócić. Żeby miał świadomość, że wszystko co robimy jest dla jego dobra. Żeby czuł, że jesteśmy dla niego i miał do nas zaufanie¹⁰⁵.

Podobną opinię usłyszałam od mojej Mamy, pielęgniarki z wieloletnim stażem. W jej odczuciu stosowanie przez pacjentów zwrotu *siostro*, w odróżnieniu od *proszę pani*, stanowi wyraz zaufania i szacunku wobec osoby niosącej pomoc, jest formą dowartościowania. Pomaga stworzyć atmosferę bliskości, tak potrzebną w trudnych sytuacjach życiowych.

W relacji *rodzic* → *dziecko* najczęstszą formą zwracania się jest imię własne. Terminy pokrewieństwa w takich sytuacjach występują raczej rzadko, o czym wnioskuje na podstawie prowadzonych wcześniej analiz¹⁰⁶, i zawsze są silnie nacechowane emocjonalnie. Jak zauważa W.W. Zwiaginцева, „При обращении родителей к детям в русском семейном дискурсе используются апеллятивы *доченька, сынок, сына, дочурка*, которые принадлежат к регистру мелиоративной оценки и содержат оттенки одобрения и гипокористики”¹⁰⁷. Porównajmy egzemplifikacje:

- *Сынку... Обещую тебе, что ты научишься! И затаишь утку!* [...]
- *Сынок... Обещаю тебе, я научусь! И мы еще станцуем с тобой!* [...] (LP)

¹⁰⁵ <http://wczepkurodzona.pl/mow-mi-siostro-jak-zwracac-sie-do-pielegnarki/> [dostęp: 9.01.2019].

¹⁰⁶ Szerzej na ten temat pisałam w artykułach: *Terminy pokrewieństwa...*, s. 182–192 i *Русские переводные соответствия польских обращений, выраженных терминами родства*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego”. Seria Filologiczna. Glottodydaktyka 9, z. 96, 2017, s. 64–72.

¹⁰⁷ В.В. Звягинцева, *Обращение...*

- *Sumienie, synu, w tych czasach najmniej chodliwy towar.*
- *Совестъ, сын, теперь не в цене. (IŻNB)*
- *Mizernie wyglądasz, córuchno – mówi ojciec. I jest zupełnie siwy. – U ciebie wszystko dobrze?*
- *Неважно выглядишь, дочурка, – замечает отец (он уже совсем седой), – у тебя все в порядке? (OĆ)*
- *Uczysz się, córeczko? – Mama wsadziła głowę w drzwi.*
- *Занимаешься, дочурка? – В дверях показалась мамина голова. (OĆ)*
- *To ra, córciu.*
- *Тогда пока, дочурка. (OĆ)*

Przytoczone przykłady z materiału faktograficznego zdają się potwierdzać opinię lingwistki. Pierwszy z nich to ujmujące słowa matki przykutej z powodu przewlekłej choroby do wózka inwalidzkiego. W kolejnym widać refleksję nad otaczającym światem z punktu widzenia osoby o bogatszym doświadczeniu życiowym, dalej implicytnie wyrażoną troskę, przejaw zainteresowania, a w ostatnim – proste i serdeczne pożegnanie. Wyróżnione formy adresatywne bywają niekiedy zastępowane hiperonimem *dziecko* bądź jego derywatami, niewskazującymi, w odróżnieniu od wyżej przywołanych, na płeć adresata wypowiedzi. Znajdujemy je w replikach skierowanych do potomstwa, w tym dorosłego, a więc zgodnie ze znaczeniem słownikowym ('**1 Dziecko** to **1.1** człowiek od urodzenia do czasu, gdy staje się dorosły [...] **1.2** człowiek od chwili, gdy zostanie poczęty, do urodzenia [...] **2** Nasze **dziecko** to nasz syn lub córka niezależnie od wieku [...]' (ISJP I, s. 350):

- *Dziecko, czy ty dasz sobie radę?*
- *Деточка, а ты справишься? (P)*
- [...] *Dziecinko, musisz o siebie dbać, potoczemy ci, nie martw się!*
- [...] *Деточка, ты должна о себе заботиться, мы поможем, не волнуйся! (OĆ)*

– **Dziecko** – mówię – ty już bardziej patrz za żoną niż za mną [...].
– **Деточка**, – говорю, – ты уж больше за женой смотри, чем за мной [...]. (IŻNB)

– Nie mów do mnie takim tonem, **dziecko**. – Moja Mama jest poruszona. – Zawsze chcieliśmy dla ciebie dobrze!

– Не разговаривай со мной таким тоном, **деточка!** – занервничала мама, – Мы всегда хотели тебе добра! (JWP)

– Co ty za bzdury gadasz, **dziecko**?

– Что за чушь ты несешь, **голубушка**? (JWP)

– Co ty wiesz o życiu! Mężczyźni są różni! **Dziecko!**

– Да что ты знаешь о жизни! Мужчины бывают такие разные! **Деточка!** (OĆ)

W pierwszej egzemplifikacji pośrednio okazano troskę, podobnie w drugiej, gdzie występuje derywat zapowiedzianej formy w postaci wokatywu *dziecino*, uzupełnionego deklaracją wsparcia (*pomóżemy ci / мы поможем*). Kolejna replika przedstawia akt rady połączony z pomniejszeniem przez mówiącego własnej pozycji społecznej: matka dorosłego syna sugeruje, by poświęcił czas żonie, cieszył się własnym życiem, a nie przejmował się jej, czyli matki, problemami. Illokucja przywołania we wskazanych dwutekstach polega na skupieniu uwagi adresata na tym, by zrozumiał i przyswoił ważną treść: że nie jest sam, że ma oparcie w bliskich, żeby wiedział, że ciepła wypowiedź jest kierowana właśnie do niego, żeby w to nie wątpił. Sprzyja temu pozycja inicjalna: ‘posłuchaj, właśnie TY, mówię właśnie do CIEBIE, TY możesz na mnie liczyć; zwracając się do ciebie w ten sposób, chcę ci przypomnieć, że jesteś dla mnie ważny/ważna, urodziłam cię, wychowałam, troszczyć się o ciebie – chcę, żebyś o tym zawsze pamiętał/pamiętała’. W kolejnych przykładach zwrot do dziecka zajmuje interpozycję lub zamyka replikę zawierającą negatywną ocenę, wyrzut, pretensję. Wokatyw *dziecko* w ustach rodzica jest tu elementem, który ma pomniejszyć status odbiorcy, podkreślając tym samym wyższą rangę mówiącego, dysponującego bogat-

szym doświadczeniem, mądrzejszego, ważniejszego, uprawnionego tym samym do wydawania sądów i eksplikowania niezadowolenia. Pytania retoryczne i wykrzyknienia wzmacniają nacechowanie emocjonalne wypowiedzi wyrażających ujemne wartościowanie zachowania czy postawy osoby nazwanej formą adresatywną *dziecko*. Również użyte w takim kontekście zwroty do adresata przekazują dodatkową treść ‘jesteś dla mnie ważny/ważna’, gdyż krytyka stanowi niewątpliwą przejaw braku obojętności. Istotna jest, moim zdaniem, pozycja zwrotu adresatywnego (w środku repliki bądź finalna): głównym celem wypowiedzi jest wyrażenie dezaprobaty tudzież negatywnej oceny, natomiast poprzez zastosowanie takiej a nie innej formy adresatywnej zostaje „przemycane” dodatkowe znaczenie ‘mówię to, dlatego że nie jest mi obojętne, co robisz, jak postępujesz, gdyż jesteś dla mnie ważny/ważna’.

Forma adresatywna *dziecko* oraz inne wyrazy od niej utworzone mogą być kierowane nie tylko do potomstwa. Tworzenie zwrotów adresatywnych od terminów pokrewieństwa i kierowanie ich do osób, których z mówiącym nie łączą więzi rodzinne, jest częste w języku potocznym i odbywa się na podstawie produktywnego modelu semantycznego. Bazę semantyczną w tym schemacie stanowi konkretny zestaw elementów znaczenia wyrazu podstawowego, natomiast środkiem słowotwórczym jest aktualizacja bądź neutralizacja konkretnych cech semantycznych, prowadząca do powstania nowego znaczenia rozumianego jako umowna relacja między wyrazem podstawowym a pochodnym. W przykładach, które przytoczę niżej, zostaje zachowany sem *człowiek*, natomiast znaczenie *krewny* się zaciera. Tego rodzaju przeniesienie może się dokonać na podstawie oddzielnych cech semantycznych – zarówno konceptualnych, jak i fakultatywnych¹⁰⁸. Sytuacja ta często dotyczy właśnie leksemu *dziecko* i jego derywa-

¹⁰⁸ О.Ю. Николенко, *Использование терминов родства в качестве общих обращений*, http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2007_3-2_55.pdf [dostęp: 6.02.2019].

tów. W zebranych materiale ujawniają się rozmaite relacje, w których użyto utworzonych w ten sposób wokatywów:

- ksiądz → grupa zaprzyjaźnionych młodych osób:
 - *Dzieci, dzieci* – ksiądz Jędrzej wstaje i daje znak, że chce mówić. – Nie macie pojęcia, co uczyniliście. Wiem, wiem, że nie chcecie, żebym na ten temat mówił, ale muszę [...].
 - *Дему, дему!* – Ксендз Енджей встает и жестом показывает, что собирается говорить. – Вы понятия не имеете, какое благое дело совершили. Знаю, знаю, вы не желаете, чтобы я говорил на эту тему, но я должен [...]. (OĆ)

Mimo iż zwrot adresatywny nie tworzy związków składniowych z innymi wyrazami w zdaniu, w tekście oryginału daje się zauważyć pewna niespójność: użyty jako wokatyw rzeczownik *dzieci* wymaga czasownika w rodzaju niemęskoosobowym, w tekście została zaś zastosowana forma męskoosobowa. Nie należy traktować tego w kategorii błędu, gdyż dialog w tekście literackim ma odzwierciedlać nasz język mówiony, niemniej pozwala to wydzielić powtórzony wokatyw w odrębny akt mowy z właściwą illokucją przywołania. Jak pokazuje dalszy tekst, efekt perlokucyjny został osiągnięty – uwaga zebranych została przyciągnięta i mówiący może rozpocząć dłuższą wypowiedź.

- spowiednik → młoda kobieta:
 - *Opamiętaj się, dziecko* – w głosie księdza było tyle oburzenia, że zrozumiałam, iż Elżbieta spowiadała się jednak ze swoich grzechów.
 - *Опомнись, деточка.* – В голосе ксендза прозвучало такое возмущение, что я поняла: Эльжбета все-таки исповедовалась в своих грехах. (TDT)

Zdanie z formą adresatywną w pozycji finalnej przypomina omawiane wcześniej użycia analizowanego wokatywu w znaczeniu dosłownym, tj. w kierunku własnego potomstwa. Wyraz oburzenia zostaje złączony użyciem leksemu, którego składową jest wiadomość ‘jesteś ważna, martwię się o ciebie, mogę ci pomóc, jeśli zechcesz’.

- biskup → młoda kobieta:
 - *Slucham cię, dziecko...*
 - *Я слушаю тебя, дитя мое.* (LM)

Kolejne użycie przez osobę duchowną zdaje się tworzyć pewną prawidłowość, którą równoważy sposób adresacji w odwrotnym kierunku: do duchownego zwracamy się najczęściej *proszę księdza*, ale również *ojcze*.

- reżyser → aktorka:
 - *A czyj to był pomysł? Mój czy twój, dziecinko?*
 - *Я?! Чья это была идея, детка? Моя или твоя?* (TDT)

Oprócz hierarchii zawodowej (aktorka powinna wykonywać polecenia reżysera) uzasadnieniem użycia formy adresatywnej *dziecinko* jest duża różnica wieku między rozmówcami. Wokatyw *dziecino* jest objaśniany przez słownik w następujący sposób: ‘Mówimy **dziecino** do kogoś, do kogo mamy serdeczny i poufały stosunek, jak do dziecka’ (ISJP I, s. 350). Reżyser kieruje pracą aktorki, daje jej wskazówki, występuje jako mentor, pod jego opieką zespół dąży do wspólnego celu, jakim jest udany spektakl czy film. To reżyser jest osobą odpowiedzialną za efekt, aktorka z kolei – swojego rodzaju podopieczną i powinna go „słuchać”, podobnie jak dziecko rodziców. Wyróżnione formy można w danym użyciu potraktować jako afektywne, lecz jednocześnie z odcieniem pobłażliwości tudzież lekceważenia, naddanym przez utworzenie zdrobnienia (*dziecinko*), dlatego wróć do nich w jednym z kolejnych rozdziałów, natomiast przywołuję je w tym miejscu jako derywaty leksemu, który prymarnie oznacza członka rodziny.

- uznany krytyk teatralny → początkująca aktorka:
 - [...] *Masz, dziecko, niezwykły talent, nie pozwól nikomu go zniszczyć [...].*
 - [...] *У тебя, девочка, необыкновенный талант, только не дай загубить его на корню [...].* (TDT)

Ceniony krytyk teatralny ma o wiele bogatsze doświadczenie zawodowe niż stawiająca pierwsze kroki na scenie aktorka, dlatego

zwrot *dziecko* w jego ustach brzmi naturalnie. Sprzyja temu dodatkowo znacząca różnica wieku dzieląca rozmówców. W tekście przykładu znajdujemy zwrot *девочка*, który stanowi oficjalną formę zwracania się do kobiet w języku rosyjskim¹⁰⁹, zatem można przypuszczać, że emocjonalne nacechowanie oryginalnej odpowiedzi zostało nieco osłabione przez użycie zwrotu typowego, neutralnego.

- doświadczony policjant → bardzo młoda prokurator:
 - *Dziecko, nie ucz mnie, jak tam prowadzić śledztwo! – Duchnowski nie wytrzymał.*
 - *Дитя мое, не учи меня, как мне проводить расследование! – не выдержал Духновский.* (Po)
- adwokat → oskarżona, młoda kobieta:
 - *Kim pani jest?*
 - *Twoim obrońcą, dziecko.*
 - *Кто вы?*
 - *Твой защитник, деточка.* (Po)
- żona profesora → asystentka profesora:
 - Profesorowa rozlała żubrówkę do trzech kieliszków.*
 - *Raczej nie powinien... – powiedziała cicho Klara.*
 - *Oczywiście, ale zażył sobie z sokiem malinowym. Oj, dziecko, po co te ceregiele. I on, i my wiemy. Trzeba się cieszyć, że jeszcze jest [...].*
 - Пани Кавеца разлила зубровку в три рюмки.*
 - *Ему бы лучше воздержаться... – тихо сказала Клара.*
 - *Разумеется, но ему захотелось, выпьет с малиновым соком... Ой, дитя мое, к чему уж эти стеснения? И он все знает, и мы. Надо радоваться, что он вообще еще жив [...].* (KIM)
- młoda kobieta → znajomy starszy od niej o kilka lat:
 - *Piotrek, zajmij się sobą, dziecino.*
 - *Nie życzę sobie, żebyś mówiła do mnie „dziecino”, Bubciu.*

¹⁰⁹ I. Dulewiczowa, *Wokatywna forma...*, s. 208.

- *Петр, займись-ка собой, малыш.*
- *Я не хочу, чтобы ты называла меня „малышом”, Бубочка.* (ОС)

Fragment jest ciekawy ze względu na wiek interlokutorów. W analizowanych wcześniej przykładach „uprawnienia” do użycia takiej formy wokatywu miała osoba starsza, o bogatszym doświadczeniu życiowym. Tu natomiast używa go osoba młodsza, co nadaje wypowiedzi lekceważący ton, ponadto stanowi pewnego rodzaju przekroczenie granicy ustalonej etykietą językową. Replika reaktywna pokazuje niezadowolenie osoby nazwanej *dzieciną* oraz swoiste „odbicie piłeczki” przez zamknięcie wypowiedzi deminutywną formą adresatywną w podobnej tonacji. W analizowanym przykładzie wokatyw wyraża lekceważenie, można go uznać za obraźliwy, co jest sprzeczne z przytoczoną wcześniej definicją słownikową. W tekście docelowym zastosowano ekwiwalent spoza rodziny wyrazów: *малыш* ‘1. Ребенок (обычно о маленьком мальчике). // Детеныш животных. 2. перен. Человек маленького роста’ (НСРЯ). Przykład jest ciekawy ze względu na obecność dwóch form adresatywnych pełniących odmienne funkcje:

Piotrek, zajmij się sobą, dziecino.

funkcja apelatywna
(pozycja inicjalna)

funkcja charakteryzująco-oceniająca
(pozycja finalna)

- była żona → obecna żona, dużo młodsza:
 - *Dziecko! Ты chyba zwariowałaś?!!*
 - *Деточка! Да ты с ума сошла?!!* (TDT)

Zastosowany zwrot cechuje się silną ekspresywnością, wykrzyknik wzmacnia emocjonalny charakter adresatywu. Gdyby tekst został rzeczywiście wygłoszony, również intonacja byłaby odmienna niż w przypadku wypowiedzi z formą adresatywną wydzieloną przecinkiem.

- kobieta → młoda kobieta, znajoma syna:
 - *Jedz, dziecko, jedz, sił będziesz potrzebować [...].*
 - *Ешь, детка, ешь, тебе силы нужны [...].* (UDS)

Nie tylko relacja wiekowa, ale także macierzyńskie uczucia: troska, współczucie i zrozumienie uzasadniają wykorzystanie wyróżnionego zwrotu adresatywnego.

- młody mężczyzna → narzeczona:
 - *To czemuś mi nie przypomniała! Dziecinko!*
 - *Почему же ты мне не напомнила, детка?* (UDS)

W relacji, w której uczestnicy mają równy status, użycie eksplikowanego wyżej wokatywu ma charakter ekspresywny, połączony z pozytywnymi emocjami żywionymi wobec adresata wypowiedzi. W tekście wyjściowym zwrot znajduje się poza strukturą zdania, a zatem jako parcelat dysponuje większą ekspresywnością, taki zapis świadczy o większym zaangażowaniu emocjonalnym mówiącego.

- kobieta → dziewczynka, dalsza krewna:
 - *Dziecko drogie – mówi Moja Mama wcale nie do mnie – tetra to taki delikatny materiał.*
 - *Деточка, – заговорила моя мама, обращаясь на этот раз не ко мне, – фланель – это такая мягкая ткань.* (JWP)

Nacechowanie wyróżnionych form adresatywnych nie jest jednoznaczne. Ze względu na semantykę postpozycyjnego określenia w języku polskim (*drogie*) oraz obecność w zwrocie rosyjskim sufiksu *-очк-*, który, dodany do tematu rzeczownika, tworzy wyrazy pieśzcotliwe, można wnioskować o ciepłym, życzliwym charakterze wypowiedzi. Z drugiej strony jej ton mógłby równie dobrze być protekcyjny, jeśli mówiący zamierzał potraktować nieletniego adresata wypowiedzi jako ignoranta.

- kobieta → mała dziewczynka, dalsza krewna, sierota:
 - *Ola! Dziecko moje! – powtarzałam, przytulając ją i gładząc po pleckach. – Już nigdy cię nie zostawię na tak długo!*

- Оля, **девочка** моя, – повторяла я, обнимая ее и глядя по спинке. – Я больше тебя никогда надолго не оставлю. (KJNJ)
- mężczyzna → prostytutka:
 - *Ротóż ми, **dziecko** – powiedział z przeproszającym uśmiechem.*
 - *Помоги мне, **детка**, – попросил он с извиняющейся улыбкой.* (LM)

Przywołane użycie może się wydać dość zaskakujące. Teoretycznie rola społeczna mężczyzny korzystającego z usług prostytutki jako klienta, który płaci i oczekuje wykonania usługi, zdaje się nadrzędna, natomiast przywołane użycie odnosi się do nieco krępującej sytuacji, w której prosi dziewczynę o pomoc w zdjęciu butów, w czym przeszkadza mu duży brzuch. Pozwala to przypuszczać, że w tych okolicznościach to raczej znacząca różnica wieku, a nie układ ról, jaki tworzą interlokutorzy, stanowi motywację wyboru sposobu adresacji.

- redaktor naczelny czasopisma → początkująca pisarka:
 - *Czy wiesz, **dziecko**, co stworzyłaś?*
 - *Знаешь, **дитя мое**, что ты создала?* (SN)

Znaczenie słownikowe leksemu *dziecko* podawałam już wcześniej, natomiast w tym miejscu przydatne może okazać się odesłanie do najnowszego opracowania leksykograficznego, w którym *dziecko* to również 'forma zwrócenia się do osoby dorosłej, do której mówiący ma poufały lub protekcyjny stosunek' (WSJP, dostęp: 8.01.2019). Wielość relacji pozwala na wyodrębnienie pewnych prawidłowości użycia, niemniej nie bez wyjątków. Zasadniczo leksem *dziecko* funkcjonuje jako zwrot adresatywny do osoby o niższym statusie. Mówiący jest zazwyczaj starszy, ma większe doświadczenie życiowe, ma zatem prawo do tego, by pouczać, wymagać, strofować, wyrażać aprobatę bądź dezaprobatę. Jak pisze A. Rosińska-Mamej,

Apelatyw *dziecko* często używany jest w odniesieniu do osób dorosłych nie będących dziećmi nadawcy używającego tego określenia, np. stosuje go kobieta w odniesieniu do narzeczonej swego syna, gdy ta przeżyła rodzinną tragedię, starszy mężczy-

zna nazywa tak młodą znajomą. Forma ta wyraża zatem pozytywne nastawienie nadawcy względem odbiorcy¹¹⁰.

Moim zdaniem wokatyw *dziecko* może stanowić pośredni wyraz oceny, zarówno pozytywnej (np. ‘zwracając się do ciebie w ten sposób, chcę wyrazić aprobatę dla twoich działań’), jak i negatywnej (np. ‘zwracając się do ciebie w ten sposób, chcę ci przekazać, że jesteś naiwny/niemądry jak dziecko’). Może też być oznaką pozytywnych emocji żywionych względem rozmówcy (np. ‘zwracając się do ciebie w ten sposób, chcę ci przekazać, że darzę cię sympatią, żywię do ciebie pozytywne uczucia’) bądź negatywnych (np. ‘zwracając się do ciebie w ten sposób, chcę ci przekazać, że nie uważam ciebie ani twoich działań za godne uwagi’). Jak widać, pragmatyka użycia analizowanego wokatywu i jego derywatów jest naprawdę obszerna. Uważam ponadto, że w wypowiedziach zawierających taki zwrot do adresata illokucja przywołania jest często zredukowana, a kluczowa staje się funkcja charakteryzująca¹¹¹.

W słownikach współczesnego języka rosyjskiego znaczenia semantycznych derywatów terminów pokrewieństwa opatrzone są uwagami typu: *просторечное, разговорное, фамильярно-доброжелательное, дружеское*¹¹². Użycie takich form adresatywnych ma charakter selektywny i może zależeć nie tylko od płci i wieku adresata, lecz również mówiącego¹¹³. Pisze o tym A. Lichaczewa: „Теплая тональность отмечается в обращениях друг к другу представителей разных поколений, фамильярная – в обращениях более молодых к старшим по возрасту, шутливая – во взаимных обращениях сверстников”¹¹⁴.

Wybrane nominacje tego typu przybliża tabela 5:

¹¹⁰ A. Rosińska-Mamej, *Funkcje form adresatywnych towarzyszących aktom próśb we współczesnym języku polskim*, „Respectus Philologicus”, 11 (16), 2007, s. 45–46.

¹¹¹ Zwracałam na to uwagę w pracy: *Terminy pokrewieństwa...*, s. 188.

¹¹² Т.Е. Владимирова, *Концепт „брат” как архетип русского языкового бытия*, „Мир русского слова”, 2, 2015, s. 50.

¹¹³ О.Ю. Николенко, *Использование терминов родства...*

¹¹⁴ А. Лихачева, *Лексика родства...*, s. 111.

Tabela 5. Nacechowanie wybranych zwrotów adresatywnych w mowie przedstawicieli konkretnych grup społecznych¹¹⁵

Grupa społeczna – mówiący	Stosowane zwroty adresatywne utworzone od terminów pokrewieństwa sposobem semantycznym	Komentarz
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
dzieci w wieku przedszkolnym	<i>дядя дяденька тетя тетенька бабушка дедушка</i>	neutralne zwroty adresatywne kierowane do osób nieznanym
nastolatki, młodzież	<i>дядя тетя дед бабка бабуля дедуля</i>	zwroty adresatywne kierowane do osób nieznanym, nacechowane ironicznie
dorośli mężczyźni	<i>брат браток братишка братан брателя сестренка</i>	zwroty kierowane do osób w podobnym wieku
	<i>отец папаша батя дед дедуля мать мамаша тетка бабка бабушка бабуля</i>	zwroty kierowane do osób starszych (<i>мать, матушка</i> и <i>бабка</i> także do rówieśniczek); wszystkie wymienione formy są nacechowane familiarnie i zachowują przy tym częściowo zabarwienie stylistyczne wyrazu podstawowego, np. <i>бабка</i> – pogardliwe, <i>бабуля</i> – pieszczotliwe

¹¹⁵ Tabela została sporządzona na podstawie materiału zaprezentowanego w artykule O.J. Nikolenko, zob. O.Ю. Николенко, *Использование терминов родства...*

1	2	3
dorośle kobiety	<i>мать</i> <i>матушка</i>	familiarne zwroty do rówieśniczek
	<i>бабушка</i> <i>дедушка</i>	neutralne zwroty do osób starszych
	<i>дед</i> <i>бабка</i> <i>мамаша</i> <i>папаша</i> <i>тетка</i>	zwroty o charakterze familiarno-lekcważącym; ich stosowanie można uznać za przejaw upodabniania mowy do języka mężczyzn
przedstawiciele starszego pokolenia	<i>дочка</i> <i>сын</i> <i>внучек</i> <i>внученька</i>	zwroty wyrażające pozytywną ocenę
	<i>дед</i> <i>бабка</i>	zwroty do przedstawicieli własnego pokolenia

Jeśli użycie terminu pokrewieństwa w odniesieniu do osoby niepołączonej z mówiącym więzami rodzinnymi nie daje się wyjaśnić za pomocą logicznej metafory, wówczas mówimy o tzw. *przesunięciu pragmatycznym* (*прагматический сдвиг*). W poniższym przykładzie wyraz pochodzący od terminu pokrewieństwa nazywa zupełnie inną osobę niż ten, od którego został utworzony:

– *Ты террористо jeden!* – *выкрикнула* ze złością *Сiekierkowa do Jędrusia*. – *Лудzie в Америке умираją, а ты пошанования не masz! I wódkę mi rozlałeś, pijaku!*

– ***Мамушка***, *no co ty taka dzisiaj...* – *odburknął* bełkotliwie [...].

– *Ты, террорист нажравшийся!* – *закричала* со злостью *Секеркова*. – *В Америке люди умирают, а тебе все равно! И водку мою разлил, пьяная морда!*

– ***Мамаш***, *ну чео ты такая сеодня...* – *невнятно пробурчал* *Ендрусъ* [...]. (LP)

Warto przyjrzeć się definicji słownikowej wyróżnionego leksemu: ‘**1** Czyjaś **ماموشка** to matka tej osoby. Słowo potoczne, okazujące brak szacunku [...] **2** Nazywamy **ماموشką** kobietę, która jest bardzo opiekuńcza, niekiedy za bardzo. Słowo potoczne [...] **3** **ماموشką** nazywa się kobietę w wieku co najmniej śred-

nim, która pełni jakąś istotną rolę w środowisku półświatka. Słowo środowiskowe' (ISJP I, s. 818). Moim zdaniem semantykę analizowanego wokatywu można przedstawić jako kompilację wszystkich znaczeń słownikowych, przy czym najbliższe zdaje się ostatnie z nich. Kierowanie zwrotów typu *мамаша, папаша, мать, отец* do osób nieznanym uznawane jest już za przejaw wulgaryzacji języka i „практически всегда людей, использующих подобные формы обращений, можно отнести к категории лиц с низкой культурно-речевой компетенцией”¹¹⁶. Należy jednak uwzględnić inny aspekt: otóż rozmowa toczy się między mieszkańcami góralskiej wioski – małej, zwartej społeczności, której członkowie dobrze się znają. Zacytuję w tym miejscu K. Sikorę, gdyż jego uwaga jest – według mnie – kluczowa dla ustalenia przyczyny tak powszechnego tworzenia zwrotów adresatywnych od terminów pokrewieństwa:

Jest rzeczą oczywistą, że w warunkach zamkniętego środowiska wioskowego, gdzie wszyscy doskonale się znają, a różnice społeczne nie są zbyt duże, gwarowe formuły adresatywne służą przede wszystkim utrwalaniu społecznej struktury i więzi. Wewnętrznie jednolita jest społeczność, wspólny i niekwestionowany jest wzorzec kultury. W tych warunkach potrzebę identyfikacji sytuować możemy na linii swój–obcy¹¹⁷.

Podobne spostrzeżenia formułuje lingwista rosyjski A.W. Polonskij:

К группе семейно-ролевых наименований также примыкают слова, называющие адресата речи по его отношению к говорящему как члену дружеского круга, что представляется вполне закономерным, поскольку в них также присутствует семантический компонент „свой”¹¹⁸.

Postawioną tezę doskonale zilustrują kolejne egzemplifikacje:

- *Szczęśliwy jesteś, Robert?*
- *A co to jest szczęście, **mamo**? – tak mnie zawsze nazywa.*

¹¹⁶ В.А. Ефремов, *Трансформации русского речевого этикета: обращения*, „Универсум: Вестник Герценовского университета”, 10, 2010, с. 46.

¹¹⁷ К. Sikora, *Gwarowe formuły adresatywne jako narzędzie identyfikacji więzi społecznej łączącej rozmówców (na przykładzie gwar okolic Krakowa)* [w:] *Język a Kultura*, t. 10: *Języki subkultur*, red. J. Anusiewicz, B. Siciński, Wrocław 1994, s. 200.

¹¹⁸ А.В. Полонский, *Категориальная...*, с. 92.

- Роберт, а ты счастлив?
- А что такое счастье, **мама**? – Так он меня всегда называет. (IŻNB)

Mamy tu do czynienia ze znaczeniem sekundarnym, tj. sytuacją, kiedy znaczenie pragmatyczne nie jest spójne z sensem semantycznym. Młody mężczyzna zwraca się do matki kolegi zapewne dlatego, że wyczuwa skierowane w swoją stronę ciepło, troskę, zainteresowanie i życzliwość, czyli typowe przymioty kochających matek. A zatem w tym przypadku można wytłumaczyć użycie takiej formy metaforycznym porównaniem: adresatka wypowiedzi jest dla mówiącego ‘jak matka’, czyli osoba bardzo bliska, nie obca, lecz ‘swoja’. Przenośne znaczenie zawiera również kolejny przykład:

- **Matko B**, nie przejmuj się, pomożemy.
- **Мать номер два**, не переживай, мы поможем. (NWŻ)

Zwrot adresatywny składający się z terminu pokrewieństwa i specjalnego indykatora (*B / номер два*), implicytnie podkreślającego pierwszeństwo rodzonej matki, został skierowany przez nastolatka do mieszkującej czasowo w ich domu znajomej. Chłopak mógłby nazwać ją po prostu *panią Judytą* lub *ciocią*, jednak korzystając z kreatywności języka, w żartobliwy sposób wyznacza hierarchię ważności przedstawicielek poprzedniego pokolenia. Humorystyczny charakter wypowiedzi wspomaga efekt perlokucyjny aktu pocieszenia. Kolejny raz można wyjaśnić użycie, stosując metaforę ‘jak matka’, tym razem jednak z wykorzystaniem innych cech: ‘zwracam się do ciebie w ten sposób, gdyż mieszkasz w moim domu, jesteś starsza ode mnie o jakieś dwadzieścia pięć lat, mam z tobą dobry kontakt, często rozmawiamy i czuję się swobodnie w twoim towarzystwie’. Mimo iż wyraz *matka* jest neutralny, rzadko zwracamy się w ten sposób do kobiety, która nas urodziła. Forma *matko* uchodzi za zbyt oficjalną w codziennej komunikacji i niepięszcotliwą, brzmiącą zbyt podniośle i sztucznie. Co znamienne, wyraz *matka* miał pierwotnie odcień hipokorystyczny, wyrażał pozytywne zabarwienie uczuciowe, a jako neutralny funkcjonuje od XVI wieku. Charaktery-

styczne dla terminów pokrewieństwa jest to, że zdrobnienia i spieszczenia na przestrzeni lat ulegają neutralizacji i wymagają uaktualniania (np. *baba* → *babka* → *babcia*; *mać* → *matka* → *mateczka*), co z kolei można uznać za przyczynę obecności licznych zdrobnień w danej grupie jednostek leksykalnych¹¹⁹.

Terminy pokrewieństwa zastosowane w funkcji adresatywnej stosunkowo często ulegają tak zwanej desemantyzacji, która sprowadza się do pominięcia w danym jednostkowym użyciu pewnej cechy semantycznej. W derywatach leksemów oznaczających członków rodziny nazywających w konkretnej sytuacji osoby niespokrewnione z mówiącym cecha semantyczna ‘człowiek’ zostaje, rzecz jasna, zachowana, natomiast inny składnik znaczenia – ‘krewny’ – neutralizuje się. Można więc mówić o dwóch typach znaczeń analizowanych jednostek leksykalnych: jeśli sens pragmatyczny i semantyczny są spójne – znaczenie jest prymarne, natomiast w przypadku znaczenia wtórnego relacje semantyczne i pragmatyczne nie są tożsame. Dlatego można stwierdzić, że identyczne z punktu widzenia semantyki jednostki leksykalne dysponują odmiennym potencjałem pragmatycznym¹²⁰.

Badacze językowego obrazu świata zwracają uwagę na obecność w językach słowiańskich charakterystycznej metafory pokrewieństwa¹²¹. Nazwy członków rodziny skierowane do osób niespokrewnionych z mówiącym nawet w skonwencjonalizowanym użyciu tworzą szczególny efekt – kreując pseudorodzinną relację, zacieraemy granicę obcości, która utrudnia nawiązanie kontaktu. Jeśli kierujemy do kogoś taki zwrot, w pewnym sensie nie zostawiamy mu wyboru, oczekując w zamian namiastki adekwatnych emocji. Werbalne stworzenie niewielkiego dystansu między rozmówcami może zachodzić nawet wtedy, gdy ich różnica w statusie społecznym jest spora, natomiast warunkiem do tego koniecznym jest wzajemne postrzeganie siebie jako „swoich”.

¹¹⁹ B. Żebrowska, *Pieszczotliwe określenia...*, s. 421–422.

¹²⁰ A.В. Полонский, *Категориальная...*, s. 90; O.Ю. Николенко, *Использование терминов родства...*; M.М. Бурас, M.А. Кронгауз, *Обращения...*, s. 123.

¹²¹ А. Лихачева, *Лексика родства...*, с. 109.

Uważam, że wskazana przez K. Sikorę opozycja *swój – obcy* stanowi główną motywację do kierowania terminów pokrewieństwa i ich derywatów do osób niespokrewnionych i niespowinowaconych z mówiącym. *Swój* człowiek to ‘taki, który jest lub wydaje się mówiącemu bliski ze względu na pochodzenie, miejsce zamieszkania, związki rodzinne lub środowiskowe’ (WSJP, dostęp: 30.01.2019). Można powiedzieć, że *swój* to taki, przy którym czujemy się *swojo*, w przeciwieństwie do *nieswojo* (‘inaczej lub gorzej niż zwykle’ (WSJP, dostęp: 30.01.2019)), a *swojsko* to ‘tak, że ktoś odbiera to jako coś, co dobrze zna i w czego otoczeniu dobrze się czuje’ (WSJP, dostęp: 30.01.2019), swobodnie, nieskrępowanie. Można mieć szacunek do danej osoby i darzyć ją ciepłymi uczuciami, jednak respekt ten nie może być na tyle duży, że zostanie utracona zdolność swobodnego zachowania się. Da się też wskazać sytuacje przeciwne, gdzie istotne znaczenie ma opinia na własny temat: jeśli traktuje się kogoś z góry, czyli uznaje siebie za osobę o wyższej pozycji, użycie zwrotu pokrewieństwa również zdaje się naturalne. Porównajmy kolejną egzemplifikację, nieco dłuższą, co ma na celu dokładne przybliżenie kontekstu wypowiedzi:

Chuda żebraczka z restauracji dworcowej chodziła wzdłuż rampy peronu, podchodząc do każdej napotkanej osoby. [...]

– *Uratowałabym ten świat. Ale nie mam czasu, bo muszę zająć w ciężę.*

Ludzie wokół wybuchli gromkim śmiechem. Dziewczyna rozejrzała się i krzyknęła do mężczyzny w garniturze stojącego najbliżej:

– *Dla ciebie też bym uratowała świat, niewolniku w krawacie! Dla ciebie też.*

Ktoś z tyłu skomentował:

– *A może tak byś się przed tym umyła, **siostrzyczko**?! I może wytrzeźwiała?*

Худая нищенка из вокзального ресторана бродила по платформе, подходя ко всем подряд. [...]

– *Я спасла бы этот мир. Но у меня нет времени, потому что мне нужно забеременеть.*

Вокруг громко засмеялись. Девушка огляделась и крикнула мужчине в костюме, стоявшему ближе всех:

– Ради тебя тоже, раб в галстуке, я спасла бы мир! Да, ради тебя тоже.

Сзади кто-то бросил:

– А может, перед этим, **сестричка**, ты умылась бы? И чуток протрезвела? (LP)

U podstaw ironicznego użycia zdrobnionego terminu pokrewieństwa leży metafora ‘jak siostra zakonna, niosąca pomoc innym’, która jest nawiązaniem do wypowiedzi zebraczki deklarującej chęć zbawiania świata i pomocy innym. Bycie zagadywanym na dworcu przez pijaną kobietę z pewnością nie należy do sytuacji komfortowych, jednak hipotetyczna swojskość polega na tym, że mówiący nie krępuje się komentować, uważając się w danej sytuacji za osobę o wyższym statusie społecznym. Funkcja wyróżnionego zwrotu adresatywnego (*siostrzyczko/сестричка*) jest ciekawa, z pewnością nie przywołująca, lecz raczej oceniająco-charakteryzująca zarówno osobę nazwaną *siostrzyczką*, jak i nadawcę wypowiedzi. Mówiący podkreśla własną błyskotliwość, której dowodem miałyby być umiejętność trafnego skojarzenia i jego werbalizacja. Warto zwrócić uwagę, że mimo obecności bezpośredniego zwrotu do adresata replika wcale nie jest do niego skierowana. Wypowiedź można potraktować jako komentarz, na co wskazuje wykorzystanie we wcześniejszym tekście czasownika *skomentował* (użyte w przekładzie *бросил* może świadczyć o tym, że słowa te rzeczywiście nie były potrzebne). Czasownik *komentować*, chociaż nie odnotowują tego słowniki (WSJP, ISJP I), ma w pewnych sytuacjach zdecydowanie negatywne konotacje, co jest już widoczne w eksplikacji pierwszego znaczenia rzeczownika *komentarz*: ‘**Komentarz** do jakiegoś wydarzenia, czyjegoś postępowania lub wyglądu to uwaga do nich, często krytyczna lub złośliwa’ (ISJP I, s. 651). Komentarz można uznać za akt emotywno-oceniający, gdyż jest subiektywnym przedstawieniem stanu rzeczy, oceną, która określa sytuację tu i teraz¹²². Aby akt mowy wyra-

¹²² A. Awdiejew, G. Habrajska, *Typologia emotywnych aktów mowy* [w:] *Wyrażanie emocji*, red. K. Michalewski, Łódź 2006, s. 9.

żał emocje pozytywne, niezbędna jest chęć przejawiania i przyjmowania takich uczuć przez jego uczestników. Jeśli ten warunek nie jest spełniony, formy deminutywne mogą przybierać ironiczne lub pejoratywne zabarwienie¹²³. Taką sytuację przedstawia też następny przykład, w którym termin pokrewieństwa został zastosowany w prymarnym znaczeniu:

– *Slucham, **mamusiu**. – Ileż ironii można zmieścić w takim uprzejmym zdaniu.*

– *Слушаюсь, **мамочка**. – Сколько иронии можно вложить в такую невинную вежливую фразу.*

Nazwana eksplicytnie w tekście narracyjnym ironia narusza maksymę jakości Grice'a i wzbogaca pragmatykę deminutywności, pokazując, że nie jest ona ograniczona jedynie do wyrażania emocji i ocen pozytywnych. W sytuacji kłótni, konfliktu użycie formy ogólnie uznanej za pieszczotliwą może mieć zgoła przeciwny wydźwięk, a nawet stać się intensyfikatorem negatywnego znaczenia, opartego na kontraście. Jak zauważa M. Sarnowski, praktycznie wszystkie deminutywa mogą być „podejrzane” o znaczenie ironiczne¹²⁴. Dlatego każde użycie należy analizować osobno, z uwzględnieniem wszystkich elementów aktu komunikacji. Gdyby powyższy przykład przytoczyć w wersji skróconej:

– *Slucham, **mamusiu**.*

– *Слушаюсь, **мамочка**,*

zostałyby zapewne zinterpretowane jako grzeczna replika reaktywna na wezwanie przez matkę. W rzeczywistej komunikacji prawidłowemu odczytaniu intencji mówiącego sprzyja obecność kanałów niewerbalnych, natomiast w tekście literackim podtekst ukryty w dialogu często tłumaczą fragmenty narracyjne. Porównajmy kolejne przykłady:

– ***Mamusiu** – powiedziała łagodnie – **mamusiu**... nie chciałam ci zrobić przykrości... przepraszam...*

¹²³ Por. B. Żebrowska, *Pieszczotliwe określenia...*, s. 419.

¹²⁴ M. Sarnowski, *Deminutiwum jako znak ironii* [w:] *Język a Kultura*, t. 3: *Wartości w języku i tekście*, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, Wrocław 1991, s. 43.

– *Мамочка*, – ласково сказала она, – *мамочка*... я не хотела сделать тебе больно... прости. (UDS)

Powtórzenie form deminutywnych oraz ton wypowiedzi (*powiedziała łagodnie / ласково сказала*) to czynniki wzmacniające illokucyjną siłę aktu mowy przeproszenia.

Analiza zebranego materiału pozwala stwierdzić, że w grupie terminów pokrewieństwa użycie mianownika w funkcji adresatywnej ma charakter okazjonalny, odnotowano zaledwie kilka takich przykładów. Oto niektóre z nich:

Zapadło milczenie, które syn przerwał pierwszy.

– *To co, ojciec, strzelimy po jednym pod tą stypę.*

В воздухе повисло молчание. Сын прервал его первый:

– *Ну что, отец, по маленькой – за упокой?* (IŻNB)

– *Siora*, jaskra to poważna choroba, nie można ufać pierwszemu lepszemu konowalowi. Idziemy do specjalisty – zdecydowałam.

– *Cecstra*, глаукома – серьезная болезнь, нельзя доверяться первому встречному коновалу. Надо сходить к специалисту, – решила я. (P)

– *Sorry, siostra*. Nie był to dla mnie dobry czas.

– *Сорри, cecstra*. Это было не очень удачное время. (O)

Usłyszała radosny krzyk matki w głąb mieszkania:

– *Różyczka będzie miała dziecko! Tatuś, masz wnuka!* [...]

И мать радостно закричала отцу:

– *У Розочки будет ребенок! Папочка, у тебя внук!* [...] (OĆ)

– *Cze! Tata* – zawróciła od drzwi i udobruchała smoknięciem w świeżo wygolony policzek.

– *Салют, папка!* – Габрыся свернула у двери и задобрила отца, чмокнув в свежесвыбритую щеку. (KIM)

Według niektórych źródeł stosowanie mianownikowych nazw pokrewieństwa w funkcji adresatywnej jest niegrzeczne¹²⁵, jednak

¹²⁵ *Encyklopedia szkolna WSIP. Nauka o języku*, red. A. Markowski, Warszawa 2006, s. 15.

jak pokazują przywołane przykłady, nie można uznać tego za regułę. Wspominałam już, że wołacz, charakterystyczny dla polszczyzny bardziej starannej, w przypadku terminów pokrewieństwa staje się pewną prawidłowością. Użycie mianownika w niektórych sytuacjach może być celowe i zasadne. Zwrot *ojciec/omeu* w przykładzie zasadniczo różni się od wokatywu *ojcze*, będącego uroczystym wyrazem szacunku. Mianownik wskazuje na relację zbliżoną do równorzędnej – forma ujednociająca status rozmówców może zmniejszyć dystans emocjonalny między nimi. Forma adresatywna *siora*¹²⁶ utworzona drogą derywacji alternacyjnej ilościowej i jakościowej wyraża bynajmniej nie pejoratywny, a żartobliwy, serdeczny stosunek emocjonalny nadawcy wobec odbiorcy. W niektórych rodzinach można zaobserwować wręcz zwyczaj stosowania form augmentatywnych w funkcji deminutywnej lub hipokorystycznej¹²⁷. Przedostatni z przytoczonych przykładów jest szczególnie ciekawy ze względu na obecne tu przesunięcie pragmatyczne: matka Róży kieruje do swego męża zwrot *tatuś/nanочка*, czyli zwraca się do niego jak gdyby z perspektywy własnej córki.

Terminy pokrewieństwa w funkcji zwrotów adresatywnych mogą występować wraz z określeniem wyrażonym przymiotnikiem lub zaimkiem:

- *Przebacz, żono ukochana i jedyna – szepcze.*
- *Прости меня, жена моя дорогая и единственная, – шепчет.* (IŻNB)
- *O bardzo przepraszam, moja żono, powiem to przy świadkach, nie nic, tylko bardzo, bardzo dużo...*
- *Извини, жenuшка, совсем не ничего. Сообщаю при свидетелях, что дело сдвинулось с мертвой точки.* (OĆ)
- *Biedna, biedna córciu...*
- *Бедная, бедная моя деточка...* (UDS)

¹²⁶ Podobna charakterystyka dotyczy formalnie augmentatywnej formy *córa*.

¹²⁷ L. Tomczak, *Formy adresatywne...*, s. 76; K. Handke, *Polski język...*, s. 125–126.

- *Mówię śmiertelnie poważnie, moja głupkowata siostró.*
- *Я серьезна, как никогда... эх ты, дуреха.* (SN)

Podwójne określenie w postpozycji (*żono ukochana i jedyna / жена моя дорогая и единственная*) tworzy zwrot adresatywny stanowiący intensyfikatory illokucyjnej siły prośby o wybaczenie. W drugim przykładzie zaimek dzierżawczy (*moja*), niosący informację o tym, że adresat jest ważny dla mówiącego, został co prawda pominięty w tekście docelowym, jednak użycie deminutywu *женушка* oddaje z nawiązką ciepły, serdeczny charakter oryginalnej formuły. Wzajemne stosowanie terminów pokrewieństwa w dialogu małżonków nie jest typowe – apelatywy w takich sytuacjach łączą w sobie familiarność z melioratywną oceną. W dyskursie rodzinnym sufiksalne warianty nazw małżonków zbliżają się do rejestru intymnego¹²⁸. Z kolei w przedostatnim przykładzie w tłumaczeniu dodano zaimek dzierżawczy przed rzeczownikiem, a termin pokrewieństwa zastąpiono hiperonimem, również w zdrobnionej formie (*biedna, biedna córciu* → *моя деточка*). W powyższej grupie przykładów zaimek *mój/мой* zdaje się elementem fakultatywnym – jeśli występuje w tekście wyjściowym, brak go w tekście przekładu bądź odwrotnie. Jego obecność nie ma na celu przekazania konkretnej treści, lecz przyporządkowanie adresata wypowiedzi jej nadawcy połączone z opinią mówiącego. Przykładowo, komponentem znaczeniowym zwrotu *бедная, бедная моя деточка* może być treść: ‘moim zdaniem jesteś biedna; ja uważam, że jesteś nieszczęśliwa’. Według A.W. Połonskiego obecność tego zaimka można uzasadnić w następujący sposób: „я так его/ее называю, потому что таким образом к нему/к ней обращаюсь, потому что таким образом к нему/к ней отношусь”¹²⁹.

Należy podkreślić, że w tego typu zwrotach adresatywnych zaimek *mój/мой* jest zdecydowanie zdesemantyzowany, występuje w znaczeniu ‘drogi’, ‘kochany’, ‘jedyne’ / ‘дорогой’, ‘любимый’, ‘единственный’¹³⁰. Na określenie illokucyjnej siły tego produktyw-

¹²⁸ В.В. Звягинцева, *Обращение...*

¹²⁹ А.В. Полонский, *Категориальная...*, с. 97–98.

¹³⁰ Ibid., с. 82.

nego modelu T.J. Janko używa sformułowania *вокатив умиления*¹³¹. W ostatnim przykładzie polska forma adresatywna w postaci związku wyrazowego (*moja głupkowata siostra*) została zastąpiona w przykładzie jednym słowem (*дуреха*), niezawierającym wskaźnika pokrewieństwa. Tego rodzaju tłumaczenie, tj. użycie w tekście docelowym wokatywu spoza grupy terminów pokrewieństwa, prezentują kolejne przykłady:

- *Wejdz, dziecko...*
- *Войди, Аленька...* (UDS)
- *Co ty za bzdury gadasz, dziecko?*
- *Что за чушь ты несешь, голубушка?* (JWP)

Są to sytuacje sporadyczne, gdyż terminy pokrewieństwa z reguły tłumaczone są za pomocą ekwiwalentów słownikowych – jednoznacznych i oczywistych. Inne odpowiedniki pojawiają się w sytuacjach, gdy leksemy nie występują w znaczeniu prymarnym, lecz stanowią wyraz pozytywnych emocji żywionych wobec odbiorcy wypowiedzi. W pierwszym z przytoczonych przykładów zwrot adresatywny *dziecko* został zastąpiony zdrobnioną formą imienia własnego, w drugim – afektywnym adresatywem *голубушка*, będącym derywatem nazwy ze świata zwierząt. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, że wyraz *голубушка* (podobnie jak np. *сударь*, *сударыня*, *милочка*) zajmuje szczególne miejsce w systemie części mowy, nie jest bowiem używany ani w funkcji deskryptywnej, ani oceniającej, co należy rozumieć, że nie może występować ani w roli aktanta, ani predykatu. Jak zauważa W.A. Miszlanow, „употребление слова *голубушка* в предикативной функции представляется затруднительным, а слова *милочка* и вовсе невозможным”¹³². W obu przypadkach, mimo iż nie użyto dokładnych odpowiedników, został zachowany emocjonalny ton wypowiedzi.

¹³¹ Т.Е. Янко, *Обращения...*, s. 465.

¹³² В.А. Мишлянов, *Средства адресации в русском и польском языках (к проблеме грамматической интерпретации фатических компонентов высказывания)*, „Przeгляд Rusycystyczny”, 4 (96), 2001, s. 32.

Jako podsumowanie rozdziału niech posłużą następujące wnioski:

1. Formą neutralną i normatywną dla zwrotów adresatywnych wyrażanych terminami pokrewieństwa w języku polskim jest wołącz. Choć w języku mówionym daje się zaobserwować tendencja do zastępowania go mianownikiem¹³³, wołącz, traktowany niekiedy jako nośnik znaczenia szacunku do adresata wypowiedzi, stanowi rzeczywistą realizację tej tezy, gdyż relacje rodzinne zwykle charakteryzuje atmosfera bliskości, wzajemnego zrozumienia i poszanowania. W języku rosyjskim obok swoistej intonacji przywołującej warto wskazać na obecność zredukowanych wariantów wokatywu typu *мам, дядь*, funkcjonalnie odpowiadających polskiemu wołączowi.

2. W zależności od typu dyskursu funkcje zwrotu adresatywnego mogą ulegać zmianie. Poza oczywistym przywołaniem, zwróceniem uwagi adresata (mowa tu o formach adresatywnych w pozycji inicjalnej) zwroty te w dużym stopniu wyrażają stosunek mówiącego do rozmówcy¹³⁴. W dyskursie rodzinnym obok funkcji nominatywnej na pierwszy plan wysuwa się funkcja charakteryzująca. Istotne przesłanki do wyodrębnienia tych funkcji stwarza kontekst wypowiedzi, gdyż ten sam zwrot w zależności od okoliczności może mieć odmienne nacechowanie, np. forma adresatywna *dziecko* równie dobrze może być wyrazem troski, jak i negatywnej oceny (= ‘zachowujesz się jak dziecko, tj. niemądrze, nieracjonalnie’). Kwestia ta dotyczy także form deminutywnych, które mogą być nie tylko wykładnikami pozytywnych emocji żywionych do adresata wypowiedzi, ale równie dobrze znakiem ironii czy lekceważenia.

3. Terminy pokrewieństwa z reguły funkcjonują jako zwroty do przedstawicieli starszego pokolenia. W odwrotnej relacji typową formułą adresatywną jest imię własne z szerokim wachlarzem derywatów słotwórczych.

4. Nazwy członków rodziny w funkcji adresatywnej mogą występować w prymarnym i wtórnym, tj. dającym się wyjaśnić za po-

¹³³ M. Malec, *Imię w polskiej antropologii i kulturze*, Kraków 2001, s. 71.

¹³⁴ Por. Н.И. Формановская, *Речевой этикет...*, с. 104.

mocą logicznej metafory, znaczeniu. Zdarzają się też sytuacje tzw. przesunięcia pragmatycznego, które polega na kierowaniu do osoby spokrewnionej lub spowinowaczonej zwrotu nieodpowiadającego relacji łączącej dane osoby. Przykładowo, kiedy żona stosuje do męża formę adresatywną *tato* – takie sytuacje zazwyczaj są związane z pojawieniem się dziecka w rodzinie i mają na celu wzmocnienie tworzącej się więzi rodzinnej.

2.2. ANTROPONIMY W FUNKCJI ZWROTÓW ADRESATYWNYCH

Mianem antroponimów określane są nazwy własne osób, czyli imiona, nazwiska, pseudonimy, przydomki, przezwiska indywidualne i zbiorowe, nazwy heraldyczne i dynastyczne, etnonimy¹³⁵. Będąca działem onomastyki antroponimia, zwana też antroponomastyką, zajmuje się ich klasyfikacją pod względem motywacyjnym i formalno-językowym, typologią kulturową oraz ustaleniem etymologii¹³⁶.

Jak podkreśla wielu lingwistów i translatologów, antroponimy, podobnie jak inne *nomina propria*, stanowią ogromne wyzwanie dla każdego tłumacza. Leksemy zaliczane do tej grupy mogą być silnie nacechowane obcymi kulturami – problem ten dotyczy chociażby tekstów historycznych, geograficzno-turystycznych czy literackich¹³⁷. Zagadnieniu przekładu antroponimów zostały poświęcone liczne prace¹³⁸. Jak pisze A. Cieślíkowa, „odzwierciedlenie

¹³⁵ J. Grzenia, *Słownik imion*, Warszawa 2002, s. 10.

¹³⁶ R. Gliwa, <https://onomastyka.uni.lodz.pl/subdyscypliny/antroponomastyka> [dostęp: 30.07.2019].

¹³⁷ B. Poluszyński, *Strategie tłumaczeniowe stosowane podczas przekładu nazw własnych na przykładzie wybranych polsko-angielskich artykułów z Wikipedii – analiza jakościowa i ilościowa*, „Języki Obce w Szkole”, 4, 2012, s. 44; A. Saganiak, *Nazwy własne (antroponimy) w przekładach powiastki filozoficznej Voltaire’a Candide ou l’optimisme*, „Meluzyna”, 2 (5), 2016, R. III: *Konteksty i nawiązania*, s. 62.

¹³⁸ Temat został poruszony m.in. w następujących pracach: A. Ginter, *O przekładzie nazw osobowych w rosyjskojęzycznej wersji „Chłopów” Władysława Stanisława Reymonta*, „Folia Linguistica Rossica”, 4, 2008, s. 39–53; I.A. Ndiaye,

spójności nazw z tekstem to zadanie tłumacza nie tylko wobec warstwy onimicznej utworu, ale przede wszystkim wobec właściwego oddania sensu rozmaitych fragmentów świata przedstawionego¹³⁹. Realizacji tak określonego celu mają sprzyjać trzy zasadnicze techniki:

- tłumaczenie, polegające na odniesieniu do stojących w tle apellatywów,
- transpozycja, czyli adaptacje fonetyczno-słotwórcze,
- oraz translokacja, tj. przeniesienie w niezmienionej postaci¹⁴⁰.

Problem przekładu nazw własnych to zagadnienie wieloaspektowe. W utworach literackich mogą one odgrywać różne role. Rzadko zdarza się, by zostały dobrane przez autora zupełnie przypadkowo, w związku z tym nie powinno dziwić, że z ich tłumacze-

O translokacji nomina propria w dziele literackim (na przykładzie polskich tłumaczeń powieści „Doktor Żywago” Borisa Pasternaka), „Acta Neophilologica”, XXI (2), 2019, s. 187–200; A. Szczęsny, *Embaras de choix – nazwy własne jako odwieczny problem w dydaktyce tłumaczenia pisemnego. Między normą a uzusem (na przykładzie tekstów polskich i rosyjskich)*, „Rocznik Przekładoznawczy”, 6, 2011, s. 193–213; E. Białek, *Nazwa własna w leksykografii i dydaktyce przekładu*, „Rocznik Przekładoznawczy”, 9, 2014, s. 281–302; S. Adámková, *К проблеме передачи единичных антропонимов в межъязыковой коммуникации*, https://www.academia.edu/11226831/К_ПРОБЛЕМЕ_ПЕРЕДАЧИ_ЕДИНИЧНЫХ_АНТРОПОНИМОВ_В_МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ_КОММУНИКАЦИИ [dostęp: 19.10.2019]; Д.И. Ермолович, *Имена собственные на стыке языков и культур. Заимствование и передача имен собственных с точки зрения лингвистики и теории перевода*, Москва 2001; E. Wolnicz-Pawłowska, *Nazwy własne w przekładzie. Zarys problematyki*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, XXVII, 2014, s. 201–214; A. Cieślíkowa, *Jak „ocalić” w tłumaczeniu nazwy własne?* [w:] *Między oryginałem a przekładem, II: Przekład, jego tworzenie się i wpływ*, red. M. Filipowicz-Rudek, J. Konieczna-Twardzikowa, Kraków 1996, s. 311–320; M. Perek, *Literacki przekład nazw własnych*, „Onomastica”, XLII, 1998, s. 215–237; A. Dziuban, *Nazwy własne w przekładach literatury dziecięcej na przykładzie „Opowieści z Narnii” Clive’a Staplesa Levisa*, „Prace Językoznawcze”, 11, 2009, s. 31–52; E. Manasterska-Wiącek, *Adaptacja i egzotyzacja w przekładzie nazw własnych (na materiale poezji dziecięcej Juliana Tuwima i Jana Brzechwy)*, „Acta Polono-Ruthenica”, XI, 2006, s. 341–351; E.A. Алексева, *Имя собственное в аспекте перевода*, „Вестник Московского университета”. Серия 22, *Теория перевода*, 2, 2014, с. 77–88.

¹³⁹ A. Cieślíkowa, *Jak „ocalić”...*, s. 311.

¹⁴⁰ A. Ginter, *O przekładzie...*, s. 41.

niem związane są specyficzne trudności. Antroponimom można przypisać nie tylko funkcję identyfikowania obiektu, ale również sygnalizowania emocjonalnego stosunku do niego. Znajduje ona wyraz w pochodnych formach imion, niosąc informację o emocjonalnym stosunku mówiącego do osoby nazywanej (serdecznym, poufałym czy lekceważącym). Zdarza się, że funkcja ta zanika w tekście przekładu, a identyfikacja postaci staje się utrudniona, na przykład jeśli ta sama osoba jest nazywana przez różne formy hipokorystyczne imienia własnego. Może to powodować dezorientację odbiorcy, szczególnie w przypadku utworów wielowątkowych¹⁴¹.

Wybór strategii tłumaczeniowej zależy od wielu czynników, takich jak wiedza, doświadczenie i światopogląd tłumacza, znajomość kultury wyjściowej, wiedza o losach autora, znajomość wcześniejszych przekładów. Decyzja o modyfikacji imienia może zostać poddyktowana jego „egzotycznością”, szczególnie wtedy, gdy wymowa nie jest oczywista. Nie bez znaczenia okazuje się także wiek adresatów książki – w publikacjach dla dzieci imiona są adaptowane częściej niż w pozycjach przeznaczonych dla czytelnika dorosłego. Tłumaczone są zazwyczaj nazwy własne, które mają swą wewnętrzną semantykę, na przykład charakteryzujące osobę przydomki. Poza tym kiedyś imiona bohaterów zastępowano w tekście przekładu imionami z języka docelowego o podobnej etymologii, a obecnie powszechną praktyką jest ich przenoszenie.

K. Hejwowski wymienia aż kilkanaście sposobów tłumaczenia nazw własnych¹⁴²:

- transfer w postaci czystej – przeniesienie obcej nazwy własnej do tekstu docelowego;
- transfer z modyfikacją graficzną;
- transfer z transkrypcją;
- transfer z modyfikacją adaptacyjną;
- transfer z objaśnieniem;
- uznany ekwiwalent;

¹⁴¹ R. Lewicki, *Zagadnienia...*, s. 280, 293; K. Hejwowski, *Iluzja przekładu: przekładoznawstwo w ujęciu konstruktywnym*, Katowice 2015, s. 125, 133, 147.

¹⁴² K. Hejwowski, *Iluzja...*, s. 176–179.

- ekwiwalent etymologiczny;
- użycie nazwy podobnej graficznie bądź brzmieniowo, choć bez związku etymologicznego;
- zastosowanie nazwy własnej niezwiązanej z oryginalną (ani etymologicznie, ani graficznie, ani brzmieniowo);
- ekwiwalent funkcjonalny – zastąpienie nazwy inną, bardziej znaną w kulturze docelowej;
- zdrobnienie (w przypadku imion);
- tłumaczenie za pomocą ekwiwalentów słownikowych wyrazów bądź morfemów tworzących obcą nazwę własną lub będących jej częścią (w przypadku przydomków, przezwisk czy nacechowanych nazwisk);
- zastąpienie opisowej nazwy własnej opisową nazwą własną o podobnych konotacjach w języku docelowym;
- zamiana realistycznej nazwy własnej nazwą intencjonalną;
- zamiana nazwy własnej apelatywem;
- opuszczenie części nazwy własnej (częste w przypadku podwójnych imion);
- opuszczenie nazwy własnej, niekiedy wraz z najbliższym kontekstem.

Wymienione rozwiązania translatorskie zostały omówione i zilustrowane przykładami w książce K. Hejwowskiego¹⁴³, dlatego w niniejszej pracy ograniczam się jedynie do powyższego wyliczenia. Warto podkreślić, że konieczność wyboru techniki tłumaczeniowej dotyczy jedynie sytuacji, kiedy tłumaczona nazwa własna nie posiada w języku docelowym ustalonego odpowiednika. Nazwy własne nie są bowiem bezekwiwalentowe, co wyjaśnia R. Lewicki, pisząc:

formułowanie ogólnego twierdzenia o bezekwiwalentowym charakterze nazw własnych nie znajduje dostatecznego uzasadnienia. Można przypuszczać, że opiera się ono w jakimś stopniu na odmawianiu statusu ekwiwalentu jakimkolwiek „niestandardowemu” wyrażeniu użytemu jako translata nazwy własnej – tylko dlatego, że nie jest to gotowy do zastosowania odpowiednik, sankcjonowany przez tradycje kontaktów międzyjęzykowych. Nawet jednak gdyby przyjąć takie rozumowanie, obecność w różnych językach wielkiego korpusu ustalonych ekwiwalentów obcojęzycznych nazw własnych świadczy o ograniczonym zakresie zjawiska tak pojętej bezekwiwalentowości¹⁴⁴.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ R. Lewicki, *Zagadnienia...*, s. 276.

Wiele nazw własnych ma ustalone ekwiwalenty w innych językach. Odpowiedniki polskich nazw własnych w języku rosyjskim zostały zebrane w *Polsko-rosyjskim słowniku nazw własnych*¹⁴⁵, który zawiera około 5000 haseł, w tym między innymi imiona i nazwiska postaci historycznych, współczesnych przedstawicieli kultury i sztuki, nazwy dzieł literackich, muzycznych i filmowych. Jeśli tłumacz upewni się, że ustalony odpowiednik nie istnieje, wówczas powinien dokonać wyboru techniki tłumaczenia i może ustalić ekwiwalent¹⁴⁶.

Stosowanie różnych alfabetów w języku polskim i rosyjskim uwidacznia problem przekładu nazw własnych w aspekcie polsko-rosyjskim lub rosyjsko-polskim i, siłą rzeczy, implikuje konieczność stosowania rozmaitych transformacji. Istotne znaczenie przy podejmowaniu decyzji translatorskich ma również to, czy język oryginału i przekładu należą do tej samej rodziny językowej¹⁴⁷.

Najliczniejszą i najbardziej różnorodną grupą antroponimów, które pełnią funkcję zwrotu do adresata, są oczywiście imiona własne. W zebranych materiale odnotowałam też nieliczne przezwiska oraz nazwiska użyte w funkcji adresatywnej. Wymienionym grupom poświęcę kolejne podrozdziały.

2.2.1. IMIONA WŁASNE

Imiona stanowią najpowszechniejszy sposób nazywania ludzi¹⁴⁸. Są one obok nazwiska indywidualnym oznacznikiem osoby, najbardziej trwałym i powszechnym. Nadaje się je dzieciom z woli rodziców podczas chrztu lub aktu o charakterze administracyjnym¹⁴⁹.

Pod względem morfologicznym imiona własne odnoszą się do rzeczowników, jest im właściwy rodzaj męski lub żeński, są najczęściej używane w formie liczby pojedynczej i odmieniają się według odpowiednich paradygmatów. Warto podkreślić, że imiona własne nie wskazują na żadne cechy czy właściwości osób, które je noszą,

¹⁴⁵ R. Lewicki, *Polsko-rosyjski słownik nazw własnych*, Lublin 2008.

¹⁴⁶ R. Lewicki, *Zagadnienia...*, s. 277.

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ J. Grzenia, *Słownik...*, s. 10.

¹⁴⁹ R. Gliwa, [https...](https://...)

lecz po prostu je nazywają. Etymologia wybranych imion jednoznacznie sugeruje, że miały one zapewniać dziecku szczęście lub gwarantować odpowiednie przymioty¹⁵⁰, natomiast obecnie ich znaczenia w roli nazw można odczytywać jako implikatury tego, że ich nosicielem jest osoba należąca do mniej lub bardziej określonej wspólnoty narodowo-językowej (por. *Mapzapuma – Małgorzata – Margaret*). Oprócz tego wskazują na płeć osoby nimi obdarzonej¹⁵¹. W zdaniu najczęściej pełnią rolę podmiotu bądź dopełnienia – są nazwami, zatem nazywają, nie orzekają¹⁵².

Wśród głównych funkcji imion własnych można wyróżnić:

- 1) funkcję referencjalną (nominacyjną, identyfikacyjną i dyferencjacyjną), polegającą na nazwaniu, identyfikacji i wyróżnieniu osoby w określonej wspólnocie;
- 2) funkcję reprezentacyjną, sprowadzającą się do reprezentowania danej osoby przez całe jej życie;
- 3) funkcję ekspresywną, która w zależności od sytuacji użycia może wyrażać dodatnie, ujemne bądź neutralne nacechowanie;
- 4) funkcję ewokowania genezy, związaną z określonym kręgiem kulturowym czy zasięgiem regionalnym¹⁵³.

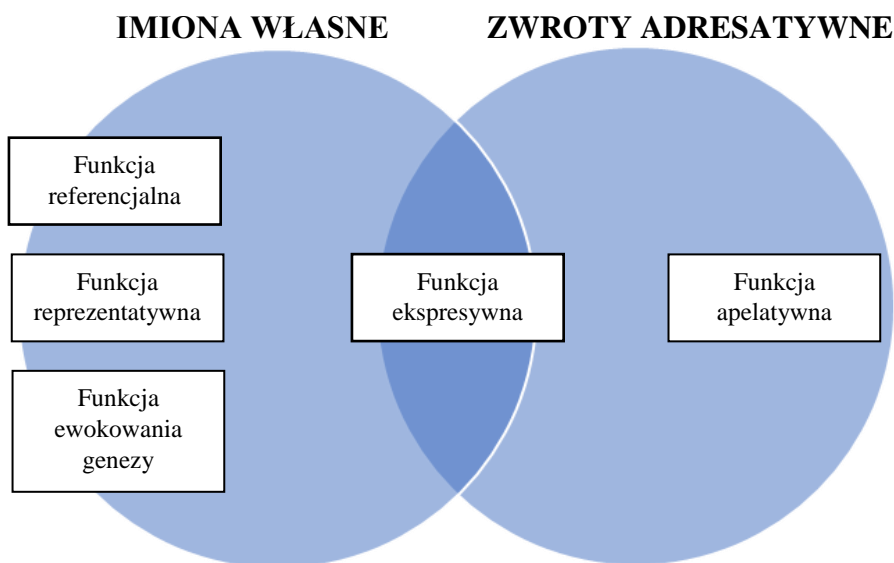
Zestawiając wymienione role z głównymi funkcjami zwrotu adresatywnego, czyli apelatywną i ekspresywną, chciałabym zaproponować następujący schemat:

¹⁵⁰ „wszystkie imiona powstają jako znaczące, z czasem wszakże zaciera się świadomość ich znaczenia. Sprzyja temu zapożyczenie imion oraz rozwój języków. Imiona złożone, a często też imiona proste, zawierały zwykle jakąś wróżbę dla dziecka na całe jego życie, były swego rodzaju błogosławieństwem mającym zapewnić mu opiekę i pomoc sił wyższych” (J. Grzenia, *Słownik...*, s. 13); „przy tworzeniu imienia lub jego wyborze w grę wchodzi intencje w szerokim rozumieniu symboliczne, wyrażające dobrą wróżbę dla dziecka, jak np. w słowiańskich imionach dwuczłonowych, lub oddające je pod opiekę świętego patrona, jak w wypadku imion chrześcijańskich, respektujące związki rodzinne (imię po przodkach, rodzicach, dziadkach, dalszych krewnych) itp.” (M. Malec, *Imię...*, s. 15).

¹⁵¹ Е.В. Коробкова, *Личное имя в структуре художественного текста (когнитивный аспект)*, „Вестник Московского государственного лингвистического университета”, 554, 2008, s. 187–192.

¹⁵² M. Malec, *Imię...*, s. 63–64.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 65.



Schemat 1. Funkcje zwrotów adresatywnych wyrażonych imieniem własnym¹⁵⁴

Na podstawie rysunku można wnioskować, że główną cechą imienia własnego użytego w roli zwrotu do adresata jest ekspresja. Wynika to z faktu, iż funkcja ekspresywna jako jedyna jest właściwa i imieniu, i formie adresatywnej. Moim zdaniem takie powieślenie można potraktować jako swoisty intensyfikator, wysuwający wspomnianą funkcję na pierwszy plan.

N.I. Formanowskaja wyróżnia następujące formy imion własnych w języku rosyjskim: „полное паспортное – *Елена, Николай*; сокращенное – *Лена, Коля*; уменьшительно-ласкательные – *Леночка, Ленусенька* и др., *Коленька, Колечка* и др.; уничижительные – *Ленка, Колька*”¹⁵⁵.

Obecność różnorodnych wariantów tego samego imienia, czyli formy pełnej, skróconej oraz wersji zmodyfikowanych przez sufiksy w zależności od sytuacji i emocjonalnego nastawienia nadawcy

¹⁵⁴ Przywołuję zmodyfikowaną wersję schematu, który zamieściłam w artykule pt. *Личное имя в функции обращения (на материале польских литературных текстов и их перевода на русский язык)* [w:] *Текст – Предложение – Слово. Исследования по русскому языку*, том II, red. A. Czapiga, Z. Czapiga, Rzeszów 2016, s. 25.

¹⁵⁵ Н.И. Формановская, *Речевой этикет...*, с. 104.

wobec adresata wypowiedzi jest charakterystyczna zarówno dla języka rosyjskiego, jak i polskiego. A.W. Superanskaja na przykładzie imienia *Юрий* (krótka forma *Юра*) podaje następujące modyfikacje z sufiksami subiektywnej oceny:

pieszczotliwe (ласкательные) – *Юрочка*
zdrobnione (уменьшительные) – *Юрик*
familiarne (фамильярные, вульгарные) – *Юрка*
przekomarzania (поддразнивающие) – *Юрище*
lekceważące (пренебрежительные) – *Юрашка*
poniżające, upokarzające (уничижительные) – *Юришка*
pogardliwe (презрительные) – *Юрище*¹⁵⁶.

Grupa imion własnych stanowi najliczniejszy zbiór antroponimów w zebranych materiale faktograficznym, przy czym zwroty adresatywne, które konstytuują, przybierają różną postać. W dalszej części rozdziału poddam analizie poszczególne typy realizacji odnotowane w wybranych tekstach polskiej literatury popularnej i jej rosyjskich tłumaczeniach.

Mimo obecności wołacza w paradygmacie polskiego rzeczownika jego rolę, zwłaszcza w komunikacji ustnej, często przejmuje mianownik. W języku mówionym obie formy są poprawne, równorzędne¹⁵⁷. Polskie mianownikowe formy wokatywne są zazwyczaj przekazywane w przekładzie rosyjskim za pomocą ustalonych i powszechnie używanych ekwiwalentów, notowanych w słownikach:

- *Зыгмунт* – *повидzialam – skoro jej na tym zależy, wróć do domu. Między nami to nic nie zmieni.*
- *Зигмунд*, – *сказала я, – если для нее это так важно, вернись домой. Это ничего не изменит между нами.* (TDT)

¹⁵⁶ A.B. Суперанская, *Структура имени собственного (фонология и морфология)*, Москва 1969, s. 132.

¹⁵⁷ A. Cieślukowa, *Imiona i nazwiska we współczesnej polszczyźnie. Moda i użycie tekstowe [w:] Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*, red. K. Handke, H. Dalewska-Greń, Warszawa 1994, s. 194–195.

– *Zaraz osadzę!* – *Radość w głosie mężczyzny, a potem chwila przerwy.* – *Jeśli chcesz, oczywiście, Natalia, nie chciałbym się narzucać...*

– *Я сейчас все сделаю!* – *Радость в голосе мужчины, а потом тишина.* – *Если ты хочешь, конечно, Наталия, мне неловко навязываться...* (UDS)

– *Halina, zdecyduj się, ty czy ten pan?*

– *Галина, решайся, ты или он?* (K)

– *Wracaj, Nina. Zastanowimy się, co robić.*

– *Возвращайся, Нина. Мы подумаем, что делать.* (SN)

– *Marek, ja też jestem lekarzem i nie robię nic bez porozumienia z ginekologiem. Wiesz co, może wy się lepiej porozumiecie między sobą* – *Klara odsunęła się od łóżka.*

– *Марек, я тоже врач и ничего не делаю без согласования с гинекологом. Но знаешь что... Разберитесь-ка сначала между собой,* – *отодвинулась Клара в сторону.* (KIM)

Zdarza się również, że mimo obecności w języku docelowym utartych odpowiedników imienia tłumacz dokonuje transpozycji, jak w poniższym przykładzie:

– *Michał, a ty pamiętasz matkę?* – *spytał cicho.*

– *Михал, а ты помнишь маму?* – *спросил он тихо.* (IŻNB)

Takie rozwiązanie, jeśli jest konsekwentnie stosowane w całym tłumaczeniu, nie wpływa negatywnie na jakość tekstu docelowego. Może nawet w pewnym sensie być łącznikiem z realiami, jakich dotyczy tekst oryginalny. Pewne rozbieżności stylistyczne generuje natomiast zastąpienie oficjalnej formy imienia zdrobnioną, jak w poniższym przykładzie:

– *Elżbieta, błagam cię, pomóż mi coś sprawdzić. Zgódź się zagrać ze mną...*

– *Эля, умоляю, помоги мне, надо кое-что проверить. Пожалуйста, стань на время моей партнершей...* (TDT)

Zastosowana w tekście docelowym forma to analog polskiego *Ela*, czyli bezsufiksальной formy hipokorystycznej powstałej drogą

mutylacji. Użycie zdrobnienia, czyli wariantu bardziej przyjemnego dla odbiorcy – w końcu hipokorystykom właściwa jest dominanta semantyczna „miły”¹⁵⁸ – może mieć na celu wzmocnienie illokucyjnej siły aktu prośby konstytuowanego przez czasowniki *blagać/умоляю*. Performatywy eksplikowane są w następujący sposób: *blagać* ‘Prosić kogoś bardzo mocno i pokornie’ (WSJP, dostęp: 31.07.2019); *умолять* ‘просьбами, мольбами, дарами и т.п. склонять кого-либо к милости, милосердию’ (НСРЯ, dostęp: 31.07.2019). Formy trybu rozkazującego (*помóż, zgódź się / помози, стань*) w zdaniach obu języków podkreślają dyrektywny charakter wypowiedzi. W mojej ocenie większą ekspresywnością odznacza się tekst przekładu, który nie tylko zawiera mniej oficjalną formę adresatywną, ale dodatkowo został wzbogacony o partykułę *пожалуйста*. Dyrektywny charakter ma również wypowiedź przytoczona poniżej:

– *Nie martw się, **Romulus**, nie od razu Rzym zbudowano... – powiedziała wobec tego szorstko i wszyscy przenieśli się na kanapę.*

– *He расстраивайся, **Ромул**, Рим не сразу строился, – сказала она сурово, и все перебрались на диван.* (OĆ)

Siłę illokucyjną niezobowiązującego dyrektywnego aktu mowy, jakim jest pocieszenie¹⁵⁹, wzmacnia zwrot adresatywny *Romulus/Rомул*¹⁶⁰, będący imieniem jednego z braci-bliźniaków, legendarnych założycieli Rzymu. Został tu użyty humorystycznie, nawiązując brzmieniem do imienia adresata wypowiedzi (jest nim Roman). Można więc mówić o zamierzonej grze językowej, gdyż nazwa miasta pojawia się w użytym powiedzeniu, oznaczającym, że do celu należy podążać powoli i że na wszystko przyjdzie odpowiednia pora.

O ekspresywnym charakterze kolejnej wypowiedzi obok informacji o zachowaniu parawerbalnym mówiącego w tekście narracji

¹⁵⁸ J. Domin, *Słowotwórstwo hipokorystyków od imion własnych osobowych w języku polskim i rosyjskim*, Słupsk 2000, s. 13.

¹⁵⁹ K. Kondziola-Pich, *Утешение как речевой акт. Лексико-семантические аспекты имплицитного утешения в польском и русском языках [в:] Язык и метод. Русский язык в научных исследованиях XXI века I*, red. D. Szumska, Kraków 2012, s. 145–156.

¹⁶⁰ Zwrot został przywołany w tym miejscu, gdyż ma formę imienia postaci legendarnej.

(*krzyk/крик*) świadczą powtórzenia. Co interesujące, w tekście oryginału dwukrotnie użyto formy adresatywnej, tworząc pewną ramę, która obejmuje zasadniczą treść, natomiast w przekładzie powtórzony został czasownik w trybie rozkazującym:

- **Marcin...** *Proszę, wróć! Marcin!* – *słyszał za sobą jej krzyk.*
- **Марцин!**.. *Пожалуйста, вернись! Ну вернись!* – *слышал он за спиной ее крик.* (LP)

W polszczyźnie mówionej wołacz jest bardzo często zastępowany mianownikiem. Należy jednak podkreślić, że jest to zastępstwo jedynie formalne, nie funkcjonalne. Jak zauważa A. Markowski: „jeśli ktoś woła na mnie – Andrzej!, to przecież nadal jest wołacz...”¹⁶¹. Ciekawe są również uwagi J. Bralczyka:

na boisku trudno sobie wyobrazić, żeby ktoś wołał Cieślaka – Gerardzie! Albo Ernestie, Andrzej, Jurku! Tam musi być Gerard, Andrzej, Ernest, Franek, Basia, Kasia [...] wybór formy wołacza pokazuje też stopień zażyłości [...]. Do kogoś, z kim jestem na ty, ale jest on ode mnie starszy [...] powiedziałbym raczej: Marcinie niż Marcin. Do kogoś młodszego zaś: Marcin¹⁶².

Zajmujące rozważania nad okolicznościami stosowania wołacza i mianownika znajdujemy w kapitalnej książce *Wszystko zależy od przyimka*, będącej zapisem rozmów profesorów polonistów J. Bralczyka, J. Miodka i A. Markowskiego z dziennikarzem J. Sosnowskim.

Przyjęto, że wołacz mający własną końcówkę fleksyjną (zwany też końcówkowym, fleksyjnym) jest właściwy polszczyźnie bardziej starannej. Wracając do przytoczonego wyżej przykładu, pozwolę sobie jednak zauważyć, że w przepelnionym emocjami krzyku młodej dziewczyny, która przywołuje odchodzącego chłopaka, wołacz mógłby brzmieć po prostu groteskowo. Wypowiedź nie jest zaplanowana, przygotowana wcześniej jak przemówienie, lecz stanowi spontaniczną, ekspresyjną reakcję werbalną na nieprzewidzianą sytuację. Dlatego uważam, że użycie mianownika w funkcji zwrotu do adresata ma swoje uzasadnienie właśnie w określonych okolicznościach.

¹⁶¹ J. Bralczyk, J. Miodek, A. Markowski, J. Sosnowski, *Wszystko zależy od przyimka*, Warszawa 2014, s. 79.

¹⁶² Ibid., s. 80–81.

W związku z brakiem wołacza w paradygmacie rzeczownika rosyjskiego prawidłowością jest wykorzystywanie w tekście przekładu pełniącego jego funkcję mianownika:

– *Buba nie pije, **Piotrze**, to akurat wiem na pewno. A Basi ojciec... wiesz sam, jak wyglądało ich życie.*

– ***Петр**, Буба не пьет, это я точно знаю. Вот отец Баси... да ты и сам знаешь, какая у них была жизнь. (OĆ)*

– *Co oni Ci powiedzieli, **Andrzeju**?*

– *Что они сказали тебе, **Андржей**? (LM)*

– *Pozwolisz **Judyto**, prawda?*

– *Ты позволишь, **Юдита**? (JWP)*

Mimo obecności w języku docelowym utrwalonych odpowiedników (*Андрей*, *Юди*) w tłumaczeniu drugiego i trzeciego przykładu zastosowano transpozycję. Chciałabym w tym miejscu zwrócić uwagę na ostatnią z powyższych egzemplifikacji, którą zresztą analizowałam już w innej pracy¹⁶³. Jak twierdzi A. Markowski, „Już samo zwracanie się męża do żony pełnym imieniem, niezdrobnionym, jest oznaką chłodu”¹⁶⁴. Stosowanie wołacza czyni język nadawcy zbyt oficjalnym, chociażby w sytuacji wyrażonej pośrednio prośby (*Pozwolisz, Judyto* [...]). Otóż w książce będącej źródłem przykładu imię pełne w wołaczu występuje jedynie w wypowiedziach byłego męża bohaterki, co można uznać za składową idiolektu postaci – człowieka wyniosłego, wyrachowanego, przekonanego o własnej wyższości. Podobną refleksję przedstawia N.I. Formanowska, pisząc: „Обращение в форме полного паспортного имени *Ольга!*; *Николай!* используется сравнительно нечасто и может (при привычном *Оля!*; *Коля!*) создать в какой-то степени строгую тональность общения, помечать серьезность предстоящего разговора, а иногда даже некоторое недовольство говорящего”¹⁶⁵.

¹⁶³ Rozpatrywałam dany przykład w pracy: *Личное имя...*, s. 32.

¹⁶⁴ J. Bralczyk, J. Miodek, A. Markowski, J. Sosnowski, *Wszystko zależy...*, s. 81.

¹⁶⁵ Н.И. Формановская, *Речевой этикет...*, с. 104–105.

Odmiennej motywację ma natomiast wołacz *Piotrze* zawarty w pierwszym z przytoczonych wyżej fragmentów. W replice wypowiedzianej przez księdza nabiera on poważnego wydźwięku, bardziej staranna forma staje się w ustach mówiącego wykładnikiem szacunku i powagi. W kolejnym przykładzie taki formalistyczny wołacz został pominięty w tekście docelowym:

- *Rozważymy to, Michale* – obiecał poważnie.
- *Мы решим этот вопрос, – серьезно проговорил ты.* (LM)

Obecne w narracji określenie *poważnie/серьезно* jest spójne z nacechowaniem użytej w tekście polskim formy adresatywnej. Ciekawy, w mojej ocenie, jest również kolejny przykład:

- *To pani, Julio?* – spytał, nie odwracając się.
- *Это вы, пани Юлия?* – спросил он, не оборачиваясь. (RK)

Składnia zdania oryginalnego jest charakterystyczna dla relacji *na pan/pani*, natomiast użyta forma adresatywna odpowiada relacji *na ty*. Taka konstrukcja, według M. Marcjanik, „zawsze świadczy o sympatii, serdeczności nadawcy, a przez odbiorcę jest zazwyczaj chętnie przyjmowana. Choć nieczęsta, aprobowana jest przez normę grzecznościową i poprawnościową”¹⁶⁶. Jak twierdzi badaczka, tego rodzaju formy można zauważyć w wypowiedziach kierowanych przez osoby starsze lub wyższe stanowiskiem do osób bardzo młodych¹⁶⁷, jednak przywołana egzemplifikacja jest uwarunkowana innymi okolicznościami. Mianowicie mówiący jest Rosjaninem, zatem neutralny w jego wypowiedzi byłby zwrot z dodanym patronimikiem. Nie znając wszakże imienia odojcowskiego adresatki-Polki, stara się stworzyć wypowiedź taktowną, korzystając z ograniczonego zasobu środków językowych. W przekładzie zaimek honoryfikatywny *pani* został zastąpiony przez grzecznościowe *вы*, a zwrot adresatywny składa się z imienia własnego poprzedzonego wyrazem *nani*.

Wołacz imion męskich o odmianie przymiotnikowej jest tożsamy z mianownikiem, dlatego wyróżnioną niżej formę można potraktować jako synkretyczną:

¹⁶⁶ M. Marcjanik, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2013, s. 50.

¹⁶⁷ Ibid.

- *Poznaj, Jerzy, moją córkę.*
- *Ежи, познакомься, это моя дочь.* (SN)

Mimo obecności utrwalonych odpowiedników imienia *Jerzy*¹⁶⁸ w tekście przekładu oddane zostało brzmienie oryginalnego antronimu. Taka decyzja translatorska powoduje egzotyzację tekstu, gdyż można przypuszczać, że przez rosyjskich odbiorców imię jest odczuwane jako polskie, poza tym ma obce cechy fonetyczne i nie jest używane w Rosji¹⁶⁹.

Osobną grupę tworzą zwroty adresatywne wyrażone imieniem w formie pełnej w wołaczu z przydawką, której rolę pełni najczęściej zaimek *pan/pani*. Jak zauważa M. Marcjanik, dla relacji, której uczestnicy zwracają się do siebie w ten sposób, charakterystyczny jest wyraźnie zakreślony obszar prywatności, na który żadnemu z rozmówców nie wolno wkraczać¹⁷⁰. Zależność ta może być symetryczna lub niesymetryczna. Ta druga właściwość dotyczy sytuacji, gdy jeden z uczestników aktu komunikacji ma wyższy status społeczny – za przykład niech posłużą poniższe fragmenty:

- *Złotko moje, pani Klaro – raczej tłumaczył, niż przeproszał.*
- *Stary człowiek ma doświadczenie, bo już sił nie ma, możliwości – zaśmiał się dobrotliwie.*

- *Пани Клара, золотце вы мое, – назидательно отозвался профессор, – у старого человека уже нет ни былых сил, ни возможностей, но опыт-то у него есть! – И он добродушно рассмеялся.* (KIM)

- *Pani Aleksandro – mówi krytyk – gdybym był młodszy, przykleknąłbym na kolano, a tak chylę tylko czoło. Była pani najlepszą Iriną, jaką oglądałem w swoim długim życiu. Masz, dziecko, niezwykły talent, nie pozwól nikomu go zniszczyć [...].*

¹⁶⁸ Według *Słownika imion* rosyjskie odpowiedniki imienia *Jerzy* to *Georgij* i *Jurij* (J. Grzenia, *Słownik...*, s. 171).

¹⁶⁹ R. Lewicki, *Obcość w odbiorze przekładu*, Lublin 2000, s. 46.

¹⁷⁰ M. Marcjanik, *Grzeczność...*, s. 44.

– *Дорогая Ольга*, – заговорил Яловецкий, – *будь я помоложе, упал бы перед тобой на колени, а так только склоняю голову. Ты – самая лучшая Ирина, которую я видел за свою долгую жизнь. У тебя, девочка, необыкновенный талант, только не дай загубить его на корню [...].* (TDT)

Pierwsza z przytoczonych egzemplifikacji to urywek rozmowy profesora z asystentką. Życzliwy, ciepły stosunek do niej przejawia się w towarzyszącej analizowanemu zwrotowi ekspresywnej formule *złotko moje / золотце вы мое*, wyjaśniającej przy okazji, który z uczestników aktu komunikacji znajduje się wyżej w hierarchii prestiżu. Stosowanie podobnego zwrotu przez osobę o niższej randze byłoby jawnym nadużyciem, naruszeniem zasad etykiety językowej – „osoba ważniejsza ma na ogół prawo do większej poufałości niż osoba mniej ważna”¹⁷¹. Zwrot zmniejszający dystans między rozmówcami (*dziecko/девочка*) zawarty jest również w kolejnym przykładzie, będącym wypowiedzią uznanego w środowisku krytyka teatralnego skierowaną do debiutującej aktorki. Uwagę zwraca pewna niekonsekwencja w tłumaczeniu. Główna bohaterka książki, z której pochodzi przykład, nosi imię Aleksandra. W tekście oryginału z dużą częstotliwością występują zwroty *Olu* i *pani Olu*. Tymczasem brzmiące podobnie rosyjskie *Оля* to forma hipokorystyczna imienia *Ольга*. Mimo iż w tekście przekładu wystąpiły zwroty *Aleksandro / pani Aleksandro*, większa frekwencja formy hipokorystycznej sprawiła, że tłumacz jakby „odруchowo” użył pełnej formy imienia odpowiadającej fonetycznie zdrobnieniu w języku, którego jest rodzimym użytkownikiem. Ciekawym rozwiązaniem jest wykorzystanie określenia *дорогая*, co jest dla tłumacza alternatywą wobec konieczności stosowania nienaturalnego dla mowy rosyjskiej zwrotu z komponentem *pani* wobec braku możliwości użycia patronimiku. Wracając do warunków pragmatycznych, należy podkreślić, że mówiący jest osobą starszą, jak można przypuszczać na podstawie lektury – o pokolenie, cenioną w środowisku, natomiast adresatka wypowiedzi stoi u progu kariery. Replikę można

¹⁷¹ Ibid.

potraktować jako rozbudowany akt pochwały pełniący funkcję wzmocnienia pozytywnego, motywującego do dalszej aktywności, nobilitującego odbiorcę, jako wyraz podziwu dla niego bądź jego działań¹⁷².

Innym przykładem relacji asymetrycznej jest zależność służbowa *szef – podwładny*. Do takiego właśnie układu nawiązuje poniższy fragment:

– *Pani Judyto, pani to zrobi świetnie. – Naczelnny był chyba w depresji. – Takie jest zamówienie społeczne – dodał, widząc moją niewyraźną minę. – Jest tam pani umówiona z... – podał mi adres, nazwisko – i wszystko pani rzetelnie opisz.*

– *Паню Юдыта, у вас это прекрасно получится. – Главный, наверное, пребывал в депрессии. – Это социальный заказ, – добавил он, заметив мой невыразительный взгляд. – У вас там запланирована встреча с... – он протянул мне адрес и фамилию, – и вы подробно все опишите.* (JWP)

Zaimek honoryfikatywny *pan/pani* można potraktować jako element dystansujący rozmówców, którym albo nie wypada zwracać się do siebie po imieniu ze względu na zależności służbowe, różnicę wieku czy inne uwarunkowania, albo którzy po prostu nie wykazują chęci zmiany sytuacji pragmatycznej, co niewątpliwie nastąpiłoby wraz ze zmianą sposobu zwracania się do danej osoby. Należy bowiem pamiętać, że „bycie *na ty* jest rodzajem obustronnej zgody na wkroczenie na obszar prywatności drugiej osoby”¹⁷³. Dystans, który zapewnia nam użycie leksemów *pan/pani* przed imieniem, wyznacza pewną granicę prywatności, której etykieta nie pozwala przekraczać. Nie oznacza to bynajmniej, że przechodząc z kimś *na ty*, szczególnie jeśli dzieli nas duża różnica wieku, z dnia na dzień zaczniemy rozmawiać o sprawach poufnych dla każdej ze stron. Widoczne w państwach zachodnich zwracanie się do siebie po imieniu przez wszystkich pracowników danej firmy, niezależne od relacji służbowych

¹⁷² M. Trysińska, *Akt mowy jako klucz do interpretacji postaw rodzicielskich*, Warszawa 2015, s. 155, 157, 202.

¹⁷³ M. Marcjanik, *Grzeczność...*, s. 36.

czy wiekowych, przyjmuje się coraz szybciej i na polskim gruncie. Dotyczy to zwłaszcza koncernów, korporacji, gdzie od pierwszego dnia pracownik najniższego szczebla mówi po imieniu prezesowi. Uważam, że w wypadku dużej różnicy wieku bądź stopnia w hierarchii społecznej czy zawodowej łatwiej jest zacząć mówić po imieniu osobie, którą dopiero co poznajemy. Jeżeli zdarza się, że po latach znajomości ktoś przechodzi *na ty* na przykład z byłym nauczycielem, osoba młodsza wiekiem może odczuwać z tego powodu znaczne skrępowanie. Bywa, że mówiący potrzebuje tzw. okresu przejściowego, w którym formułuje wypowiedzi bezosobowo (co czasem wymaga niemałego wysiłku), celowo pomijając bezpośrednie zwroty do adresata. Przyczyną tego może być niegotowość na natychmiastowe przesunięcie granicy we wzajemnych relacjach mimo rekomendowanej w środowisku zmiany formalnej.

Zwrot do adresata *pani/panie + imię* uważam za bardzo wygodny w relacji symetrycznej, równorzędnej. Pozwala bowiem zachować prywatność, nie dając rozmówcy uprawnień do przekroczenia ustalonej przez zasady etykiety granicy, np.:

- *No i co pan, **panie Romanie**, na te komisje do spraw komisji?*
- *Ja nie oglądam telewizji, **panie Janku**.*
- *Что скажете, **пан Роман**, насчет этой комиссии по делам комиссии?*
- ***Пан Ян**, я не смотрю телевизор. (OC)*

W tekście przekładu występują formy dla mowy rosyjskiej nietypowe – najwłaściwszą byłby zwrot *imię + patronimik*. Zachodzi tu jednak pewna rozbieżność kulturowa, dlatego translokacja wydaje się dobrym wyborem zarówno z punktu widzenia tłumacza, jak i czytelnika. W praktyce sytuacja wygląda nieco inaczej: w języku rosyjskim wyrazem uprzejmości wobec przedstawiciela nacji, w której formy patronimiczne nie są stosowane, będzie użycie innych, niezintegrowanych składniowo tytułów – Polak może być tytułowany *pan*, Anglik – *мистер*, a Niemiec – *гепр*¹⁷⁴.

¹⁷⁴ M. Łaziński, *O panach...*, s. 49.

W tym miejscu należy podkreślić, że zwrócenie się do nieznanego rozmówcy za pomocą formy *Pani Ewo, panie Zbigniewie* może być odebrane jako nietaktowne. Eksponuje to M. Marcjanik, pisząc, że „Osoby starszego i średniego pokolenia odbierają to w większości wypadków jako przekroczenie granicy ich prywatności, na co nie dały zezwolenia”¹⁷⁵. Obecnie można spotkać nadużywanie takich zwrotów, szczególnie w korespondencji reklamowej oraz w rozmowach telefonicznych z telemarketerami, którzy nie znają nas *in persona* i najczęściej kontaktują się jednorazowo. Coraz bardziej powszechne posługiwanie się takimi zwrotami sprawia, że przyzwyczajamy się do tych form i przestajemy nas razić. Za zdecydowanie bardziej nieodpowiednie uważam kierowanie do osób nieznanymi zwrotami zbudowanymi z przydawki *pan/pani* i zdrobnionego wariantu imienia. Warto w tym miejscu przywołać dotyczące poruszonego zagadnienia rozważania A. Charciarka:

Zwroty typu *pan/pani + imię* są dziś – co należy mocno podkreślić – powszechne w komunikacji przedstawiciel instytucji (finansowej, usługowej, gospodarczej) – klient. Wydaje się, że główną przyczyną funkcjonowania tego adresatywu w podobnym typie relacji jest realizacja określonej strategii komunikacyjnej – perswazji. Jego użycie jest jednym ze środków, które mają doprowadzić do zmiany zachowań, postaw lub przekonań rozmówcy. W praktyce oznacza to nabycie proponowanych dóbr, skorzystanie z oferowanych usług itp. Właśnie skrócenie dystansu oraz stworzenie atmosfery wzajemnego zaufania i zażyłości ma uzasadniać używanie podobnych adresatywów. Można zatem mówić nie tyle o wykształceniu się nowego zwrotu adresatywnego, ile o poszerzeniu sfer jego użycia. O pełnieniu przez podobne adresatywy funkcji perswazyjnej świadczy także ich wysoka frekwencja w wypowiedziach przedstawicieli firm skierowanych do potencjalnych klientów. Najwyraźniej powtarzane często, skracające dystans między rozmówcami *panie/pani + imię* ma wspomóc odniesienie zamierzonego skutku – przekonanie kogoś do czegoś. Model ten skutecznie utrwała się w świadomości zwłaszcza młodych Polaków, którzy przenoszą go następnie na tradycyjny układ komunikacyjny – własne relacje z osobami starszymi, traktując go jako stosowny. Łamana jest zatem obowiązująca dotychczas zasada niezwracania się do osoby starszej wiekiem za pomocą formuł *panie Pawle, pani Doroto*, co można traktować jako ewolucję polskiej grzeczności językowej, w której zawsze dominowała osoba starsza wiekiem¹⁷⁶.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ A. Charciarek, *Tendencje rozwojowe we współczesnym polskim i czeskim systemie adresatywnym*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, XXVIII, 2014, s. 10.

Na coraz częściej obserwowane zjawisko zwraca uwagę również M. Marcjanik:

W kontaktach z osobami, z którymi nie jesteśmy na ty, unikać należy rozpowszechniających się ostatnio form typu *Panie Piotrze, pani Marto* (tym bardziej form zawierających imię w postaci zdrobniałej, np. *panie Piotrusiu, Pani Martuniu*). Formy te, zawierające imię adresata, przez wiele osób są odbierane jako zbyt poufale, szczególnie gdy zwraca się tak osoba młodsza do osoby starszej¹⁷⁷.

Obojętny wobec wspomnianej kwestii nie pozostaje również M. Łaziński, przedstawia on jednak odmienne stanowisko: „Modelu pan/pani + imię można używać wzajemnie bez względu na hierarchię, ale powszechnie dzieje się tak wyłącznie między nie bardzo bliskimi znajomymi”¹⁷⁸.

W kilku odnotowanych przykładach występuje przydawka przymiotna:

– *Miałam zabieg, **kochana Marto**. – Iwony głos jest smutny. – Nie mogłam przyjechać... Najpierw leżałam cztery miesiące z nogami do góry, **kochana Marto**, z zeszytą szyjką, **kochana Marto**, ale nie udało się, więc miałam zabieg, **kochana Marto**...*

– *Да, у меня была операция, **дорогая Марта**. – Голос Ивоны наполнен печалью. – Я не могла приехать... Сначала лежала четыре месяца с поднятыми ногами, **дорогая Марта**, с защитой шейкой, но не удалось, **дорогая Марта**... (POM)*

Wśród padających gorzkich słów określenie *kochana/дорогая*, prymarnie – forma atrybutywna dodatnio wartościująca adresata, nabiera boleśnie ironicznego wydźwięku, dodatkowo wzmocnianego poprzez powtórzenia.

Zwrot adresatywny wyrażony pełną formą imienia z przydawką w mianowniku z punktu widzenia polskiej składni wydaje się formą niepoprawną i niedopuszczalną, jednak jej użycie w tekście źródłowym jest w pełni uzasadnione:

- *Ma pani męża, **pani Julia**?*
- *Вы замужем, **пани Юлия**? (RK)*

¹⁷⁷ M. Marcjanik, *Mówimy uprzejmie...*, s. 161.

¹⁷⁸ M. Łaziński, *O panach...*, s. 99.

Tekst książki, z której został wyekscerpowany powyższy przykład, dostarcza informacji, że mówiący jest Rosjaninem. Zastosowanie formy niepoprawnej z punktu widzenia gramatyki języka polskiego jest celowym zabiegiem stylizacji mowy bohatera – w języku docelowym funkcję wołacza pełni mianownik i taka właśnie forma zwrotu jest elementem tworzącym idiolekt bohatera jako nosiciela języka rosyjskiego. Z oczywistych względów stylizacja zanika w tekście przekładu.

Również użycie imienia w formie pełnej w mianowniku z przydawką w wołaczu jest na pierwszy rzut oka błędne ze względu na obligatoryjny zarówno w języku polskim, jak i w rosyjskim związek zgody między wyrazem określającym i określającym. Jest to sytuacja nieczęsta i silnie nacechowana z punktu widzenia pragmatyki językowej. Zazwyczaj stanowi pośredni wyraz lekceważącego stosunku wobec rozmówcy, co obrazuje następujący fragment:

– *O tamtym też pan tak mówił, panie Janie.*

– *Coś pan, dziecko, **panie Roman**? – Pan Jan spojrział w górę, jakby chciał schody wziąć na świadka. – Przecież tamten rząd też nie wiedział, co robi! Zgadzasz się pan ze mną?*

– *О прежнем правительстве, пан Ян, вы высказывались в том же духе.*

– *Вы прямо как ребенок, **пан Роман**. – Квартирный хозяин посмотрел вверх, словно призывая лестницу в свидетели. – И прежнее правительство ни черта не соображало. Вы согласны со мной? (OŚ)*

Składnia wypowiedzi zawierającej analizowany zwrot adresatywny jest emocjonalna, potoczna, o czym świadczą sformułowania *coś pan* i *panie Roman*. Niespójności składniowej nie powieła tłumaczenie, gdzie znajdujemy grzecznościowe *вы* i translokowany mianownikowy zwrot *пан Роман*. Kolokwialny charakter wypowiedzi w tekście docelowym został podkreślony przez nieliterackie wyrażenie *ни черта*¹⁷⁹.

¹⁷⁹ ‘ни черта *нареч. разг.-сниж.* 1. Совсем ничего, совершенно ничего. 2. перен. Все равно, ничего, не существенно, пускай’, https://www.efremova.info/word/ni_cherta.html#.XVNEr0VXrIU [dostęp: 14.08.2019].

Zarówno język polski, jak i rosyjski dysponują dużymi możliwościami w zakresie hipokoryzacji osobowych imion własnych, co z pewnością można traktować jako przejaw ich genetycznej wspólnoty. Sufiksacja oraz rozmaite przekształcenia ich formy metrykalnej, a także właściwości funkcjonalne utworzonych wariantów wykazują zasadnicze podobieństwa. Zdrobnione formy imion często występują w literackiej mowie potocznej¹⁸⁰, stanowiąc, w mojej ocenie, główny sposób zwracania się do znajomego rozmówcy, z którym mówiący pozostaje w relacji symetrycznej bądź wobec którego zajmuje nadrzędną pozycję. Na płaszczyźnie semantycznej właściwa jest im bowiem dominanta „miły”, niewątpliwie spójna z celem socjalnym, polegającym na ustanowieniu i podtrzymaniu grzeczności¹⁸¹.

Formy imion własnych, którym chciałabym się bliżej przyjrzeć, tworzą wyjątkowo różnorodną grupę, a w literaturze przedmiotu można spotkać rozmaite sposoby ich podziału na pomniejsze kategorie. Zdaniem A.W. Superanskiej imiona osobowe dzielą się na dwa główne zbiory:

- imiona w postaci pełnej oraz utworzone od nich zdrobnienia, które są neutralne stylistycznie;
- imiona stylistycznie nacechowane, utworzone od form ze zbioru pierwszego za pomocą rozmaitych sufiksów¹⁸².

Również dwie konstytutywne grupy wyróżnia A.I. Tołkaczow, jednak proponowany przez niego podział odbiega od przytoczonego wyżej. Do pierwszej grupy badacz zalicza jedynie formy metrykalne, do drugiej – wszelkie formacje pochodne, nazywając je mianem kwalitatywów i podkreślając pełnioną przez nie funkcję ekspresywną¹⁸³. Znana jest również bardziej szczegółowa klasyfikacja S. Rosponda,

¹⁸⁰ J. Domin, *Słowotwórstwo...*, s. 7.

¹⁸¹ J. Zimnowoda, *Wyzwisko – specyficzny rodzaj form adresatywnych (o uniwersalności negatywnych zdarzeń komunikacyjnych)* [w:] *Język a Kultura*, t. 17: *Życzliwość i agresja...*, s. 276.

¹⁸² А. Суперанская, *Структура имени собственного*, Москва 1969.

¹⁸³ А.И. Толкачев, *К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI–XV вв.* [w:] *Историческая ономастика*, Москва 1977, с. 98–128.

który odróżnia formy hipokorystyczne, powstałe wskutek dezintegracji imienia pełnego, od deminutywnych, utworzonych przez przyłączenie odpowiednich przyrostków, tym drugim przypisuje przy tym wtórny charakter w stosunku do hipokorystyków¹⁸⁴. Różnica między hipokorystykami i deminutywami tkwi w odmiennym mechanizmie morfologicznym: deminutywa (zdrobienia) to formacje sufiksalne, natomiast hipokorystyki (spieszczenia) powstają również poprzez mutylację, np.:

Jola ← *Jolanta*
Aga ← *Agata, Agnieszka*
Ela ← *Elżbieta*
Lena ← *Magdalena, Helena*
Ala ← *Alicja*
Ula ← *Urszula*
Alek ← *Aleksander*
Fred ← *Alfred*
Maks ← *Maksymilian*
Ира ← *Ирина*
Лена ← *Елена*
Влад ← *Владислав*

Zabieg ten polega na odcięciu w dowolnym miejscu części wyrazu i funkcjonowaniu otrzymanego tworu jako formy hipokorystycznej imienia. Warto zauważyć, że mutylacja dotyczy nie tylko imion własnych, ale jest nader powszechnym zjawiskiem we współczesnym języku potocznym, szczególnie wśród młodzieży¹⁸⁵. Wystarczy przytoczyć kilka przykładów:

komp ← *komputer*
pozdro ← *pozdrowienia*
muza ← *muzyka*
matma ← *matematyka*
alko ← *alkohol*
dyro ← *dyrektor*

¹⁸⁴ S. Rospond, *Struktura i klasyfikacja słowiańskich antroponimów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, XXIV, 1966, s. 203–224.

¹⁸⁵ K. Kłosińska, <https://sjp.pl/mutylacja> [dostęp: 16.08.2019].

Jak pisze J. Kuryłowicz, operacja ta nie musi uwzględniać granic morfologicznych ani fonologicznych w wyrazie wyjściowym¹⁸⁶ – jak pokazują przywołane wyżej przykłady, jako rdzeń hipokorystyczny może służyć cząstka, która nie jest nawet sylabą. Interesujące, że łaciński źródłosłów *mutilatio* oznacza okaleczenie¹⁸⁷, a mutylacja dawniej nazywała hańbiącą karę polegającą na odcięciu kończyn bądź pozbawieniu innych części ciała¹⁸⁸, natomiast „okaleczone” imiona paradoksalnie stają się formami przyjemnymi dla odbiorcy.

Chociaż formacje hipokorystyczne i deminutywne można różnić na podstawie cech formalnych, w niektórych opracowaniach terminy te są stosowane wymiennie jako synonimy zdrobnień¹⁸⁹. W przypadku imion własnych ma to pewne uzasadnienie, gdyż oba typy należy odnieść do sfery języka potocznego – nie są używane w sytuacjach oficjalnych lub wobec osób obcych. Ponadto trudno na ich przykładzie dostrzec opozycję deminutywów właściwych (kwantytatywnych) i hipokorystyków (emfatycznych, kwalitatywnych). W końcu proces tworzenia zarówno zdrobnień, jak i spieszczeń osobowych imion własnych ma podstawy emocjonalne, nie zaś wyobrazeniowe¹⁹⁰. Mówiąc prościej: *Haneczka* to niekoniecznie mała dziewczynka, w której akcie urodzenia stoi imię *Hanna*. Może to być modelka o wzroście 180 cm, jeżeli jest miła i lubiana, a *ciocią Haneczką* bliscy nazywają ciepłą, troskliwą 90-letnią kobietę. Formę *Michalek* kieruje się nie tylko do małego chłopca, któremu na chrzcie

¹⁸⁶ J. Kuryłowicz, *O niektórych właściwościach imion skróconych* [w:] *Symbolae Philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, red. S. Hrabec, S. Jodłowski, M. Karaś, J. Kuryłowicz, J. Safarewicz, F. Sławski, L. Zabrocki, Warszawa–Wrocław–Kraków 1968, s. 176–181.

¹⁸⁷ W średniowieczu praktykowane były tzw. *kary mutylacyjne*, polegające na pozbawieniu skazanego poszczególnych części ciała, np. kończyn, ucha, języka, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kara_mutylacyjna [dostęp: 20.08.2019]; *mutylacja* jest też definiowana jako usunięcie z ciała ofiary przestępstwa narządów wewnętrznych, <https://mindhunterki.wordpress.com/mutylacja/> [dostęp: 20.08.2019].

¹⁸⁸ <http://www.laboratoriumjezykowe.uw.edu.pl/?encyclopedia=zazdro> [dostęp: 19.10.2019].

¹⁸⁹ Na przykład w pracy: P. Smoczyński, *Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym -ch- w części sufiksalnej*, Łódź 1963.

¹⁹⁰ J. Domin, *Słowotwórstwo...*, s. 13.

nadano imię *Michał*, ale również do obdarzanego sympatią dorosłego mężczyzny lub używa się żartobliwie tudzież ironicznie, mówiąc o zawodniku sumo. Choć formy *Haneczka* i *Michalek* zostały urobione za pomocą sufiksów deminutywnych (*karteczka* = *mała kartka*, *książeczka* = *mała książka*, *domek* = *mały dom*, *kubeczek* = *mały kubek*), nie traktuje się ich wyłącznie jako nazw osób małych, niedorośliwych, ale odbiera jako ekspresywne, dysponujące określonym ładunkiem emocjonalnym. Jak pisze J. Domin, „Przyrostki deminutywne w derywatach odantropomicznych nie pełnią [...] funkcji pojęciowej, lecz wyłącznie emfaticzną, uczuciową”¹⁹¹. Dlatego zamierzam poświęcić uwagę zdrobnieniom i spieszczeniom w funkcji adresatywnej, traktując je tym samym jako przeciwieństwo omówionych wcześniej form metrykalnych. Świadomie pomijam aspekty czysto słowotwórcze, gdyż powstały już ciekawe prace na ten temat¹⁹². Jedną z godnych uwagi pozycji jest monografia P. Czerwińskiego poświęcona formom imion określonym jako *обиходно-нейтральные*. Autor charakteryzuje te warianty w następujący sposób:

Эта [...] форма используется как основная при обращении к младшему или достаточно близкому человеку (или в речи о нем), с которым установился контакт непосредственный и открытый. Форма эта в первую очередь предполагает обращение на ты и может быть охарактеризована в определенном смысле как домашняя, семейная или дружеская¹⁹³.

W związku z powyższym uważam, że warto wyróżnić trzy płaszczyzny, na których funkcjonują poszczególne formy imion własnych:

- plan oficjalny, gdzie wskazane jest użycie formy pełnej (np. *Aleksandra*, *Виктор*);
- plan neutralny – forma *обиходно-нейтральная* (np. *Ola*, *Вутя*);
- plan ekspresywny – warianty utworzone od form metrykalnych lub neutralnych (np. *Oleńka*, *Olcia*, *Olusia*, *Вутенька*, *Вутюшка*, *Вутюля*).

¹⁹¹ Ibid., s. 37.

¹⁹² Mam na myśli chociażby cytowaną wyżej monografię J. Domin, a także pracę P. Czerwińskiego: П. Червинский, *Формы личных имен русского речевого употребления. Обиходно-нейтральные образования и некоторые их производные*, Katowice 2012.

¹⁹³ П. Червинский, *Формы личных имен...*, s. 7.

Okazuje się, że w przekładzie na język rosyjski przynależność formy imienia do konkretnej płaszczyzny funkcjonalnej nie zawsze jest spójna z wariantem obecnym w tekście polskim. W zebranych dwutekstach odnotowałam różne sposoby przekazu zdrobnionych i spieszczonych imion własnych w tekście przekładu:

- translokacje, np.:
 - *Basieńka*, daj spokój.
 - *Басенька*, перестань. (OĆ)
 - *No dobrze, Gabi* – perswadował mój wnuk – to sobie twój Wojtuś podrzemie, a jak wrócisz, obudzisz go.
 - *Да ладно, Габю*, – уговаривал ее мой внук, – пусть твой Войтуся немножко подремлет, а ты вернешься и разбудишь его. Вот будет ему сюрприз. (SN)
 - *Janek*, pozwól, to Beata, mówiłam ci o niej...
 - *Янек*, позволь тебе представить Бeату, я тебе говорила о ней... (UDS)
- transpozycje, związane z tworzeniem ekwiwalentów z wykorzystaniem sufiksów słowotwórczych języka docelowego, np.:
 - *Ścisz to, Heniuś*, trzeba dobrze z sąsiadami.
 - *Геня*, сделай потише, с соседями нельзя портить отношения. (LM)
 - *Przepraszam cię, Tomek*, przepraszam – mówi niedbale. – *Chciałam cię zezłościć. Przepraszam.*
 - *Прости меня, Томчик*, прости, – произносит она небрежно. – *Мне хотелось тебя разозлить. Прости.* (POM)
 - *Hania*, a coś chciałaś? – pytam pojednawczo, bo coś nam się przy tym obiedzie rozmowa nie kleiła.
 - *Ханночка*, а что ты хотела? – спрашиваю я примирительно, ведь во время обеда разговор не клеился. (UDS)
- a nawet tłumaczenie, w przypadku gdy imię jest jednocześnie nazwą kwiatu, a zatem wykazuje motywację apelatywną:

– *Różyczka*, to otwórzmy wino, zanim przyjdą, tak się dobrze z tobą rozmawia!

– *Розочка*, давай откроем вино, вот поговорила с тобой, и мне так хорошо! (OĆ)

Zauważalna jest pewna niekonsekwencja w doborze ekwiwalentów niespójnych w zakresie kategorii: *imię w formie pełnej* – *wariant zwyczajowy* – *wariant ekspresywny*. Wybrane przykłady z materiału źródłowego przedstawia tabela 6.

Tabela 6. Rosyjskie ekwiwalenty tekstowe wybranych imion polskich w formie zdrobnionej z uwzględnieniem płaszczyzn funkcjonalnych

Imiona w tekście polskim		Imiona w tekście przekładu rosyjskiego		
Imię w formie zwyczajowo-neutralnej (plan neutralny)	Wariant ekspresywny (plan ekspresywny)	Imię w formie pełnej (plan oficjalny)	Imię w formie zwyczajowo-neutralnej (plan neutralny)	Wariant ekspresywny (plan ekspresywny)
	Aloszeńka		<u>Алеша</u>	Алешенька
Ania		<u>Анна</u>		
Ela			Эля	<u>Эличка</u>
Hania				<u>Ханночка</u>
	Heniuś		<u>Гена</u>	
Jacusz		<u>Яцек</u>		Яцусь
Jędrusz		<u>Енджей</u>		Ендрусь
Katia				<u>Катюша</u>
Piotrek		<u>Петр</u>	Петрек	
	Piotruś	<u>Петр</u>		Петрусь
	Romuś		<u>Ромек</u>	
Tosia			Тося	<u>Тосенька</u>

Formy, które zostały podkreślone w tabeli, to odpowiedniki tekstowe nie do końca spójne z nacechowaniem wariantów oryginalnych. Przytoczę jeszcze kilka przykładów analogicznych niezgodności:

- *Chętnie bym dzisiaj wyszła wcześniej.*
- Do Anki nie od razu dotarła prośba Beaty.*
- *Ania!*
- *Я бы с удовольствием ушла сегодня пораньше.*
- Анна не сразу поняла просьбу Беаты.*
- *Анна!* – *окликнула ее коллега.* (UDS)
- *Coś w tym rodzaju, sorry, **Romuś**, ale wiesz, jaka jestem.*
- *Вот-вот. Sorry, **Ромек**. Такое вот я говно.* (OŚ)
- *Ela, od dzisiaj nie ma cię dla nikogo.*
- *Эличка, с сегодняшнего дня тебя ни для кого нет.* (LM)

W pierwszej z powyższych egzemplifikacji zdrobnienie zastąpiono w tekście docelowym formą pełną. Przywołanie ma zwrócić uwagę koleżanki, do której nie dotarła wyrażona pośrednio w poprzedniej replice prośba (o zgodę na wcześniejsze opuszczenie miejsca pracy). Ponieważ rozmówczynie się przyjaźnią, użycie ogólnie przyjętego zdrobnienia, będącego w danym przypadku neutralną formą zwrotu, jest w pełni zrozumiałe, ponadto forma miłsza dla ucha może wzmacniać siłę dyrektywnego aktu mowy. Co znamienne, w tekście narracyjnym w całym opowiadaniu stosowana jest forma *Anka*, z kolei w tłumaczeniu – *Анна* (np.: *Anka milczała* → *Анна молчала*; *Anka wyciągnęła rękę* → *Анна протянула руку*; *I w tym momencie Anka podjęła decyzję* → *Только сейчас Анна приняла решение*). Możliwe, że tłumacz świadomie zdecydował o pominięciu nieprzyswojonej przez użytkowników języka rosyjskiego formy z całego tekstu i zastąpieniu jej znajomą formą pełną.

Podobną sytuację można zaobserwować w kolejnym przykładzie, choć tym razem płaszczyzna zmienia się z ekspresywnej na neutralną. Wypowiedź jest aktem przeproszenia, przy czym kierowanie pieśczołtliwej formy *Romuś* do dorosłego, w dodatku starszego od mówiącej dziewczyny mężczyzny brzmi dość lekceważąco, świadczy o nie do końca poważnym traktowaniu rozmówcy, nie jest bynajmniej wykładnikiem szczerości wypowiedzi. Skrótowa, potoczna, zapożyczona z języka angielskiego forma *sorry* zamiast czasownika performatywnego zdaje się osłabiać illokucyjną siłę aktu mowy

przepraszania. Kolokwialny ton wypowiedzi uwydatnia w tekście docelowym użycie wulgaryzmu (*говно*).

W ostatnim z przytoczonych fragmentów okoliczność jest odwrotna: polska forma neutralna (*Ela*) zostaje zastąpiona rosyjską ekspresywną (*Эличка*), utworzoną za pomocą sufiksu właściwego dla języka docelowego. W mojej ocenie tego rodzaju przejścia z jednego planu na inny nie mają w większości przypadków istotnego wpływu na jakość tłumaczenia. Są świadomą i indywidualną decyzją tłumacza, który stara się jak najlepiej odwzorować przekaz oryginału, posługując się środkami języka docelowego. Jednym z takich sposobów jest fonetyczne skrócenie formy imienia będące wykładnikiem wokatywu w rosyjskiej mowie potocznej:

– *Małgosia, zrób nam jakąś zakąskę – rzekł rozkazującym tonem Adam.*

– *Ма́лгось, сооруди нам какую-нибудь закуску, – тоном приказа произнес Адам.* (LP)

Illokucja przywołania została wyrażona w tekście docelowym poprzez wykorzystanie uciętej formacji słowotwórczej. Z uwagi na to, że fonetyczny wariant imienia odnosi się jedynie do zwrotu adresatywnego, a nie do mianownika, można stwierdzić, że mimo braku w języku rosyjskim wołacza fleksyjnego, w przywołanej egzemplifikacji wokatyw jest paradoksalnie bardziej wyeksponowany w tekście docelowym.

O ile imiona metrykalne w wołaczu często brzmią zbyt oficjalnie, podniośle, nienaturalnie, o tyle zdrobnione warianty imion własnych znacznie częściej występują właśnie w tej formie deklinacyjnej. Ze względu na brak wołacza w paradygmacie rzeczownika rosyjskiego oczywistymi ekwiwalentami wydają się użycia mianownikowe:

– *Podaj mi laskę, Marcinku, bo nawet patrzeć na niego nie mogę [...].*

– *Марци́нек, дай мне палку, а то я и смотреть на него не могу [...].* (LP)

- *Aniu, gdzie ona jest, gdzie Gosia?* – zaskąta Magda.
- *Аня, где она, где моя Гося?* – простонала sestra. (KJNJ)
- *Basiu, dlaczego ten głupi pies znowu siedzi pod bramą?*
Przecież zamarznie!
- *Бася, ну почему эта глупая псина опять под забором сидит? Она же замерзнет!* (KJNJ)
- *Janku, co ty tu robisz? Przecież jesteśmy umówieni na jutro!* [...]
- *Янек, что ты здесь делаешь? Мы же договорились на завтра!* (UDS)

Ciekawym rozwiązaniem translatorskim okazuje się zastąpienie zdrobnionej formy imienia formą pełną z dodatkowym afektywnym zwrotem adresatywnym:

- *Mareczku, ludzkość nie wzniosła się ponad poziom rozkapryszonego dziecka, dlatego dostała grzechotkę teodycei.*
- *Марек, милый, человечество так и не поднялось над уровнем капризного ребенка, вот и получило погремушку теодицеи.* (KIM)
- *Mareczku, kto powiedział, że świat ma sens?*
- *Марек, дорогой, а кто сказал, что мир обладает смыслом?* (KIM)

– *Hola, hola, Pawelku. A ty nie jesteś popierdalone dziecko? Gdzie twoja normalność, mąż, żona? Łatwiej samemu krzywdzić, niż być skrzywdzonym, co?*

– *Ну-ка, ну-ка, дорогой мой Павел! А ты, значит, не ебнутое дитя? Ты – нормальный? Где твоя семья? Легче обижать самому, чем быть обиженным, не так ли?* (KIM)

Znaczenie zdrobnionej formy polskiego imienia zostaje przekazane w przekładzie za pomocą połączenia imienia w formie pełnej (*Марек, Павел*), służącego jako swoisty indyktor – wskaźnik osoby, do której zwraca się mówiący, oraz formy afektywnej (*милый, дорогой, дорогой мой*), czyli wykładnika ekspresywności. Można zatem mówić o pewnej równowadze dotyczącej porównywanych je-

zyków. W przypadku przytoczonych fragmentów zdrobnienia (tekst polski) i zwroty afektywne (tekst rosyjski), które poza kontekstem byłyby jednoznacznie odebrane jako nacechowane pozytywnie, pokazują jednak ironiczny charakter wypowiedzi. Jak wiadomo, pragmatyka deminutywności jest obszerna i obejmuje również takie sytuacje, dlatego uważam, że nacechowanie każdego elementu językowego – w tym przypadku zwrotu adresatywnego – należy rozpatrywać w jego konkretnym kontekście. Taki, a nie inny charakter wypowiedzi najwyraźniej eksponuje ostatni z powyższych przykładów, zawierający zarówno elementy leksykalne, jak i składniowe, które świadczą o ekspresywności negatywnej. Powtórzony wykrzyknik *hola*, używany ‘dla wyrażenia sprzeciwu lub wezwania kogoś do czegoś’ (ISJP I, s. 511) oraz wulgaryzm *popierdolone/ебнѹмоѹ* zaliczam do środków leksykalnych, natomiast składniowo ekspresywność wyraża się poprzez nagromadzenie w wypowiedzi pytań retorycznych.

Swoistą kompensację braku wołacza w języku docelowym można zaobserwować w kolejnym przykładzie. Wydłużenie wyrazu poprzez zabieg graficzny – dodanie samogłoski i dywizu – stanowi próbę oddania jego brzmienia w sytuacji, gdy wyraża on illokucję przywołania:

- *Stachu! Ognisko! – ktoś zawołał z okna karczmy.*
- *Ideee! – nie ruszył się.*
- *Cma-ax! Косте-ор! – закричал кто-то с улицы.*
- *Иду-у! – отозвался хозяин, не двинувшись с места. (KIM)*

W języku polskim przyrostek *-ch-* obok sufiksów *-l-* i *-sz-* był najstarszym formantem kształtującym formy hipokorystyczne od zdeintegrowanych podstaw imiennych¹⁹⁴. Zdrobnienia utworzone z pomocą tego przyrostka, właściwe kiedyś całej słowiańszczyźnie, cechowała silna ekspresja¹⁹⁵. Obecnie powszechne jest tylko *Stach*, czasem można spotkać warianty *Grzech* i *Krzych*. Formę *Stachu* w innym kontekście można by uznać za synkretyczną, gdyż w mo-

¹⁹⁴ S. Rospond, *Słowiańskie hipokorystyka imienne typu Rach, Rasz, Ral*. „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, seria A, 18, 1963, cyt. za: J. Domin, *Słowotwórstwo...*, s. 54.

¹⁹⁵ J. Domin, *Słowotwórstwo...*

wie potocznej pojawiają się czasem formy wołacza w znaczeniu mianownika (np.: *Był tu dziś Grzechu i coś od ciebie chciał. Stachu tak powiedział. Jasiu nie ma dziś czasu*¹⁹⁶). Uważa się, że mają one charakter regionalny. Jak pisze Z. Kurzowa, wykorzystanie wołacza od imion osobowych w funkcji mianownika jest znane na całym obszarze słowiańskim¹⁹⁷.

Podobnie jak w przypadku pełniących rolę zwrotu do adresata zdrobnionych imion w mianowniku, również wśród form wołaczowych można wyróżnić przeniesienia drogą translokacji lub transpozycji, oczywiście z uwzględnieniem zmiany przypadku.

Przykłady translokacji (przeniesienie w postaci fonetycznie niezmienionej z uwzględnieniem zamiany wołacza na mianownik):

Joasiu (wołacz od *Joasia*) → *Иоася*

Zosiu (wołacz od *Zosia*) → *Зося*

Tosiu (wołacz od *Tosia*) → *Тося*

Adasiu (wołacz od *Adaś*) → *Адаць*

Alu (wołacz od *Ala*) → *Аля*

Tosieńko (wołacz od *Tosieńka*) → *Тосенька*

Przykłady transpozycji (zdrobnienia utworzone poprzez wykorzystanie sufiksów właściwych językowi docelowemu):

Judyczko (wołacz od *Judyczka*) → *Юдиточка*

Alusiu (wołacz od *Alusia*) → *Аленька*

Tomeczku (wołacz od *Tomeczek*) → *Томчик, Томочка*

Martuniu (wołacz od *Martunia*) → *Марточка*

Jak widać, formy imion w tekście docelowym są translokowane bądź urabiane za pomocą przyrostków typowych dla języka przekładu. Dwojakość rozwiązań translatorskich wynika zapewne stąd, iż

¹⁹⁶ Na przedszkolnej tablicy z rysunkami dzieci zauważyłam, że prace zostały podpisane przez panie przedszkolanki zdrobnionymi formami imion: *Filipek, Adaś, Antosia, Laurka, Marcelinka, Mateuszek, Franiu*.

¹⁹⁷ Z. Kurzowa, *Polskie rzeczowniki męskie na -o na tle słowiańskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 29.

oba języki dysponują bogatym zasobem środków hipokoryzacji nazw własnych. Warto podkreślić, że innojęzyczne hipokorystyczne warianty imion własnych wnoszą do tekstu przekładu znaczny stopień obcości¹⁹⁸.

Podobnie jak w omawianej wcześniej grupie imion w formie pełnej w wołaczu z przydawką, w przypadku imion zdrobnionych lub spieszonych z przydawką jej rolę spełniają zazwyczaj leksemy *pan* i *pani*. Przytoczę kilka przykładów:

- *Co tam, pani Marysiu?* [...]
- *Что случилось, пани Марыся?* [...] (UDS)
- *Panie Piotrusiu, to pan?* – *pyta zaciekawiona, co niezmiennie doprowadza Piotra do szewskiej pasji.*
- *Пан Петрусь, это вы?* – *спросит соседка, моментально приведет Петра в ярость.* – *Как там дела?* (OŚ)
- *Pani Elu, proszę o dwie herbaty!*
- *Пани Эля, сделайте два чая, пожалуйста.* (UDS)
- *Pani Uluuuu* – *Czesio błagalnie wyciąga ręce do Uli.* – *Pani mi wierzy, prawda?*
- *Пани Улю-ю-ю!* – *Чесик с мольбой протянул к ней руки.*
- *Вы-то мне, поди, верите, правда?* (JWP)

W ostatniej z powyższych egzemplifikacji intonacja przywołania została oddana graficznie, przy czym w tekście przekładu wydłużono także końcówkę wołacza, co nie jest typowe dla rosyjskich tłumaczeń, gdzie – jak pokazano już na licznych przykładach – funkcję zwrotu do adresata pełni nominatyw. W tłumaczeniach występuje konstrukcja nietypowa dla języka docelowego, jednak konieczna z uwagi na brak możliwości użycia charakterystycznej dla mowy rosyjskiej formuły adresatywnej *imię* + *patronimik*, przy czym w przytoczonych fragmentach przekład oddaje brzmienie imienia z tekstu oryginału.

¹⁹⁸ R. Lewicki, *Obcość...*, s. 46.

Odnotowałam też przykłady, w których przydawka rzeczowna została zastąpiona przymiotną:

- w prepozycji:

- **Pani Olu** – *był już lekko zniecierpliwiony – nie jest pani jedyną aktorką w tym kraju.*

- **Дорогая Оля**, – *говорил он уже слегка раздраженным тоном, – хотелось бы вам напомнить, что Александра Полковна – не единственная актриса в нашей стране.* (TDT)

- w postpozycji:

- **Pani Basiu**, *spokojnie, spokojnie, to tylko rozwód, wiem, co mówię, dwa razy przez to przechodziłem, no, niech pani już nie robi z siebie widowiska!*

- **Бася, милая**, *ну успокойтесь же, это всего лишь развод, я знаю, о чем говорю, я два раза прошел через все это. Прошу вас, не устраивайте здесь представления!* (OĆ)

Jak widać, zastosowanie form afektywnych stanowi pewną alternatywę dla tłumacza, który, być może, bywa czasem wręcz uwikłany w sieć brzęących nienaturalnie dla rosyjskiego czytelnika *pań* i *panów*, z której nie może się wyplątać, nie znając imion odowcowskich. Imię zestawione z zaimkiem *pan/pani* jest wyznacznikiem pewnego dystansu między rozmówcami. Określenia występujące w przekładzie zdają się ten dystans znosić, jednak w dalszej części replik widać grzecznościowe formy czasowników w liczbie mnogiej. Można zatem uznać, że przydawki świadczą o przychylnym ustosunkowaniu się mówiącego wobec odbiorcy wypowiedzi, czego oczywistym wykładnikiem są również imiona w formie zdrobnionej. W kolejnym przykładach widoczne są zmiany płaszczyzny funkcjonalnej użytego wariantu imienia:

- *A co pan robi o tej porze w łóżku, **panie Piotrusiu**?*

- *Так вы, **пан Петр**, еще не встали?* (OĆ)

Zamiana hipokorystyku na formę metrykalną łączy się ze zmianą funkcji komunikacyjnej zwrotu adresatywnego wynikającą poniekąd z odmiennej pozycji w strukturze repliki. Użycie spieszcze-

nia w połączeniu z leksemem *pan* sprawia przy tym wrażenie silnie nacechowanego emocjonalnie. Może też być odczytywane jako wyraz dużej sympatii do odbiorcy bądź lekceważącego stosunku do niego. Poza kontekstem replikę można potraktować jako wyrzut lub uznać tę formułę adresatywną za przyzwyczajenie mówiącego, jego manierę przy zwracaniu się do innych, czyli, w zasadzie, składową idiolektu bohatera. Rozstrzygnięcie tej kwestii wymaga analizy szerszego otoczenia tekstowego. Zwrot w interpozycji w tekście przekładu zawiera pełną formę imienia. Taka decyzja tłumacza mogła zostać podyktowana chociażby nieoczywistością połączenia w oryginale. Pozycja w środku repliki sugeruje funkcję fatyczną. Innego rodzaju niezgodność da się zaobserwować w kolejnej egzemplifikacji:

– *Panie Julku, nie przy żonie – zażartował Zygmunt, ale był wyraźnie zmieszany.*

– *Ох, пан Юрек, только не при жене, – отделался шуточкой Зигмунд, но было видно, что он немного смущен.* (TDT)

Zwrot adresatywny w tekście polskim zawiera wołacz imienia *Julek*, czyli deminutywnej formy metrykalnego *Juliusz* bądź *Julian*. Natomiast użyte w tekście docelowym *Юрек* oddaje brzmienie polskiego *Jurek*, czyli zdrobnienia imienia *Jerzy*. Trudno stwierdzić, na jakim etapie doszło do powstania tej niespójności – czy podczas tłumaczenia, czy może korekty wydawniczej tekstu, jednak taka niezgodność w przypadku postaci epizodycznej nie wywiera istotnego wpływu na treść czy jakość przekładu.

W analizowanym materiale jedyną przydawką inną niż *pan/pani* w strukturze opisywanego w niniejszym podrozdziale zwrotu okazał się zaimek dzierżawczy:

– *Nina to bardzo ładne imię. I ty jesteś ładna, a nawet więcej, ty jesteś, moja Ninko, jak wiosna, masz we włosach brzoźowe gałązki z pączkami zielonych listków.*

– *Нина – очень красивое имя. И сама ты красивая, мало того, ты, моя Нинуля, как весна, и у тебя в волосах березовые веточки с почками.* (SN)

Wyróżniony zwrot adresatywny wpisuje się w pełną sympatię wypowiedzi, stanowiąc niejako zapewnienie, że wszystkie miłe słowa kierowane są właśnie do adresatki. Użycie zdrobnionej formy imienia w połączeniu ze zdesemantyzowanym zaimkiem dzierżawczym w interpozycji nie pozwala adresatce wątpić, że to właśnie jej urok i piękno są komplementowane.

Hipokorystykom imiennym zarówno w języku polskim, jak i w rosyjskim właściwy jest rodzaj gramatyczny – męski lub żeński. Okazuje się, że formalnie nie zawsze jest on zgodny z płcią adresata wypowiedzi – używanie męskich imion z żeńskimi końcówkami i odwrotnie to sposób na wzmocnienie ich potencjału ekspresywnego¹⁹⁹. W zebranych materiale faktograficznym zmiana paradygmatu jest powtarzalna, jeśli chodzi o imiona żeńskie – odnotowano formy deminutywne odmieniające się jak rzeczowniki rodzaju męskiego, np.:

- *Hanulek, co się stało? – pytam, najdelikatniej jak potrafię.*
- *Ханночка, что случилось? – спрашиваю как можно более нежно.* (UDS)
- *Przestań, Iwek! – Zasłonił się. – Zwariowałaś?*
- *Прекрати, Ивушка! – Он закрыл лицо. – С ума сошла?* (O)

bądź jak rzeczowniki rodzaju żeńskiego z końcówką zerową:

- *Nie mamy żadnych zgłoszeń z Krasieńskiego, prawda, Joluś?*
- *Но у нас нет никаких объявлений с улицы Красиньского, не так ли, Июлюся?* (KIM)
- *[...] Ciężki czas dla ciebie, Aluś, ciężki, niech Bóg ci pomoże.*
- *[...] Тяжелая пора для тебя, Алечка, тяжелая, да поможет тебе Бог.* (UDS)

Zdrobnienia w tekście przekładu zostały urobione za pomocą przyrostków charakterystycznych dla języka polskiego (*Июлюся* ← *Jolusia*) lub rosyjskiego (*Алечка, Ханночка*) z zachowaniem rodza-

¹⁹⁹ J. Domin, *Słowotwórstwo...*, s. 91.

ju gramatycznego spójnego z płcią odbiorcy tekstu. W pierwszym fragmencie tekst narracji uzupełnia zawartą w replice informację o troskliwym, czułym ustosunkowaniu się mówiącego względem odbiorcy (*pytam, najdelikatniej jak potrafię / спрашиваю как можно более нежно*).

Kolejne egzemplifikacje przedstawiają zmianę paradygmatu rodzajowego również w tłumaczeniu:

– **Jutek**, co ci jest? – *O, proszę, jak człowiek się zabiera do czytania, to tu się od razu przeszkadza.*

– **Ютик**, что с тобой? – *Ну вот, пожалуйста, стоит начать читать, тебе непременно помешают.* (JWP)

– **Basiulek**, jesz z nami kolację?

– **Басик**, поужинаешь с нами? (OĆ)

Odnutowałam też przykład, w którym zmiana rodzaju dotyczy jedynie zwrotu adresatywnego w tekście docelowym:

– *Chodź, Naciu, rozpalimy ogień.*

Nie lubiła, jak ktoś mówił na nią Nacia – była Natalia, Talią. Nacia brzmiała jak matka pietruszki, a ona nie chciała być pietruszką, była królowną taty, nie zielskiem.

– *Идем, Натулик, разожжем огонь.*

Ona nie lubiła, kiedy jej nazywali Натулик, ona była Наталией, Талией. Натулик было похоже на нулик, а она не хотела быть нуликом, она была папиной принцессой, а не пустым местом. (UDS)

Zastosowana technika jest dość nietypowa, jeśli chodzi o imiona własne, opiera się bowiem na tłumaczeniu polegającym na odniesieniu do stojących w tle apelatywów. W przytoczonym przykładzie nie jest to jednak tłumaczenie dosłowne. Istotne są tu trzy elementy:

- podobieństwo brzmieniowe do metrykalnej formy imienia (*Natalia/Наталия*),
- forma zdrobniona jako wykładnik pozytywnych emocji z punktu widzenia mówiącego (jak się okazuje, dla odbiorcy nie jest to wcale przyjemna nominacja),

- oraz znaczenie przedmiotu nieistotnego, kojarzącego się z czymś banalnym, marnym, niewiele wartym w opozycji do *królowny*, która jest synonimem czegoś ważnego, szczególnego, pięknego.

Ponieważ ekwiwalent słownikowy wyrazu *natka* (*бомба*), będącego podstawowym względem nominacji *Nacia*, nie realizuje żadnego z tych warunków, tłumacz podjął decyzję o wyborze leksemu semantycznie odległego od oryginału, lecz spełniającego wszystkie wymogi (rozpoczyna się na tę samą literę co forma pełna, zawiera sufiks deminutywny, jego znaczenie jest równoważne nicości). Naturalną konsekwencją podjętego działania są dalsze modyfikacje tekstu – nacechowany negatywnie derywat *zielsko* w przekładzie staje się *pustym miejscem*, czyli czymś równie nieistotnym.

Podczas gdy obecność bezkońcówkowych form imion żeńskich w języku polskim można uznać za pewną prawidłowość, imiona męskie w zasadzie nie są poddawane konwersji paradygmatu²⁰⁰. Zjawisko to jest natomiast powszechne w języku rosyjskim do tego stopnia, że zdrobnienia imion męskich zakończone na *-a* są przyswojone również przez użytkowników innych języków, o czym może świadczyć chociażby ich obecność w tekstach polskich w postaci odpowiadającej oryginalnemu brzmieniu:

Wołodia → *Володя*

Sasza → *Саша*

Saszeńka → *Сашенька*

Aloszeńka → *Алешенька*

Morfem *-a* tworzący formy hipokorystyczne imion męskich (zazwyczaj rosyjskich) z funkcjonalnego punktu widzenia ma charakter synkretyczny, gdyż jest jednocześnie formantem hipokorystycznym i końcówką deklinacyjną²⁰¹.

Odnotowałam przykład, w którym zmiana paradygmatu imienia męskiego następuje wyłącznie w tekście przekładu:

²⁰⁰ Można wskazać nieliczne powszechnie używane zdrobnienia typu *Kuba* ← *Jakub*, *Seba* ← *Sebastian*, jednak w materiale źródłowym nie odnotowałam adekwatnych egzemplifikacji.

²⁰¹ J. Domin, *Słowotwórstwo...*, s. 35.

- *Ścisz to, Heniuś, trzeba dobrze z sąsiadami.*
- *Гена, сделай потише, с соседями нельзя портить отношения.* (LM)

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na pewną niekonsekwencję. Oczywiście dla omawianych w niniejszym podrozdziale wariantów zmiana paradygmatu nie prowadzi do zmiany ich rodzaju gramatycznego²⁰², spójnego z naturalnym, co powinno oznaczać, że wszelkie określenia przydawkowe czy czasowniki w formie czasu przeszłego będą mieć końcówki zgodne z rodzajem gramatycznym imienia metrykalnego. Dzieje się tak z pewnością w przypadku imion męskich, np.:

Kuba – nasz Kuba, Kuba przyjechał

Seba – koleżeński Seba, Seba kupił

Миша – дорогой Миша, Миша нашел

Юра – твой Юра, Юра прочитал

Natomiast analizowane w tej części pracy zdrobnienia imion żeńskich z końcówką zerową w zależności od docelowego wzoru odmiany będą się łączyć z formami z końcówką żeńską (*moja droga Aluś, Joluś kupiła*) lub męską (*nasz kochany Basiulek wrócił*).

Mówiąc o formie augmentatywnej w odniesieniu do imion osobowych, nie można oczywiście mieć na myśli aspektu wyobrażeniowego. Warto chyba pokusić się o definicję, której kluczowym punktem będzie dominanta semantyczna ‘mniej miły’. Najczęstszym sposobem tworzenia tego typu form jest sufiksacja, przy czym na podstawie wyekscerpowanych przykładów można stwierdzić, że głównym przyrostkiem dla polskich wariantów okazuje się *-k-*, który służy również do tworzenia hipokorystyków, charakteryzujących się zdecydowanie przyjemniejszym nacechowaniem niż formy wyjściowe, np. *Kamila* → *Kamilka*, *Karolina* → *Karolinka*. W języku rosyjskim sytuacja wygląda podobnie, o czym pisze N.I. Formanowska:

²⁰² Ibid., s. 31, 32.

Собственное имя с суффиксом *-к(а)*: *Колька; Наташка* – имеет иную эмоционально-экспрессивную окраску. Его типичное и частое употребление в сфере детей, подростков, вызывает порой недовольство взрослых, так как с ним связана грубоватая тональность общения. В самом деле, иначе как фамильярно-грубоватыми и не воспринимаются такие, например, обращения: *Танька, иди сюда!; Петька, перестань кричать!*²⁰³.

Nacechowanie formy może być różnie interpretowane przez użytkowników języka, tym bardziej że – jak już wspomniałam – nawet z założenia przyjemne formy deminutywne mogą być podejrzane o znaczenie ironiczne czy wyrażające lekceważenie. Dlatego tak istotny jest kontekst zastosowania danego adresatywu. Na podstawie obserwacji można zauważyć pewną prawidłowość polegającą na tym, że jeśli sufiksacji podlega forma metrykalna imienia żeńskiego, derywat utworzony przy pomocy przyrostka *-k-* zawiera wyróżniającą cechę znaczeniową „miły”, natomiast jeżeli sufiks zostaje przyłączony do formy zwyczajowo-neutralnej, wówczas derywat nabiera odcienia negatywnego. Przykłady zawiera tabela 7.

Tabela 7. Wybrane derywaty imion własnych z sufiksem *-k-*

Imię w formie metrykalnej	Derywat z sufiksem <i>-k-</i>	Imię w formie zwyczajowo stosowanej	Derywat z sufiksem <i>-k-</i>
Agata	Agatka (+)	Basia	Baśka (-)
Dorota	Dorotka (+)	Kasia	Kaśka (-)
Kamila	Kamilka (+)	Zosia	Zośka (-)
Karolina	Karolinka (+)	Ania	Anka (-)
Bożena	Bożenka (+)	Ola	Olka (-)

Należy zauważyć, że nie wszystkim imionom właściwa jest forma zwyczajowo-neutralna. W przypadku części imion typowa czy najczęściej używana w komunikacji forma zwrotu pokrywa się z formą metrykalną.

Omawiane powyżej zwroty adresatywne są zazwyczaj przekazywane w przekładzie za pomocą środków języka docelowego, jak w poniższych fragmentach:

²⁰³ Н.И. Формановская, *Речевой этикет...*, с. 106.

- *Oj Ulka, powiedz! Bo sama pójdę!*
- *Ой, Улья, расскажи! Я ведь тоже хочу сходить!* (JWP)
- *Aśka, jestem zmęczona, boli mnie głowa, odczep się, co? – powiedziałam. Przestałam być uprzejma.*
- *Аська, у меня сил нет и голова болит. Отцепись, а? – попросила я. На вежливость меня уже не хватало.* (KJNJ)
- *Elka – powiedział któryś z kolegów do Elżbiety Górskiej – spasuj trochę, bo co to będzie na premierze? Wszyscy wylecimy przez sufit.*
- *Элька, – сказал один из коллег, обращаясь к Эльжбете, – притормози немного, а то не дотянешь до премьеры? Сегодня был полный улет! У нас у всех крышу снесло.* (TDT)

Oprócz translokacji odnotowałam także:

- użycie w przekładzie analogu metrykalnej formy imienia, np.:
 - [...] *Sluchaj, Kaśka, ja... przez te wszystkie lata... chciałem ci wytłumaczyć, ty myślałaś... a to nie jest takie proste... Zygmunt wszystko i tak wiedział. Kim jest dla mnie... ja go kochałem...*
 - [...] *Послушай, Катажина, я... в течение всех этих лет... хотел тебе объяснить, ты думала... а это не так просто. Зигмунд все и без того знал. Он для меня... его любил.* (IŻNB)
 - *Hanka, przecież nic nie mówiłaś!*
 - *Ханна, ты же ничего не говорила!* (UDS)
 - *Jezus Maria, Kryśka, morze ci wpadło do oczu.*
 - *Боже мой, Кристина, у тебя море в глазах.* (LM)
- użycie w przekładzie analogu formy zdrobnionej, np.:
 - *Baśka, siadaj, nikt tych żółtych serwetek nie sprzątnie na twoją cześć – Sebastian odsuwa krzesło.*
 - *Садись, Басенька, чего ждешь. Все равно никто не собирается менять желтые салфетки. – Себастьян отодвигает стул.* (OĆ)
 - *Nie unoś się ambicją, Gabrycha – perswadowała – jesteś dobrą druhną, a twoja siostra nie może być z nami.*

– *Не ударяйся в амбиции, Габби, – убеждала она, – ты хорошая харцерка, а твоя сестра не может быть с нами.* (SN)

– *Olka, lubię cię, naprawdę – rzekła nieoczekiwanie. – I chciałam ci powiedzieć, że więcej od ciebie dostałam, niż mi zabrałaś. Czy to dobrze po polsku? Przedtem cię nienawidziłam, a ty mi odmieniłaś życie...*

– *Оля, честное слово, я тебя люблю. И хочу сказать, что, общаясь с тобой, больше получаю, чем отдаю. До этого я тебя ненавидела, а ты взяла и изменила мою жизнь...* (TDT)

Analizowane wyżej augmentatywne formy imion żeńskich na pierwszy rzut oka nie wydają się miłe dla odbiorcy. Warto jednak zwrócić uwagę na pragmatykę ich użycia, która wiąże się z bliskością, zażyłością. Jeżeli formy określone przeze mnie jako augmentatywne zostaną wyrwane z kontekstu, mogą wydawać się mniej przyjemne niż hipokorystyka, jednak sugerowana we wstępie dominanta ‘mniej miły’ nie oznacza bynajmniej negatywnych ocen, lecz wskazuje raczej na swojskość, mniejszy dystans między rozmówcami, swobodę w zwracaniu się do siebie – jest bardziej bezpośrednia.

Imię własne w połączeniu z imieniem odojcowskim stanowi w języku rosyjskim oficjalną formę grzecznego zwracania się do nieznajomych, odpowiadającą polskiemu *pan/pani*²⁰⁴. Choć patronimik jest przypisany dziecku już w chwili urodzenia, człowiek zaczyna się nim posługiwać znacznie później, w życiu dorosłym, najczęściej przy podjęciu pracy zawodowej. Jeśli taka forma kierowana jest do osób zbyt młodych, może mieć wydźwięk ironiczny.

Choć wyjściowe dla prowadzonego badania są teksty w języku polskim, to fakt, iż bohaterami jednej z książek są również Rosjanie, generuje obecność w ich wypowiedziach zwrotów o schemacie *imię + patronimik*, np.:

- *Co słyhać, Anno Pietrowno, jak tam zakupy, udane?*
- *Как поживаете, Анна Петровна? Как покупки, удачно отоварились?*

²⁰⁴ I. Dulewiczowa, *Wokatywna forma...*, s. 208.

– *Drogo, Dymitrze Pawłowiczu, coraz drożej na tej piekielnej wyspie. Wszystko przez tych przyjezdnych...*

– *Охо-хо, Дмитрий Палыч, дороговизна невысказанная на острове, и все из-за этих приезжих...* (RK)

Wykorzystanie tej kulturowo specyficznej formy zwrotu do adresata można potraktować jako element stylizacji idiolektu postaci na nosiciela języka rosyjskiego. Warto przy tym zauważyć, że w tekście docelowym użyto wariantu skróconego patronimiku (*Саньч*), charakterystycznego dla wypowiedzi ustnych. Imiona odojcowskie w formie pełnej występują w dokumentach i innych tekstach oficjalnych, natomiast w mowie – jedynie w funkcji nominatywnej. W funkcji adresatywu normatywny jest bowiem wariant skrócony: „сокращение мужских отчеств – вполне литературное явление, и полное произношение обычно звучит как искусственное или иностранное, сами русские употребляют его только в очень официальной обстановке”²⁰⁵.

Na brak tego rodzaju informacji w słownikach przekładowych zwraca uwagę B. Gasek, który pisze:

W języku rosyjskim imiona odojcowskie utworzone od najpopularniejszych imion często funkcjonują w formie skróconej. [...] Formy skrócone pojawiają się także w odmianie pisanej wszędzie tam, gdzie ma miejsce stylizacja na wypowiedzi ustne (w literaturze pięknej, w tekstach prasowych). [...] Należałoby włączyć adresatywy z najbardziej popularnymi imionami odojcowskimi [do słowników przekładowych – A.R.], uwzględniając wspomnianą powyżej relację, formę pełną z zaznaczeniem jej pisemnego charakteru, a w wypowiedzi ustnej – jej oficjalności oraz formę skróconą ze wskazaniem podstawowej sfery użycia, a więc komunikacji ustnej oraz ewentualnych wariantów. Uważam, że tłumacz ma prawo dowiedzieć się o istnieniu form Саньч czy Палыч. Stąd też do słownika powinno trafić hasło **Саньч** (*от Александрович, в устной речи и при обращении*) – Aleksandrowicz/Sanycz²⁰⁶.

Najbardziej sugestywne będą z pewnością wyjaśnienia N.I. Formanowskiej:

умеренное стяжение является нормой русского произношения. Если кто-то звонит мне по телефону и четко проносит: *Наталья Ивановна!* – я безошибочно

²⁰⁵ В.Г. Костомаров, *Русский речевой этикет. Обращения, формулы приветствия, прощания, благодарности*, „Русский язык за рубежом”, 1, 1967, с. 59; cyt. za: D. Pytel-Pandey, *System adresatywny...*, s. 71–72.

²⁰⁶ B. Gasek, *Antroponimy w nowoczesnym rosyjsko-polskim słowniku przekładowym*, „Studia Rossica Posnaniensia”, XLII, 2017, s. 140–141.

определяю иностранца. А вот *Наталь Иванна!* – это уже русский говорит. *Зинаида Пална, Василь Юрьич, Игорь Степаныч* – все это норма литературного произношения. Стяженность – настолько яркий признак русского обращения в устном произношении, что писатели, чуткие к языку, часто изображают это на письме, графически²⁰⁷.

Wracając do przywołanego wyżej dwutekstu, można stwierdzić, że tłumacz posłużył się rozwiązaniem typowym dla mowy rosyjskiej – wariantem wyspecjalizowanym do pełnienia funkcji adresatywnej. Autor polskiej książki mógł nie wiedzieć o stosowaniu skróconej wersji patronimów w komunikacji ustnej, niemniej użycie formy zredukowanej mogłoby się okazać niejasne dla polskiego czytelnika. Dlatego można uznać, że zarówno oryginał, jak i przekład w pewnym stopniu są stylizowane – w przykładzie polskim zwrot w postaci imienia własnego w połączeniu z odojcowskim jest składnikiem idiolektu Rosjanina, natomiast tekst w języku docelowym jest stylizowany na wypowiedź ustną. Pewne wątpliwości może natomiast wzbudzać utworzenie wołacza nie tylko od imienia żeńskiego, lecz również od patronimu (*Anno Pietrow-no*). Taką taktykę można zauważyć również w innych replikach, np.:

- [...] *Счас нас гони, **Юлио Станиславодно, счас!***
- [...] *Время нас подгоняет, **Юлия Станиславовна, время!*** (RK)

Powtarzający się schemat nie jest poprawny z punktu widzenia gramatyki języka polskiego – podobnie jak w przypadku nazwisk typu *Iłakowiczówna*, rosyjską konstrukcją *imię żeńskie + patronimik* powinno się odmieniać w następujący sposób:

- M. *Maria Pawłowna*
- D. *Marii Pawłowny*
- C. *Marii Pawłownie*
- B. *Marię Pawłownę*
- N. *Marią Pawłowną*
- Msc. *Marii Pawłownie*
- W. *Mario Pawłowna!*²⁰⁸

²⁰⁷ Н.И. Формановская, *Речевой этикет...*, с. 85.

²⁰⁸ J. Grzenia, <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/odmiana-rosyjskich-nazw-zenskich;10358.html> [dostęp: 30.10.2018].

Na podstawie kilku przykładów pochodzących z jednej książki nie sposób jednoznacznie stwierdzić, czy taka hiperpoprawność jest zamierzona przez autorkę, czy stanowi rezultat prac redakcyjnych²⁰⁹. Wokatyw taki ma charakter hybrydalny, gdyż bazuje na rosyjskiej formie zwrotu do adresata (*imię + patronimik*), ale zawiera polską fleksję²¹⁰.

O rosyjskich zwrotach adresatywnych złożonych z imienia w połączeniu z formą afektywną wspominałam już wyżej – stanowią one alternatywne rozwiązanie dla tłumacza, pozwalające opuścić zaimki *pan/pani* w przekładzie polskich zwrotów (por. s. 107). Ponieważ tego rodzaju adresatywy odnotowałam też w tekstach oryginalnych, chciałabym im poświęcić nieco uwagi – zacznę od przytoczenia kilku przykładów:

– *Złotko moje, pani Klaro – raczej tłumaczył, niż przepraszał. – Stary człowiek ma doświadczenie, bo już sił nie ma, możliwości – zaśmiał się dobrotliwie.*

– *Пани Клара, золотице вы мое, – назидательно отозвался профессор, – у старого человека уже нет ни былых сил, ни возможностей, но опыт-то у него есть! – И он добродушно рассмеялся.* (KIM)

– *Klara, kochanie, nikt by więcej nie zrobił, pomogłaś jej.*

– *Клара, милая, никто бы не смог сделать больше, чем ты. Ты ей помогала всем, чем могла.* (KIM)

– [...] *Marcin, stary koniu! Ile to lat? Policzysz za mnie dokładnie? Matematycy mają kłopoty z liczeniem do tyłu.* [...]

– [...] *Марицин, старина! Сколько же это лет? Подсчитываешь за меня? У математиков сложности с обратным счетом.* [...]

²⁰⁹ Zwraca na to uwagę M. Bachan-Kołodziejska w pracy *Избранные трудности перевода в книге „Мой русский любовник” Марии Гуровской* [w:] *Язык і jego wyzwania: język w kulturze, kultura w języku*, t. II: *Dydaktyka i przekład*, red. R. Pazdan, G. Ziętała, Nowy Sącz 2019, s. 52–62.

²¹⁰ Kwestię specyfiki tego typu zwrotów do adresata w kontekście wywoływania obcości w przekładzie (w układzie odwrotnym: rosyjsko-polskim) porusza Roman Lewicki w cytowanej już monografii *Obcość...*, s. 47–48.

– *Dżudi, darling, moja matka, kiedy ją zapytałam, do czego służą serwetki, a było to...*

– *Джуду, darling, моя мать, когда я ее спросила, для чего нужны салфетки, а это было...* (JWP)

Jak pokazują wybrane fragmenty tekstu, dodatkowy zwrot afektywny może poprzedzać imię własne lub zajmować postpozycję. Ponadto występuje on zarówno z formami pełnymi, jak i zdrobnionymi, może też towarzyszyć imieniu użytemu z zaimkiem *pan/pani*. W tekście przekładu zazwyczaj występują odpowiedniki słownikowe, ciekawa jest natomiast nie tylko różnorodność form imienia własnego, przy których jest stosowany, ale również możliwość przydawania rozmaitych odcieni emocji, a także funkcja stylizacji mowy. Najlepszym przykładem może być ostatni z przytoczonych dwutekstów, w którym użycie angielskiego imienia i typowej dla tego języka formy afektywnej (*Dżudi, darling / Джуду, darling*) stanowi pośrednią charakterystykę mówiącego jako osoby od wielu lat mieszkającej za granicą. Ponadto wyróżniony zwrot w ustach starszej ciotki można uznać za pewnego rodzaju przyzwyczajenie mówiącego, niezwracającego uwagi na to, czy rzeczywiście obdarza uczuciem adresata wypowiedzi, lecz jako osoba w słusznym wieku mającego prawo do protekcyjnego tonu. Podobnie jak w przypadku analizowanych w kolejnym rozdziale zwrotów ekspresywnych dla jednoznacznego określenia nacechowania nominacji niezbędna jest analiza kontekstu, w jakim forma została użyta. Weźmy pod uwagę chociażby obecny w jednym z powyższych fragmentów zwrot *stary koniu*, którego nacechowane przeciwstawnie znaczenia odnotowuje już słownik:

‘**Starym koniem** nazywamy potocznie [...] dorosłego mężczyznę, zwłaszcza gdy sądzimy, że zachowuje się nieodpowiednio do swojego wieku. *Stary koń, a mówi jak dziecko...* Wspomina z tymi dwoma starymi koniami dawne czasy. [...] kolegę lub przyjaciela, do którego zwracamy się poufale, z sympatią. *Jak się masz, stary koniu!* – *podchodzi z wyciągniętą dłonią*’. (ISJP I, 677)

Właśnie drugiemu z przytoczonych znaczeń dokładnie odpowiada jeden z powyższych fragmentów: *Marcin, stary koniu!* / *Марцин, старпана!* – takimi słowami zwraca się mówiący do przyjaciela z młodości, z którym przez wiele lat nie miał kontaktu. Zwrot wyra-

za radość ze spotkania, przypomina dawną zażyłość; rdzeń *star-/cmap-* wywołuje asocjacje temporalne, podkreślając długi okres braku relacji, upływ czasu. Nietrudno jest też wyobrazić sobie sytuację, kiedy omawiana forma adresatywna byłaby użyta w pierwszym z proponowanych przez słownik znaczeń, na przykład kiedy matka wraca zmęczona z pracy i widząc górę brudnych naczyń piętrzących się w zlewie, zwraca się do dorosłego bezrobotnego syna: *Ty **stary koniu**, wracam zmęczona z pracy, a ty cały dzień grasz na komputerze, mogłeś chociaż pozmywać naczynia!* Wypowiedź ta jest pośrednio wyrażonym wyrzutem. Łatwo też przywołać znaczenie ironiczne: *Może ci jeszcze herbatkę posłodzić, **stary koniu**?* – jeśli ów mężczyzna ciągle korzysta z pomocy matki przy codziennych czynnościach. Podobne zabarwienie ma kolejny zwrot:

– *Można tak powiedzieć. Właściwie chciałem cię prosić, żebyś jej nie mówiła... Czy on z niej kpi?*

– *O czym? **Tomku, kochanie**? O jednej zwariowanej nocy na styropianie? Zachowujesz się doprawdy jak kobieta.*

– *Вроде того. Я как раз хотел тебя попросить, чтобы ты ей не говорила... Он что, насмехается над ней?*

– *О чем? **Томчик, дорогой**? Об одной сумасшедшей ночи на пенопласте? Ты ведешь себя, как женщина. (POM)*

Mimo iż na pierwszy rzut oka wyróżniony zwrot wydaje się być nacechowany pozytywnie, na podstawie kontekstu można wnioskować o ironicznym odcieniu użycia związanym z przypomnieniem dorosłemu mężczyźnie o konieczności ponoszenia konsekwencji własnego postępowania. Kwestię roli kontekstu w interpretacji form zwrotu do adresata poruszę głębiej w rozdziale poświęconym ekspresywnym zwrotom adresatywnym.

2.2.2. NAZWISKO W STRUKTURZE ZWROTU ADRESATYWNEGO

Nazwisko to druga po imieniu osobowa nazwa własna służąca do identyfikacji człowieka. Powstało wraz z rozwojem społeczeństwa, gdy rozpoznanie na podstawie samego imienia przestało być

wystarczające i zaczęto stosować dodatkowe określenia, które mogły wskazywać na miejsce zamieszkania czy cechy wyglądu²¹¹. Wśród głównych cech nazwiska można wymienić:

- dziedziczenie po rodzicach oraz przechodzenie z męża na żonę, co czyni je wspólnym dla całej rodziny²¹²,
- obowiązkowość, gdyż jego posiadanie według prawa rodzinnego jest obligatoryjne,
- powszechność,
- niezmienność²¹³.

Stosowanie nazwiska w funkcji zwrotu do rozmówcy jest uważane za niegrzeczne, co oddaje znane porzekadło „po nazwisku to po pysku” – „Jeśli ktoś zwraca się do nas po nazwisku, czujemy, że nas nie szanuje, lekceważy nas, wywyższa się” – pisze A. Gałczyńska²¹⁴.

Typową sytuacją, w której jako forma adresatywna używane bywa nazwisko, jest wywołanie do odpowiedzi przez nauczyciela. Zazwyczaj nazwisko pełni funkcję identyfikacyjną w przypadku, gdy kilku uczniów w klasie nosi to samo imię, natomiast nie dorośli jeszcze do tego, by kierować do nich zwrot *pan/pani*²¹⁵. I mimo iż sytuacja ta dotyczy wypowiedzi osoby o wyższej pozycji społecznej, dodatkowe użycie imienia uczyniłoby zwrot grzeczniejszym i bardziej przyjemnym dla odbiorcy. Formuła *pan/pani + nazwisko* jest głównym sposobem zwracania się do rozmówcy w programach typu *court show*, można więc przypuszczać, że to standardowy zwrot do adresata stosowany na sali rozpraw.

Jako że zwrot oparty na schemacie *pan/pani + nazwisko* niejako przeczy tworzeniu atmosfery grzeczności, nie jest on stosowany często. Taka sytuacja znajduje odzwierciedlenie w zebranych materiale faktograficznym – odnotowałam tylko nieliczne przykłady użycia nazwiska w funkcji adresatywnej, w dodatku zazwyczaj w połączeniu z imieniem lub zaimkiem *pani*:

²¹¹ R. Gliwa, <https://...>

²¹² Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998, s. 15.

²¹³ W ściśle określonych sytuacjach istnieje możliwość zmiany nazwiska. Kwestię tę reguluje ustawa z dnia 17 października 2008 roku (Dz.U. 2016 poz. 10).

²¹⁴ A. Gałczyńska, <http://naszsztydlowiec.pl/2018/12/06/po-nazwisku-to-po-pysku/> [dostęp: 27.09.2019].

²¹⁵ I. Dulewiczowa, *Wokatywna forma...*, s. 201.

- *Dokąd, Elżbieto Elsner?*
- *Куда это ты, Эльжбета Эльснер?* (LM)

Przywołana replika została skierowana do kobiety, która po ucieczce z getta przyjęła nową tożsamość. Użycie nazwiska, z jakim się urodziła, ma przypomnieć, że nie może ona wyprzeć się swojego pochodzenia, przy czym wypowiedź można potraktować jako wyrażoną pośrednio groźbę człowieka, który zna jej przeszłość i jest gotowy użyć pewnych informacji, by wyrządzić jej krzywdę – wypowiedź stanowi pośredni akt komisywny. W innych sytuacjach brak tak wyraźnego nacechowania:

- *Każdy ma swojego haka, na którym wcześniej czy później zawisnie, prawda panno, pani? – podpytywała ironicznie.*

- *Nazywam się Weber.*

- *Więc, **pani Weber**, piękne starogermańskie nazwisko – dostrzegła obrączkę. – Wolę wiedzieć, do kogo mówię, nie jestem na zebraniu AA. Biorę, kiedy chcę, mam to pod kontrolą – bez skrępowania odstłoniła ręce narkomanki. [...]*

- *Для каждого есть свой крючок, на котором он рано или поздно повиснет, не так ли, панна... пани?... – иронично произнесла фрау Клинке.*

- *Моя фамилия Вебер.*

- *Итак, **пани Вебер**, – она заметила обручальное кольцо. – Красивая старогерманская фамилия. Я предпочитаю знать, к кому я обращаюсь, я ведь не на собрании анонимов. А это, – она беззастенчиво открыла руки наркоманки, – я принимаю, когда хочу. [...]* (KIM)

Forma adresatywna o strukturze *pani* + *nazwisko* nie jest zaliczana do polskich norm grzecznościowych, jednak warto zwrócić uwagę na to, że osoba, która zwraca się w ten sposób, to Niemka, a w języku niemieckim formy typu *Frau Weber*, *Herr Schmidt* są powszechne. A zatem wyróżniony zwrot można potraktować jako sposób stylizacji mowy bohatera poprzez użycie w jego wypowiedzi konstrukcji charakterystycznej dla języka, którego jest rodzimym użytkownikiem, co czyni zwrot neutralnym w danym kontekście.

W materiale źródłowym odnotowałam też inne sytuacje użycia nazwiska w funkcji adresatywnej:

- do niższego rangą policjanta, również w połączeniu ze stopniem służbowym:

– ***Supryczyński**, znajdźcie jakiś czyściejszy koc i zarezerwujcie jedynekę na dołku!*

– ***Супричинский**, найдите одеяло почище и зарезервируйте единицу внизу!* (O)

– *Będę was obserwował, **aspirancie Waligóra**.*

– *Я буду наблюдать за вами, **прапорщик Валигура**.* (Po)

- w wypowiedzi lekarki do pacjentki, która wcześniej przedstawia się z nazwiska:

– *Pani doktor? Marcinkowska mówi. Pamięta mnie pani? – zaskrzeczało mi do ucha.*

– *Tak, pamiętam, **pani Marcinkowska** – odpowiedziałam zaskoczona. – Tylko nie rozumiem, skąd ma pani mój numer telefonu?*

– *Пани доктор? Это Марцинковска. Помните меня? – заорала трубка мне в ухо.*

– *Да, да, помню, **пани Марцинковска**, – ответила я, застигнутая врасплох. – Вот только не могу понять, откуда у вас мой номер?* (KJNJ)

- w wypowiedzi ojca do syna, przy czym mężczyzna przyjął po ślubie nazwisko żony, syn nosi nazwisko panińskiego matki:

– *Zbieraj się, **Bondaruk**. – Ojciec wstał zza biurka. – Wychodzimy. Ale jak matkę zawieszysz, bęcwale, dupsko ci spuchnie! – Pokiwał palcem.*

Сташек и Петр переглянулись.

– *Собирайся, **Бондарук**. – Отец встал из-за стола. – Надо идти. Но, если мать расстроишь, шкодник, выпорю! – И погрозил пальцем.* (O)

- w replikach młodych mężczyzn kierowanych do kolegów w podobnym wieku:

– *Co jest, **Staroń**? Moja kolej!* – Przemek przestał go asekurować.

– *Что такое, **Старо́нь**? Моя очередь!* – Пшемек перестал страховать его. (Po)

– ***Bandurko**, bredzisz, bo jesteś rentierem.*

– ***Бандурко**, ты порешишь чушь, потому что ты рантье.* (BK)

- w sytuacji zwracania się przewodniczącego sądu rejonowego do petentki:

– ***Pani Słabkowska!** Zdaje sobie pani sprawę z beznadziejności sytuacji, prawda? – zaczął ze złośliwym uśmiechem, bez żadnych wstępów czy powitań.*

– ***Пани Слабковска**, вы понимаете, что ситуация безнадежная, правда? – начал он со злобной ухмылкой, даже не поздоровавшись.* (KJNJ)

- w wypowiedzi komendantki policji w małym miasteczku do byłego dyrektora liceum:

– *Nie teraz, **panie Pires**.*

– ***Пан Пурес**, не сейчас.* (O)

Choć odnotowałam niewiele przykładów z nazwiskiem w strukturze zwrotu adresatywnego, to zdaje się, że tworzą one grupę dość zróżnicowaną ze względu na okazywany w wypowiedzi stosunek do rozmówcy. W kolejnych replikach można bowiem zaobserwować pewne stopniowanie ich nacechowania – od nieprzychylnego poprzez neutralne aż po wartościujące pozytywnie. Poniższe egzemplifikacje przedstawiają fragmenty rozmów mieszkańców góralskiej wioski. Członkowie małej społeczności, mówiąc o jednej ze starszych kobiet czy zwracając się do niej, używają formy *pani Siekierkowa*:

Pochylił się i pocałował ją w rękę.

– *Najlepsze życzenia, **pani Siekierkowa**. Na następne sto lat. Nie wie pani nawet, jak bardzo się cieszę, że... – przerwał na chwilę, szukając właściwych słów. – Że panią w swoim życiu spotkałem.*

Марцин склонился и поцеловал ей руку:

– *Мои самые лучшие пожелания, пани Секеркова. На следующие сто лет. Вы даже не представляете, как я рад, что... – Он замолчал, подыскивая слова. – Что встретил вас в своей жизни. (LP)*

– *Pani Siekierkowa – rzekł nieśmiało – tyle lat panią znam, a jak pani ma na imię, to do dzisiaj nie wiem...*

– *Пани Секеркова, – несмело поинтересовался Марцин, – я столько лет знаю вас, а вот как ваше имя, не знаю. (LP)*

W pierwszym z przywołanych przykładów informacja zawarta w tekście narracyjnym jednoznacznie wskazuje na życzliwą i pełną szacunku postawę mówiącego wobec adresata. Również wypowiedziane przezeń słowa świadczą o żywionych względem rozmówcy pozytywnych uczuciach, tworząc wysublimowany komplement. Kolejna egzemplifikacja może być nieco zaskakująca, jednak unaocznia neutralny charakter stosowanej formy adresatywnej: używanie nazwiska w strukturze formy adresatywnej jest do tego stopnia utrwalone w obrębie konkretnej społeczności, że niektórzy, mimo bliskiej relacji, nie znają imienia własnego osoby nazywanej *panią Siekierkową*. Jak pisze M. Marcjanik, wśród mieszkańców niewielkich miejscowości, gdzie wszyscy mieszkańcy, często od kilku pokoleń, znają się nawzajem, tego rodzaju formy są uważane za grzeczne, a na terenach byłych wsi szlacheckich nawet sygnalizujące wyższy status społeczny odbiorcy²¹⁶. Mimo iż w języku literackim omawiana forma nie jest uważana za szczególnie taktowną, należy wziąć pod uwagę uwarunkowania społeczne i regionalne. W mojej ocenie trafnie wyjaśnia to J. Miodek:

Czym innym jest etykieta inteligencka, a czym inny jest etykieta chłopa czy robotnika. Jeśli on tutaj, na Śląsku, mówi ci „pani Miodkowa”²¹⁷, to on mówi to z najwyższym szacunkiem, a ty dostajesz gęziej skórki, nie czując socjologii i psychologii tego zjawiska. Jeden z moich kolegów mi powiedział: „Janek, gdybym ja staremu sztygarowi powiedział: panie Józefie, to on by mi dał w pysk”. A jak ja mu powiem:

²¹⁶ M. Marcjanik, *Grzeczność...*, s. 46.

²¹⁷ Językoznawca odwołuje się do rozmowy z własną matką.

Panie Budgoł czy panie Widera, to on się czuje dowartościowany”. Nas, inteligentów, może to razić, bo jesteśmy przyzwyczajeni do tego inteligenckiego modelu – panie plus imię – który zresztą jest dziś nadużywany²¹⁸.

Sporadyczne, jak już wspomniałam, stosowanie formy adresatywnej zawierającej nazwisko nie pozwala na wyciągnięcie uogólniających wniosków, jednak z pewnością wskazuje, że w sytuacji rzeczywistej komunikacji w naszym kręgu kulturowym takie zwroty nie są powszechne. Według M. Marcjanik ich użycie dopuszcza się w dwóch sytuacjach: przy wywoływaniu kogoś z grupy innych osób, na przykład w relacji *nauczyciel* → *uczeń* oraz w zwartych społecznościach tworzonych przez mieszkańców małych miejscowości, natomiast w innych okolicznościach uchodzą za niestosowne²¹⁹.

2.2.3. PRZEZWISKA W FUNKCJI ADRESATYWNEJ

R. Łobodzińska i L. Tomczak w pracy poświęconej analizie formalnej i znaczeniowej współczesnych polskich przezwisk, a za nimi również M. Biolik, proponują używanie terminu *antroponim nieoficjalny*, który ma być wobec przezwiska określeniem nadrzędnym, obejmującym również nazwy tworzone od imienia bądź nazwiska nosiciela²²⁰. Przewiska, podobnie jak imiona i nazwiska, mają na celu identyfikację nosiciela, jednak oprócz nazywania mogą go także charakteryzować, wyrażać wartościowanie. Przewiska

²¹⁸ J. Bralczyk, J. Miodek, A. Markowski, J. Sosnowski, *Wszystko zależy...*, s. 31.

²¹⁹ M. Marcjanik, *Grzeczność...*, s. 47. W literaturze przedmiotu widoczna jest wyrażona polemika na temat zwrotu opartego na wspomnianym schemacie. Oto niektóre opinie: „W odróżnieniu od licznych języków europejskich: niemieckiego, francuskiego, angielskiego, czeskiego, rosyjskiego, w polszczyźnie nie używa się nazwiska jako dodatku do zaimka lub jego substytutu”, K. Pisarkowa, *Jak się tytułujemy...*, s. 7; „Adresatywy typu *Pani Kowalska* czy *Panie Nowak* nie należą do typowych zwrotów w polszczyźnie [...] Ich pojawienie się (np. w układzie niesymetrycznym przełożony – podwładny czy sąsiad – sąsiadka) może świadczyć bądź o braku kultury komunikacyjnej, bądź o słabej kompetencji socjokulturowej”, A. Charciarek, *Tendencje rozwojowe...*, s. 12; „w polszczyźnie standardowej [...] w relacji symetrycznej i podrzędno-nadrzędnej nie wolno łączyć standardowego tytułu pan/pani z nazwiskiem”, M. Łaziński, *O panach...*, s. 14.

²²⁰ R. Łobodzińska, L. Tomczak, *Współczesne przezwiska polskie. Analiza formalna i znaczeniowa*, Wrocław 1988, s. 11–12; M. Biolik, *Słownictwo antroponimów nieoficjalnych*, Olsztyn 2016, s. 8–9.

tworzone są z przyczyn ekspresywnych, ich zadaniem jest identyfikacja określona przez odpowiedni dobór nazw wykorzystujących kreacyjne możliwości języka²²¹.

W nieoficjalnych antroponimach znajdują odzwierciedlenie relacje międzyludzkie. Zawarte w nich znaczenia stanowią wykładnik niejawnych sposobów oceny, wartościowania innych osób oraz intelektualnego i emocjonalnego stosunku człowieka do rzeczywistości pozajęzykowej²²². Jeśli chodzi o pochodzenie i funkcje, przerwiska są bliższe nazwiskom niż imionom. Zresztą większość współczesnych nazwisk to dawne przerwiska, które w procesie swoistej desemantyzacji stopniowo traciły cechę charakteryzowania osób nazywanych, rozszerzając jednocześnie swoją denotację na innych członków rodziny²²³. W odróżnieniu od nazwisk mają one charakter nieoficjalny, fakultatywny, zazwyczaj są nacechowane emocjonalnie i występują jedynie w „mikrośrodku”, w którym żyje dany człowiek, a zatem w jego najbliższym otoczeniu. Przerwiska

Najczęściej powstają na podstawie określenia wyróżniającej człowieka cechy fizycznej lub psychicznej. Ich źródłem jest na ogół leksyka konkretna, ale pojawiają się wśród nich także twory metaforyczne i metonimiczne, podstawą części z nich są przekształcenia (często zniekształcenia) imion i nazwisk. Nie są to twory stabilne, ich trwałość uzależniona jest od wielu czynników. Współcześnie to kategoria antroponimiczna charakterystyczna głównie dla środowiska wiejskiego i młodzieżowego²²⁴.

Analizowany materiał źródłowy zawiera nieliczne przykłady przerwisk w funkcji zwrotu do adresata. Co znamienne, każde z nich ma inną motywację, przy czym zdarza się, że jest ona szczegółowo wyjaśniona w tekście narracji, jak w następujących fragmentach:

– **Wiórka** – powiedział smutno.

Zamiast „kochanie” mówił do niej „Wiórka”, skracając wiewiórka. Była prawie ruda i chrupała twarde herbatniki, kruszyła nimi po domu, zostawiając w najdziwniejszych miejscach zapasy połamanych ciastek. Przyzwyczała się do nich, rzucając palenie przed dyplomem.

²²¹ A. Cieślukowa, *Miejsce przerwiska w systemie antroponimicznym* [w:] *Przewiska i przydomki w językach słowiańskich*, część I, red. S. Warchoła, Lublin 1998, s. 74.

²²² M. Biolik, *Słotwórstwo...*, s. 9.

²²³ C. Kosyl, *Nazwy osobowe* [w:] *Współczesny język polski...*, s. 443.

²²⁴ R. Gliwa..., <https://>

Ich chrupanie uspokajało ją i zatykało głód. Przydawały się w szpitalu – dla dzieci były słodyczami, dla starszuchów pocieszeniem serdeczności. Mogła nimi częstować bez względu na schorzenie.

– **Чонок**, – грустно произнес он.

Вместо „милая” он обращался к ней „Чонок”, сокращая „бельчонок”: волосы у Клары были с рыжинкой, и она любила хрустеть твердым печеньем, оставляя после себя крошки, которые Яцек находил в самых неожиданных местах. Клара привыкла к печенью, когда бросала курить перед защитой диплома: похрустишь – и успокоишься, заодно и голод утолишь. И в больнице печенье всегда кстати. Угощать им можно всех, невзирая на диагноз: для детей это сладости, для стариков – сердечное утешение. (KIM)

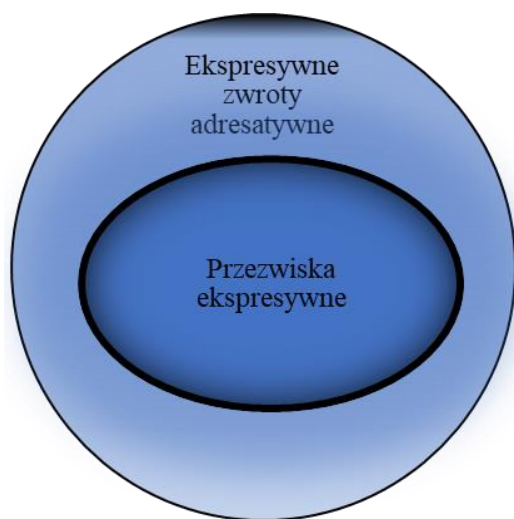
*Sześć dni później Maria Staroń otworzyła drzwi i zobaczyła w nich swojego brata oraz pobitego mężczyznę z opatrunkiem na głowie podtrzymywanego przez trzech funkcjonariuszy w mundurach. Jeden z nich był wielki jak szafa gdańska. Mimo mrozu nie nosił nakrycia głowy i świecił łysą pałą. Nos miał zaczerwieniony, usta grube, spękane. W białej puchowej kurtce przypominał śniegowego bałwana. Znała go z widzenia. Pomyślała wtedy, że już rozumie, dlaczego mówią na niego **Buli**²²⁵.*

*Шесть дней спустя Мария Старонь открыла дверь и увидела своего брата вместе с избитым мужчиной с перевязанной головой, которого поддерживали полицейские в форме. Один из них был величиной со шкаф. Несмотря на мороз, он был без шапки и сверкал лысым черепом. Нос его покраснел, полные губы потрескались. В белой пуховой куртке он напоминал снеговика. Мария вспомнила его и подумала, что догадывается, почему его называют **Булем**. (Po)*

Niektóre przezwiska mają określoną treść semantyczną i skonkretyzowane odniesienia apelatywne. Dlatego warto je tłumaczyć, sięgając do repertuaru środków onomastycznych, które zakłada kompetencja odbiorcy, jednak takie zadanie często okazuje się trud-

²²⁵ Imię bałwanka z popularnej kreskówki.

ne²²⁶. Choć w pierwszym z przywołanych przykładów zarówno semantyczna wartość nominacji, jak i jej budowa zostały powielone na wzór języka wyjściowego, uzyskany efekt nie jest, w mojej ocenie, zbyt fortunny chociażby ze względu na brak spójności rodzaju otrzymanej nominacji z płcią osoby, do której kierowany jest zwrot. Jak już wspomniałam, granice poszczególnych grup analizowanych w niniejszej pracy adresatywów są bardzo labilne – używany konsekwentnie zwrot adresatywny niebędący imieniem staje się przezwiskiem w konkretnej relacji międzyludzkiej. Moim zdaniem różnica między ekspresywnym zwrotem adresatywnym a przezwiskiem będzie polegać na tym, że tylko ten pierwszy może zostać użyty okazjonalnie w konkretnej relacji, natomiast jeśli jest używany systematycznie – można już mówić o przezwisku. Zależność między pojęciami proponuję przedstawić za pomocą schematu:



Schemat 2. Zależność między ekspresywnymi zwrotami adresatywnymi i ekspresywnymi przezwiskami

Ekspresywnemu nacechowaniu przezwiska może sprzyjać używanie go jedynie w relacji dwóch konkretnych osób. Jeżeli stosowane jest w większej grupie znajomych, w mojej ocenie, może stać się

²²⁶ A. Cieślikowa, *Jak „ocalić” ...*, s. 317.

zupełnie neutralne i pełnić, podobnie jak imię własne, funkcję indykatorywną. Przykłady, które przywołam niżej, są o tyle ciekawe, że choć przezwisko jest trwale wpisane w język grupy przyjaciół, to w tekście nie sposób znaleźć żadnego wyjaśnienia pochodzenia, motywacji, związku z zachowaniem tudzież wyglądem osoby, którą nazywa. Mało tego, fragment kończący książkę:

– *Agnieszka? To Buba ma na imię Agnieszka? – szepcze Róża i myśli, że to bardzo ładne imię dla dziewczynki, jeśli będzie dziewczynka, to może Agnieszka?*

– *Агнешка? Так Бубу зовут Агнешка? – шепчет Роза и думает, что это очень красивое имя. Если родится девочка, почему бы не назвать ее Агнешкой?* (OĆ)

pokazuje, że pomimo serdecznej relacji jedna przyjaciółka nie знаła prawdziwego imienia drugiej. Przewisko było tak „przyrośnięte” do osoby, że właściwe imię stało się zupełnie zbędne dla kontynuowania znajomości nawiązanej w wieku dorosłym. Nominacja używana jest w mowie grupy przyjaciół, w różnego typu aktach mowy: dyrektywach, komisjach, konstatacjach itd.:

– ***Buba**, otwórz, stało się coś?*

– ***Буба**, открой, что случилось?* (OĆ)

– *Ale, **Buba**, o to chodzi, że nie masz tego wpływu!*

– *Но, **Буба**, в том-то и штука, что против судьбы не попрешь!* (OĆ)

– *Nic nie zrobię, dopóki się nie upewnię, obiecuję, dzięki, **Buba** – zdobywa się na wyznanie.*

– *Я ничего не буду предпринимать, пока не проверю, обещаю. Спасибо, **Буба**, – выдавливая она из себя, [...].* (OĆ)

Pozytywne nastawienie wobec adresata wypowiedzi znajduje wyraz w dodanych zwrotach afektywnych, np.:

– ***Buba**, kochana – wyrwało się Krzyszkowi – skąd ty wytrzymałaś Romek? Tyle lat! Romek, to chyba palec boży!*

– ***Буба**, милая, – орал Кишиштоф, – где ты его откопала? Столько лет прошло! Ромек, это ведь просто чудо!* (OĆ)

Jak widać, przezwisko, podobnie jak imię własne, może podlegać dodatkowemu nacechowaniu, właśnie poprzez uzupełnienie odpowiednimi komponentami albo w wyniku zdrobnienia, którego przykład zawiera kolejny fragment:

– *No tak, ty masz czas... możesz czekać a czekać. Ale będziesz łysa jak kolano, to nieprawda, że farby nie niszczą włosów! Szczególnie jeśli odbarwiasz, robisz z ciemnych jasne, **Bubeczka**, nie bądź głupek kompletny, bo nikt cię nie zechce...*

– *Конечно, времени у тебя предостаточно, ты можешь ждать и ждать. Только смотри, облысеешь, ведь это неправда, что краски не губят волос! В особенности если ты осветляешь, из темных перекрашиваешь в светлые... **Бубочка**, не будь кругленькой дурочкой, ты же станешь никому не нужна... (OĆ)*

O ile ekspresywna forma z powyższego przykładu dokłada odcień pozytywny jako składnik wypowiedzi będącej wyrazem troski, odnotowane w materiale źródłowym deminutywa niejednokrotnie stanowią przejaw ironii, o której wzmianki obecne są również w tekście narracyjnym:

– **Bubeczko** – *ironia w imieniu Buby prawie kapala na podłogę – czy zaraz mi powiesz, że twoim największym marzeniem jest pokój na świecie i braterstwo narodów, i żeby wszyscy byli szczęśliwi? Trzymajcie mnie!*

– **Бубочка**. – *Его голос, казалось, так и сочился иронией, а уменьшительное имя это только подчеркивало. – Сейчас ты мне скажешь, что твоя самая большая мечта – мир во всем мире и братство народов. И чтобы все были счастливы! Ой, не могу, держите меня! (OĆ)*

– *Piotrek, zajmij się sobą, dzieciно.*

– *Nie życzę sobie, żebyś mówiła do mnie „dziecino”, **Bubciu**.*

– *Петр, займись-ка собой, малыш.*

– *Я не хочу, чтобы ты называла меня „малышом”*

Бубочка. (OĆ)

Hiperbola zawarta w pierwszym z powyższych przykładów (*ironia w imieniu Buby prawie kapala na podłogę*) eksplicytnie

określa zabarwienie całej wypowiedzi. Podobny wydźwięk cechuje kolejną replikę ze zdrobnionym przezwiskiem, gdzie użycie takiej, a nie innej formy jest reakcją na dyrektywny akt mowy zawierający brzmiącą lekceważąco formę deminutywną (*dziecino/малыш*).

Dość liczną reprezentację w zebranych materiale tworzą przezwiska odantroponimiczne, do których odnoszą się:

- przezwiska utworzone od imienia własnego, np.:
 - *Josia*, czy ja kiedyś zrobiłam coś złego?
 - *Иося*, я когда-нибудь делала что-то скверное? (KIM)
 - *Jośka*, ty nie miałaś depresji, miałaś normalne kłopoty i ci przeszło – podkreślone od niewyspania oczy Klary wyglądały na przypudrowane cieniem skrzydła ćmy. – Nie zdajesz sobie sprawy, co to jest choroba psychiczna.
 - *Иоська*, у тебя не было депрессии, у тебя были самые обыкновенные заботы, и у тебя все прошло! – Темные от недосыпания круги под глазами Klary напоминали крылья ночной бабочки. – Ты и понятия не имеешь, что это такое – психическое заболевание. (KIM)

Nominacje te postanowiłam zaliczyć do grupy przezwisk, gdyż nie są ogólnie przyjętymi zdrobnieniami imienia *Joanna*. W słowniku J. Grzenia zostały wymienione jedynie warianty: *Asia*, *Aśka*, *Jasia*, *Joasia*, *Joaska*²²⁷, a w pracy J. Bubaka: *Joasia*, *Joaśka*, *Jasia*, *Asia*, *Aśka*²²⁸.

- oraz przezwiska utworzone od nazwisk, np.:
 - *Słyszaleś, Duchu? Wóz jest czysty. – Buli podparł się pod boki. – Rozkuj dzieciaka.*
 - *Слышал, Дух? Тачка чистая. – Буль упер руки в бока. – Сними с ребенка браслеты.* (Po)
 - *Gretkosia, śpij.*
 - *Греткося, спи.* (P)

²²⁷ J. Grzenia, *Słownik...*, s. 172.

²²⁸ J. Bubak, *Księga naszych imion*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 158.

- **Pietuszka!!!!**
- *Stało się coś?! – przybiega z kuchni, gdzie wysącza z kurczaka rosółek.*
- **Петушок!!!**
- *Что случилось?! – Он прибегаёт из кухни, где процеживал куриный бульончик. (P)*
- **Pietuszkin**, *kto ma teraz korzenie... wszyscy hodujemy implan-ty – pocieszam go.*
- **Петушкин**, *у кого в наше время есть корни... растения теперь принято пересаживать, – утешаю я его. (P)*

Pierwszy fragment zawiera przezwisko policjanta *Duch/Дух*, utworzone od nazwiska *Duchnowski*. Kolejne przezwiska „odnazwiskowe” pochodzą z książki M. Gretkowskiej pt. *Polka*, będącej jej prywatnym dziennikiem czasu ciąży. Partnerzy zwracają się do siebie formami urobionymi od nazwisk:

Manuela Gretkowska → Gretkosia

Piotr Pietucha → Pietuszkin/Pietuszka/Pietuszok

O ile forma *Gretkosia* zdaje się być realizacją pewnego schematu, który opiera się na derywacji sufiksальной z dezintegracją podstawy motywacyjnej²²⁹ (np.: *Kleczkowska → Kleczkosia, Będkowska → Będkosia, Kozłowska → Kozłosia*), o tyle nominacja tudzież zwrot kierowany do jej życiowego partnera jawnie nawiązuje do rosyjskiego leksemu *nemyx*, czyli *kogut*, który w obu porównywanych językach reprezentuje cechy semantyczne zadziorności i zawa-diackości²³⁰ – być może to jedynie zbieg okoliczności, ale na ten temat mogłaby się wypowiedzieć jedynie sama autorka. Należy natomiast podkreślić, że w formacjach odantroponimicznych odcień ekspresji i jej charakter zależy wyłącznie od konkretnej sytuacji.

Większości przezwisk właściwa jest ekspresja polegająca na wychwyceniu wyrazistych cech psychicznych lub fizycznych osób nimi obdarzanych, przy czym często wskazuje się na cechy negatywne,

²²⁹ M. Biolik, *Słowotwórstwo...*, s. 62, 65.

²³⁰ A. Czapięga, *Antroponimiczne metafory odzwierzęce w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, Rzeszów 2008, s. 207.

również przy pomocy metafor lub epitetów²³¹. W zebranych materiale grupa przezwisk nie jest liczna, ale, w mojej ocenie, dość różnorodna. Odnotowałam przezwiska zarówno o jasnej, jak i niewyjaśnionej motywacji, stosowane w relacji dwóch konkretnych osób oraz w większej grupie znajomych. Zebrane formy mają nacechowanie pozytywne, neutralne bądź w formie zdrobnionej – ironiczne.

WNIOSKI

Grupa antroponimów wykorzystywanych jako zwroty do adresata jest zróżnicowana – nie tylko ze względu na okoliczności użycia, ale także na sytuację pragmatyczną związaną ze sposobem wprowadzenia do obiegu społecznego²³². Obligatoryjne imię własne i nazwisko człowiek „otrzymuje” różnymi drogami. Imiona własne, wybrane przez rodziców, są nadawane na mocy wykonawczych aktów mowy przez uprawnionego urzędnika lub podczas chrztu świętego przez kapłana. Nazwisko natomiast jest dziedziczone po ojcu lub matce. Podstawową funkcją nazwisk jest identyfikacja osoby – w takiej roli są one pozbawione ekspresji, natomiast może ona pojawić się wskutek wtórnej semantyzacji²³³. Ekspresja jest z kolei charakterystyczna dla przezwisk, które w zależności od składników konkretnego aktu komunikacji mogą mieć zarówno pozytywne, neutralne, jak i skrajnie negatywne zabarwienie. W opozycji do imienia i nazwiska, przezwisko to *nomen proprium* funkcjonujące jako nazwa fakultatywna, zastępcza. Nadaje się je z przyczyn emocjonalnych lub w celu odróżnienia, przy czym ma ono często zdolność apelatywnej charakterystyki osoby noszącej je poprzez nawiązanie do konkretnych wydarzeń, zjawisk czy okoliczności, w których powstało²³⁴.

Okazuje się, że chociaż imię własne jest obligatoryjną „nazwą” każdego człowieka, również podlega wartościowaniu – często mamy i wyrażamy rozmaite opinie na temat cudzych lub własnych imion,

²³¹ M. Malec, *Imię...*, s. 15.

²³² Ibid.

²³³ Ibid., s. 15, 16.

²³⁴ R. Łobodzińska, L. Tomczak, *Współczesne przezwiska...*, s. 11.

możemy je lubić lub nie, wydają się nam praktyczne lub sprawiają problemy w codziennej komunikacji, nie zawsze brzmią dobrze w połączeniu z nazwiskiem. Chociaż prawo zabrania nadawania imion szkalujących, zdarza się, że w indywidualnym odczuciu bywają one kłopotliwe, niezręczne. Postanowiłam poruszyć tę kwestię, gdyż w tekstach źródłowych kilkakrotnie natknęłam się na fragmenty zawierające tego rodzaju ocenę:

Klara, ładne imię, niezwykle. Dlaczego jest tak mało Klar na świecie?

Bo to imię bez zdrobnienia, Klarcia, fu, nikt nie chciałby się nazywać Klarcia.

Красивое имя – Клара, редкое. И почему так мало Клар на свете? Наверное, потому, что ласкательное от Клары звучит как-то по-дурацки. Кларочка? (OŚ)

Nie dość, że dali mi takie imię – Judyta! – to jeszcze sprawili mi braciszka.

Мало того, что мне дали такое имя – Юдита! – еще и братцем наградили. (NWŻ)

Rzecz w tym, że bardzo nie podobało mi się moje imię, a nawet szczerze go nie cierpiałam. Brzmi ono Gabriela, więc w domu nazywano mnie Gapcią, a w szkole Gapą [...] Kiedy robiłam mamie wymówki, że mnie tak dziwnie nazwała, uciniała krótko, że moje imię jest oryginalne i piękne. Może dla takiej literatki jak ona, ale nie dla moich kolegów i koleżanek, po prostu nabijali się ze mnie.

Дело в том, что мне очень не нравилось мое имя, я даже ненавидела его всей душой. Полное имя – Габриэла, дома меня звали Гапа, а в школе Гапа-растяпа [...] Когда я начинала упрекать ее за то, что она дала мне такое странное имя, мама мне коротко отвечала, что имя у меня оригинальное и красивое. Может быть, для какой-нибудь писательницы вроде нее, но не для моих школьных друзей и подруг, они просто издевались надо мной. (SNS)

Oczywiście, tego typu przekonanie jest subiektywne. Ponadto na przestrzeni mijających lat można zauważyć, że w danym okre-

sie pewne imiona zyskują dużą popularność, o czym może świadczyć chociażby obecność w jednej klasie kilkorga dzieci noszących to samo imię. Z jednej strony sytuację taką można uznać za potwierdzenie, że jest ono rzeczywiście „ładne”, skoro zostało wybrane przez wielu rodziców. Z drugiej zaś posiadanie popularnego imienia może wywołać poczucie utraty indywidualności u niektórych dzieci.

Prowadzone badanie pokazuje, że imię własne jest najbardziej uniwersalną formą zwrotu do znajomego rozmówcy w języku polskim. W funkcji adresatywnej występuje zarówno w formie metrykalnej, jak i zdrobnionej, spieszczonej czy augmentatywnej, często z przydawką przymiotną bądź rzeczowną, przy czym rolę rzeczownej zasadniczo pełnią funkcjonalne zaimki *pan* lub *pani*. Warto przy tym zauważyć, że imiona mają niejedolitą strukturę – można wyróżnić grupę takich, których zwyczajowo używana forma pokrywa się z metrykalną, przykładowo *Agnieszka, Dorota, Ewa, Marek, Mateusz, Michał*. Analogiczna sytuacja dotyczy języka rosyjskiego, co podkreśla N.I. Formanowska: „Некоторые же имена сокращений не допускают, поэтому и употребляются как обращения в полной форме, естественно, без всяких оттенков. Это *Вера, Зоя, Нина, Игорь, Андрей* и др. (Естественно, эти имена, как и все другие, дают уменьшительно-ласкательные суффиксальные формы: *Зюечка, Верочка, Игорек, Андрюша* и др.)”²³⁵. Imiona te są „praktyczne”, gdyż zachowują neutralny charakter w sytuacjach o różnym stopniu oficjalności.

Inny zbiór stanowią imiona, które na poszczególnych etapach życia noszących je osób czy w określonych okolicznościach podlegają – często obligatoryjnym – zdrobnieniom, by zapewnić bezprezencyjny, a jednocześnie odpowiadający normom grzecznościowym ton, np.: *Aleksandra, Joanna, Katarzyna, Stanisław, Władysław*.

Jak pisze M. Malec, „Współcześnie w zależności od typu kontaktu językowego imiona jawią się w postaci bądź oficjalnej, bądź prywatnej. Pierwszą z nich cechuje względna stabilność i ograniczo-

²³⁵ Н.И. Формановская, *Речевой этикет...*, с. 105.

na wariantywność, drugą wielkie możliwości tworzenia od jednego imienia form słowotwórczo pochodnych o różnych odcieniach emocjonalnych i stylistycznych”²³⁶.

Nie da się jednak ukryć, że nie tylko derywaty niosą ze sobą konkretne nacechowanie (dominantą semantyczną zdrobnień jest znaczenie „miły”, choć w konkretnym kontekście wyrażają również ironię lub lekceważenie), ale także formy metrykalne w pewnych okolicznościach mogą być zabarwione uroczyście bądź żartobliwie. Z kolei użycie nazwiska w funkcji adresatywnej bywa przejawem szacunku do rozmówcy, choć nie jest to zależność oczywista, dotyczy bowiem ściśle określonych warunków, których brak ponad wszelką wątpliwość zaburza atmosferę grzeczności.

Kolejną kwestią nierozzerwalnie związaną z nazwami własnymi, w tym z analizowanymi w niniejszym rozdziale antroponimami, jest ich tłumaczenie. W takim przypadku sugerowane jest podjęcie pewnych działań w określonym porządku:

napotykać nazwę własną w tekście – tłumacz winien przede wszystkim sprawdzić we wszelkich dostępnych źródłach, czy nazwa ta ma już utrwalony i powszechnie używany ekwiwalent i jeśli ma, to po prostu go zastosować. Jeśli nie, tłumacz może nazwę własną albo przenieść bez modyfikacji do języka docelowego, albo ją zmodyfikować, próbując tym samym wywołać w odbiorcy podobne skojarzenia (konotacje), jakie wywołała ta nazwa u odbiorcy tekstu źródłowego. I wreszcie daną nazwę można również przetłumaczyć poprzez transfer wszystkich elementów leksykalno-gramatycznych do języka docelowego, ewentualnie nieco ją objaśniając odbiorcy poprzez dodanie, transkrypcję lub notę translatorską²³⁷.

Czynnikiem wpływającym na ekspresywne i stylistyczne zabarwienie nazw własnych jest ich struktura i usytuowanie w określonym kontekście. Ponadto tłumacz jest zobowiązany pamiętać o harmonizacji stylistycznej nazw z gatunkiem, tematyką i treścią tekstu²³⁸. Trafnie ujmuje to A. Ginter, pisząc, że w utworze literac-

²³⁶ M. Malec, *Imię...*, s. 117.

²³⁷ B. Poluszyński, *Strategie tłumaczeniowe...*, s. 49.

²³⁸ I. Sarnowska-Giefing, *Onomastyka literacka wobec współczesnej stylistyki* [w:] *Nazwy mówią*, red. M. Pająkowska-Kensik, M. Czachorowska, Bydgoszcz 2004, s. 24; C. Kosyl, *Nurty stylistycznojęzykowe nazewnictwa literackiego* [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice 2004, s. 217.

kim nazwy własne to efekt wyboru autora, który może je zapożyczyć z rzeczywistości pozajęzykowej czy tradycji literackiej albo stworzyć samodzielnie. Przed wyborem stoi również tłumacz, który może zdecydować się na adaptację, czyli zastąpienie nazw własnych formami kulturowo bliższymi, bądź egzotyzację, jeśli zdecyduje się zachować kulturową specyfikę również na poziomie nazw własnych²³⁹.

W zależności od typu kontaktu językowego, relacji między uczestnikami komunikacji, odczuwanych przez nich emocji, przynależności do określonej grupy społecznej czy środowiska antropometry pełniące funkcję wokatywu używane są w rozmaitych schematach, których różnorodność odnotowana w materiale źródłowym została przedstawiona powyżej. Imiona własne występują w funkcji adresatywnej zarówno w formie metrykalnej, jak i zdrobnionej czy spieszczonej, w wołaczach oraz w mianowniku. Ich prymarną funkcją jest nazywanie i identyfikacja osób, ale również reprezentacja w rzeczywistości pozajęzykowej. W roli zwrotów adresatywnych stanowią one przede wszystkim środek wyrażający zależności społeczne, stany emocjonalne, są niezbędnym elementem służącym skutecznej komunikacji językowej.

2.3. INNE NAZWY OSÓB W FUNKCJI ADRESATYWNEJ

2.3.1. LEKSEMY O ZNACZENIU OGÓLNYM

Powyżej zostały omówione terminy pokrewieństwa i antropometry, które wystąpiły w zebranych materiale faktograficznym w roli zwrotu do adresata. Nie wszystkie jednak nazwy osób, które odnotowałam w tekstach źródłowych, można zaliczyć do wymienionych wyżej grup, dlatego w niniejszej części pracy podejmę próbę analizy leksemów, które trudno jednoznacznie objąć nadrzędną kategorią lub nie tworzą tak licznych zbiorów jak wyżej wymienione. Można

²³⁹ A. Ginter, *O przekładzie...*, s. 39, 40.

wśród nich wyróżnić leksemy o znaczeniu bardzo ogólnym, występujące w roli zwrotu do adresata zbiorowego, np.:

– *Możę ci zrobić gorący kubek. Chcecie, **dziewczyny**?*
– *Мозу приготовить „Горячую кружку”. А вы, **девчонки**, хотите?* (OŚ)

– *Fajnie, że przyszlście, **chłopaki**, strasznie fajnie!*
– *Ну, **ребята**, здорово, что вы пришли, просто страшно здорово!* (BK)

– ***Panowie! Panie!** Czarodziej estrady! Mag jupiterów! I jego sześciostrzałowa gitara, pardon, sześciostrunowa strzelba! Oto on! Gąsior!*

– ***Дамы и господа!** Чародей эстрады! Маг юпитеров! И его неразлучная шестиструнная гитара, pardon, шестиструнный карабин! Это он! Гонсер!* (BK)

– *Czy wiedzą panowie, które budowle przetrwają najdłużej? Nie te najnowocześniejsze – tu przydałoby się ściągnąć parę sekund implozji World Trade Center, zapisał w notesie: WTC. – Cóż to jest trzydzieści, sto lat przy kilku tysiącleciach? Stonehenge, piramida Cheopsa, neolityczne wały. Co się może stać tak solidnym budowlom? Ostatecznie kiedyś się przewrócą, za kolejnych parę tysięcy lat... Im starsze obiekty, tym dłużej będą trwać. A na tym nam, **panowie**, zależy, prawda? – muszę im narzucić poczucie wspólnoty, postanowił. – Na solidności przedsięwzięcia i technice wykonania.*

– *Знаете ли вы, господа, какие постройки просуществуют дольше всего? Вовсе не эти современные, – здесь хорошо бы привести в пример Всемирный Торговый Центр, который рассыпался в несколько секунд (Яцек записал в блокноте: ВТЦ). – Что значат какие-то тридцать или сто лет в сравнении с несколькими тысячелетиями? Стоунхендж, пирамида Хеопса, валы эпохи неолита – что может угрожать таким солидным сооружениям? Конечно, и они когда-нибудь разрушатся – через несколько тысяч лет... Чем они древнее, тем дольше простоят.*

*И мы ведь стремимся к той же цели, не так ли, господа? –
Надо сыграть на их чувстве сопричастности, решил Яцек. –
Мы стремимся к добротности и к совершенству техники
исполнения. (KIM)*

W ostatnim z przytoczonych fragmentów w tekście narracyjnym czytamy: *muszę im narzucić poczucie wspólnoty*. Przywołane dopowiedzenie można by uznać za swoistą strategię manipulacyjną, poczucie wspólnoty powinno bowiem rodzić się samoistnie, jako naturalna potrzeba społeczna ludzi połączonych wspólną myślą, działania czy zamiarów, tu natomiast mówiący zamierza narzucić takie wrażenie słuchaczom poprzez wytyczenie wspólnego celu, który miałby ich sztucznie zjednoczyć. Dlatego opatrzoną takim komentarzem wypowiedź można potraktować jako subtelnie perswazyjną – mającą za zadanie przekonać słuchaczy do racji mówiącego. Manipulacja czy nie – sednem zdaje się być jednoczenie grupy, celowe lub niezamierzone, które daje się zauważyć we wszystkich fragmentach, gdzie jeden zwrot, stanowiący niejako wspólny mianownik dla wszystkich adresatów, kierowany jest do grona osób. A zatem w ostatnim przykładzie, którego globalnie dyrektywna illokucja jest właściwie wartościowana negatywnie, znajduje się klucz do interpretacji tego rodzaju zwrotów – jednoczenie grupy na fundamencie pewnej cechy wspólnej, chociażby to była tak oczywista właściwość, że nazwa traciłaby swoją informacyjność. Z pewnością tego rodzaju zwroty pełnią też funkcję fatyczną, gdyż zwracając się do rozmówców, podtrzymujemy kontakt, zapewniając pewną spoinę wypowiedzi, która kierowana bezosobowo z pewnością straciłaby na sile. Dodając zwrot adresatywny, wyznaczamy wypowiedzianym treściom konkretny kierunek, dzięki czemu możemy mieć większą pewność, że trafią do celu. Istotne są też względy praktyczne: zamiast: *Asiu, Kasiu, Agnieszko, Natalio i Moniko* – wygodniej powiedzieć *dziewczyny*, jeśli dana treść (jak chociażby wyrażona pośrednio w pierwszym przykładzie propozycja) komunikowana jest kilku osobom jednocześnie. Wyróżnione w powyższych egzemplifikacjach zwroty do

adresata wskazują jedynie na płęć rozmówców, przy czym obecny w tłumaczeniu drugiego z przykładów zwrot *ребята* nie jest do końca jednoznaczny w tym zakresie, gdyż choć zgodnie z informacją zawartą w słownikach jest zwrotem do grupy osób płęci męskiej²⁴⁰, bywa też kierowany do grupy, w której znajdują się również kobiety. Nominacje tego rodzaju bywają puste treściowo, jak w poniższym przykładzie:

– *Patrzajcie, ludzie, Władek za robotą się upomina, w kominie to zapisać.*

– *Вы поглядите-ка, люди, Владек-то как разохотился до работы, чудеса да и только!* (SN)

W tego rodzaju sytuacjach użycia na pierwszy plan wychodzi funkcja fatyczna. O braku istotnej semantyki podobnych zwrotów może świadczyć następująca decyzja translatorska:

– *Chwila moment, panowie i panie – Piotr postanowił wziąć dyskusję w swoje ręce – chwila. Są rzeczy, które od nas nie zależą.*

– *Минуточку, минуточку, – вмешался в спор Петр. – Есть вещи, которые от нас не зависят.* (OĆ)

Jak widać, formuła adresatywna została opuszczona w przykładzie, na co miało z pewnością wpływ przekonanie tłumacza, że pominięciem nie zuboży całościowej semantyki przekazu. Przywołane powyżej formuły mają nacechowanie neutralne, jednak leksemy o podobnym stopniu uogólnienia mogą mieć konkretny wydźwięk:

– *Przepraszam? Puknij się w głowę, kobieto! Nawet nie wiesz, jak ci zazdroszczę, że masz jeszcze rodzinę. Dużo bym dał za to, żeby mnie moi postrofowali... – I skierował się ku krzewom, w których zniknął Borys.*

– *Прости? Да в своем ли ты уме, дорогая! Ты даже не представляешь себе, как я завидую, что у тебя еще есть родители. Я бы многое дал, чтобы мои учили меня жизни... – И двинулся к кустам, в которых скрылся Борис.* (JWP)

²⁴⁰ ‘Употр. как обращение к группе лиц мужского пола’ (НСРЯ).

Potoczne wyrażenie *puknąć się w głowę* stanowi wyraz dezaprobaty względem zachowania bądź negatywnej oceny podjętych przez kogoś działań²⁴¹. Podobne zabarwienie właściwe jest adresatywnej formule *kobieto*. Mimo iż *kobieta* to według słownika ‘dorosła osoba płci żeńskiej’ (ISJP I, s. 635), a zatem leksem ewidentnie neutralny, w funkcji zwrotu do adresata nabiera zazwyczaj pejoratywnego zabarwienia²⁴². Dlatego wyizolowana z kontekstu wypowiedź: *Puknij się w głowę, kobieto!* jest obraźliwa, wyrażająca wyrzut, sprzeciw, potępienie itp., dlatego tłumaczenie w postaci: *Да в своем ли ты уме, дорогая!*, a zwłaszcza kończący zdanie leksem wyrażający życzliwe nastawienie względem odbiorcy, może się wydać nieco zaskakujące. Kluczem jednak jest kontekst – pozornie obraźliwa nominacja okazuje się elementem gry językowej prowadzonej przez partnerów życiowych. Taką sytuację potwierdza interpretacja tłumacza, który użył ekwiwalentu *дорогая*, będącego tu zwrotem świadczącym o pozytywnych uczuciach mówiącego wobec adresata wypowiedzi. Następną formą, którą zamierzam przywołać, również w zależności od okoliczności mogłaby wyrażać politowanie, pobłażanie, świadczyć o lekceważącym stosunku do adresata, jednak została w akcie dyrektywnym użyta jako motywator, wyraz wiary w siłę i możliwości odbiorcy:

– *Nie poddawaj się, chłopcze, jak będziesz ćwiczył, to ręka się odnowi.*

– *Не поддавайся, мальчуган, если будешь тренироваться, рука восстановится.* (UDS)

²⁴¹ ‘Mówimy do kogoś: „puknij się w głowę”, „puknij się w czoło”, „puknij się w leb” itp., aby dać mu do zrozumienia, że postępuje on nierozsądnie. Mówiąc to, czasem wykonujemy gest pukania się w głowę. Wyrażenie potoczne i nieuprzejme’ (ISJP II, s. 396).

²⁴² Aby zilustrować stwierdzenie, posłużę się w tym miejscu materiałem pochodzącym z Narodowego Korpusu Języka Polskiego [dostęp: 16.11.2019]: *Daj mi spokój, kobieto*. (I. Filipiak, *Magiczne oko*); *Rusz się, kobieto – burknął ogrodnik*. (I. Surmik, *Ostatni smok*); – *Śluchaj, kobieto – potrząsnął Goradą. – Jeszcze tu wróce. A spróbuj na mnie kogoś napuścić, to źle skończysz*. (T. Kołodziejczak, *Krew i kamień*); *Opanuj się, kobieto, i pomóż biednemu Wiktorowi*. (M. Nurowska, *Dwie miłości*); *Coś ty powiedziała? – zawołał ojciec. – Co ty gadasz, kobieto!* (K. Kofta, *Fausta*); *Masz tupet kobieto. Uważasz, że zechce z tobą rozmawiać w środku nocy?* (I. Surmik, *Talizman złotego smoka*); *Mylisz kierunek implikacji, kobieto. Podstawowy błąd logiczny. A podobno jesteś analitykiem*. (T. Konatkowski, *Wilcza wyspa*).

Kolejne zwroty w znaczeniu literalnym niosą informację o tym, że adresatki są osobami niezamężnymi, jednak nie taka informacja okazuje się istotna w poniższych replikach:

– *Cze! Tata – zawróciła od drzwi i udobruchała stoknięciem w świeżo wygolony policzek [...].*

– *Салют, папка! – Габрыся свернула у двери и задобрила отца, чмокнув в свежebritую щеку [...].*

– *E, **panna**, czegoś zapomniałaś!*

– *Эй, **барышня**! Ты кое-что забыла! (KIM)*

– *O nie, **moja panno**, tego już za dużo – powiedziałam.*

– *Ну все, **моя панночка**, – заявила я. – Это уже слишком. (KJNJ)*

Renę chodzi w wyświechtanym mundurku i mruży oczy, upodabniając się do żółtych. Patrzy na ciebie zupełnie normalnie i nagle chytrze mruży, sprawdzając, czy ktoś go obserwuje. Pije litrami chamskie chińskie piwo, wygląda na puzatego siedemdziesięcioletniego Holendra i nagle robi się mniejszy, skośny i chiński. Można dostać schizofrenii. Nie wiedziałam, czy mu wierzyć, kiedy powiedział:

– *Napisali ci, **panienko**, na tym identyfikatorze: „Nie rozmawiać z nią”, i to w dość perfidnym stylu, trudnym do odczytania dla początkujących.*

Рене ходит в линялой, распространенной здесь униформе и щурит глаза, подражая китайцам. Он литрами глущит скверное китайское пиво, выглядит как толстощекий семидесятилетний голландец – и вдруг, хитро прищурившись, делается маленьким косоглазым китайцем. Да уж, от такого недалеко и до шизофрении.

Я не знала, верить Рене или нет, когда он сказал:

– *Тебе, **барышня**, на твоём бейджике написали: „Не разговаривать с ней”, причем использовали довольно специфический иероглиф – те, кто только начинает учить китайский, вряд ли это поймут. (KIM)*

W *Innym słowniku języka polskiego* zaproponowane zostały następujące wyjaśnienia wyrazów użytych w powyższych przykładach jako zwroty adresatywne: ‘**panienka** to [...] kilkunastoletnia, niezamężna dziewczyna. Słowo przestarzałe, dziś zwykle żartobliwe [...]’²⁴³ (ISJP II, s. 13); ‘**panna** to kobieta, która nigdy nie była zamężna, ale może wyjść za mąż [...] panna nazywamy dorastającą dziewczynę lub młodą kobietę. Słowo przestarzałe, dziś zwykle żartobliwe [...] Jako tytuł przestarzałe, czasem żartobliwe lub protekcyjne’ (ISJP II, s. 13).

Podkreślona tu została nieaktualność wspomnianego wyrazu we współczesnej polszczyźnie mówionej, co dobrze odzwierciedla wykorzystany w przekładzie wyraz *барышня*, który jeszcze sto lat temu służył za neutralny zwrot adresatywny do określonej grupy rozmówców, a ściślej – rozmówczyń. Obecnie można tak nazwać młodą dziewczynę, jednak w odróżnieniu od poprzedniej epoki, zwrot będzie miał nieco ironiczne zabarwienie²⁴⁴. Pierwszy z przytoczonych przykładów to wypowiedź ojca skierowana do córki, zastosowanie nietypowego adresatywu ma nadać rozmowie swobodny ton, podkreślić bezpośredniość i ciepły charakter relacji między rozmówcami, co jest spójne z semantyką leksemu *panna*, który również nie funkcjonuje we współczesnej polszczyźnie jako oczywisty adresatyw. Uważam, że można zaproponować następującą eksplikację tej formy:

‘zwracam się do ciebie w ten żartobliwy sposób, gdyż dostrzegam to, że się zmieniasz, że nie jesteś już małą dziewczynką, widzę, że stajesz się dorosła i lubię, gdy pokazujesz swoją samodzielność, a nie chcę cię krępować podobnymi uwagami’.

Wokatyw mianownikowy zdaje się świadczyć o niezobowiązującej relacji między rozmówcami. W kolejnym przykładzie wokatyw *panno* w połączeniu z zaimkiem dzierżawczym ewokuje ton protekcyjny.

²⁴³ W słowniku wyróżniono też inne znaczenia leksemu *panienka*, m.in.: ‘młoda kobieta. Słowo potoczne, nieco lekceważące’ oraz: ‘**panienką** nazywa się prostytutkę’; ‘czyjaś **panna** to dziewczyna lub narzeczona tej osoby. Słowo przestarzałe’ (ISJP II, s. 13).

²⁴⁴ Т.Н. Чернявская, К.С. Милоставская, Е.Г. Ростова, О.Е. Фролова, В.И. Борисенко, Ю.А. Вьюнов, В.П. Чуднов, *Большой лингвокультурологический словарь*, <https://lingvostranovedcheskiy.academic.ru/35/БАРЫШНЯ> [dostęp: 30.10.2019].

W ostatniej egzemplifikacji wyraz pokrewny *panienko* został już użyty w wołaczcu, co odpowiada niezbyt bliskiej znajomości. Zarówno w tekście oryginału, jak i w przekładzie zwrot ma dość archaiczny charakter, co może być spowodowane tym, że mówiący pochodzi z innego kręgu kulturowego niż adresat, a starając się wykorzystać grzeczną formułę, ucieka się do przestarzałej, aczkolwiek zachowującej szacunek do odbiorcy wypowiedzi. Taki sam zwrot odnotowałam w innej sytuacji:

– *Bo panicz zakazał. Powiedział, że przyjdzie czas, to powie... Ojej, **panienko**, proszę na mnie tak nie patrzeć, chciałem dobrze... Nic więcej nie mogę powiedzieć, nie mogę powiedzieć...*

– *Но мне господин запретил. Сказал, что сам объявит об этом, когда придет время... Пожалуйста, **госпожа**, не смотрите на меня так, я хотел как лучше... Мне больше нечего сказать, нечего... (POM)*

Tym razem na miejscu wokatywu *panienko* pojawił się leksem *госпожа*, który bywa używany również jako ‘форма вежливого упоминания по отношению к женщине, обычно присоединяемое к фамилии или имени, названию ее должности, звания’ (НСРЯ). Tutaj jednak wypowiedź jest stylizowana świadomie, rozmowa toczy się bowiem między przedstawicielką angielskich „wyższych sfer” a służącym, dlatego zwrot wydaje się naturalny w tych okolicznościach. Ciekawe jest kolejne użycie, które w pewnym sensie utrudnia tworzenie atmosfery grzeczności między rozmówcami:

– *Po co komu inteligentne domy w tym kraju, **panie!** – przekonywali go zwalniani robotnicy, gdy dawał im papiery do pośredniaka. – My znajdziemy robotę w try miga, ale klienta na te swoje domy pan nie znajdziesz. Normalni ludzie nie chcą mieszkać w puszkach, jak pogorzelnicy w kontenerach.*

– *Кому нужны ваши „умные дома” в этой стране, **пан Яцек?! –** говорили рабочие, когда он оформлял им бумаги на биржу труда. – Мы-то работу найдем в мгновение ока, но вы желающих купить ваши „умные дома” – черта с два найдете. Нормальные люди не хотят жить в консервных банках, как погорельцы в контейнерах. (KIM)*

Zwrot adresatywny *panie* przynależy do mowy potocznej. Występuje w wypowiedziach archaizowanych, stylizowanych na unizone oraz jako apostrofa do Boga, ale również w wypowiedziach ironicznych bądź stanowczych, bliskich groźbie²⁴⁵. Najczęściej jednak ten kolokwialny komponent buduje wypowiedzi typu *panie, chodź pan* czy *panie, powiedz pan* i może świadczyć o niskiej kulturze językowej mówiącego. W mojej bardzo subiektywnej ocenie jego funkcja jest bliska roli partykuł, które, nie wprowadzając dodatkowej treści, wzmacniają wydźwięk wypowiedzi. Porównajmy: *No po co komu inteligentne domy!* Podobnie jak wspomniany zwrot, wyróżniona partykuła nie zostałaby użyta w wypowiedzi oficjalnej. Zwalniani pracownicy w nieco lekceważący sposób wyrażają swoje wątpliwości co do powodzenia wymarzonej inwestycji pracodawcy. Retoryczny charakter pytania podkreślony został przez interpunkcję – mimo iż replikę otwiera wyrażenie pytające (*po co*), zdanie nie zostało zamknięte znakiem zapytania, który w tym wypadku byłby w tekście pisanym wykładnikiem rzeczywistego zainteresowania mówiącego odpowiedzią. Obecny w tekście przekładu zwrot *пан Яцек* wydaje się nienacechowany i nie powieli wyrażonej w oryginale negatywnej oceny tudzież dezaprobaty wobec pomysłu byłego pracodawcy. A jeśli już pojawia się pojęcie pracodawcy, chciałabym poddać analizie kilka przykładów zawierających zwrot adresatywny *szefie* skierowany, co znamienne, niekoniecznie do przełożonego, zwierzchnika:

- *Mam newsy, szefie* – oświadczył podwładny.
- *Шеф, у меня есть news, – сообщил подчиненный.* (SN)
- *Szefuniu* – powiedziała moja współlokalka – tam nie-spodziankę.
- *Шеф,* – сказала моя соседка, – у меня для тебя сюрприз. (LM)
- *Niech będzie denat – odrzekł potulnie tamten – a co do zbiegów okoliczności, to tu się, szefie, nie zgodzę, tam asa w rękawie!*

²⁴⁵ M. Łaziński, *O panach...*, s. 16.

– Пусть будет потерпевший, – ответил покорно Бархатный, – а что до стечения обстоятельств, то здесь я с вами, **шеф**, не соглашусь, у меня есть туз в рукаве! (SN)

Krzysztof podjeżdża na myjnię. Wysiada z samochodu, dotyka czule dachu, lubi swój samochód, Zatrząskuje drzwi i oddaje kluczyki pracownikowi stacji.

– Mycie, woskowanie, wszystko. Wnętrze też.

– Zrobi się, **szefie** – mówi mężczyzna w granatowym uniformie.

Кишинтоф заезжает на мойку, выходит из машины, нежно касается крыши (он любит свой автомобиль), захлопывает дверь и передает ключи служащему станции:

– Помыть, отполировать с воском. Почистить салон. Все.

– Сделаем, **шеф**, – отвечает мужчина в синем комбинезоне. (OŚ)

O ile w pierwszym, drugim i trzecim przykładzie mówiący stosuje zwrot *szefie/szefuniu* w znaczeniu prymarnym, ostatnia z przytoczonych egzemplifikacji zawiera zwrot do klienta, który można eksplikować w następujący sposób:

‘zwracam się do pana *per* szefie, dlatego, że choć nie jest pan moim przełożonym, zleca mi pan pewne zadanie do wykonania, które mam zamiar wykonać, gdyż na tym polega moja praca i za to otrzymam od pana zapłatę’.

A zatem motywacja użycia metaforycznego jest oczywista. W pierwszym z powyższych przykładów informację o charakterze relacji pozajęzykowej łączącej rozmówców zawarto w tekście narracyjnym (*oświadczył podwładny / сказал подчиненный*), czego implikaturą jest fakt, iż adresatem rzeczywiście jego przełożony. Drugi z przytoczonych fragmentów jest urywkiem, a w zasadzie wstępem do rozmowy prostytutki ze stręczycielem. Wyróżnionemu zwrotowi adresatywnemu można przypisać wyraźną funkcję wokatywną, sprowadzającą się do zwrócenia uwagi rozmówcy, a wypowiedź to w zasadzie zagajenie, zaczepne wprowadzenie do dialogu. Warto też podkreślić, że użycie wyrazu *szef* w funkcji adresatywnej czy to w znaczeniu prymarnym, czy przenośnym należy do leksyki potocz-

nej. Zwraca na to uwagę A. Czapiga, pisząc, że jej stosowanie jest charakterystyczne dla nieco mniej formalnych relacji między przełożonym a podwładnym²⁴⁶. W zależności od oczekiwań czy wymagań środowiska zwrot do przełożonego może przybierać formę *proszę pana / proszę pani* lub włączać dodatkową informację dotyczącą zajmowanego przezeń stanowiska, np. *pani kierownik, panie profesorze*, na co zwrócę jeszcze uwagę w kolejnym podrozdziale. Wokatyw *szefie* świadczy o poufałym charakterze relacji, bezpośredniości, pewnym luzie niewpisującym się w sztywne ramy etykiety językowej. Jest to z pewnością uwarunkowane naszym wycuciem sytuacji, co zostało podkreślone również w słowniku: ‘Mówimy czasem **szefie** do kogoś, wobec kogo możemy pozwolić sobie na poufałość. Słowo potoczne’ (ISJP II, s. 746).

W języku rosyjskim konwencjonalnym i oficjalnym zwrotem do przełożonych jest imię i patronimik. Jak pisze A. Czapiga, „Używanie innych wyrazów w funkcji zwracania się do słuchacza wiąże się z przypisaniem rozmówcy cech konotowanych przez dane leksemy. Analizując ten zbiór jednostek znaczenia, możemy odtworzyć językowy obraz adresata – zawierający nie tyle jego obiektywne cechy, co podkreślający subiektywne wartości, przypisane mu na czas rozmowy w celu zwiększenia skuteczności przekazu”²⁴⁷.

O zdesemantyzowanym leksemie *szef/uef* w funkcji adresatywnej wspominają też inni badacze. J. Miodek zwraca uwagę na dwojakość wyrażanej przezeń oceny – z jednej strony może on stać się werbalnym przejawem silnego lekceważenia, z drugiej zaś służyć jako środek dowartościowujący, nobilitujący rozmówcę, wyrażający uznanie, a nawet podziw²⁴⁸. Z kolei A.W. Połonskij podkreśla familiarny charakter omawianego zwrotu kierowanego z reguły do mężczyzn zatrudnionych w sferze usług (kierowców, kelnerów, barma-

²⁴⁶ A. Czapiga, *Dobrze, panie profesorsze – formy adresatywne jako część makroaktu mowy aprobaty (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)* [w:] *Z badań nad językami europejskimi w aspekcie synchronicznym i diachronicznym. Księga jubileuszowa poświęcona Profesor Zofii Czapidze*, red. E. Dźwierżyńska, D. Chudyk, Szczecin 2015, s. 113.

²⁴⁷ *Ibid.*, s. 112.

²⁴⁸ J. Miodek, *Jeszcze o sposobach...*, s. 179.

nów), wskazuje również na wprowadzenie takich elementów znaczeniowych jak ‘równość’ czy ‘bliskość’ w miejsce wypartej cechy semantycznej ‘przełożony’²⁴⁹.

Oprócz wokatywu *szef* w tekstach źródłowych wystąpił kilkakrotnie jego żeński wariant – *szefowo*, np.:

- *Robi się, szefowo.*
- *Будет сделано, босс. (O)*

W przekładzie został użyty leksem zapożyczony z języka angielskiego, niewskazujący, w odróżnieniu od zwrotu w tekście polskim, na płeć adresata wypowiedzi. Oba zwroty są charakterystyczne dla języka potocznego, mogą być użyte w sytuacji nieoficjalnej, świadcząc o swobodnej relacji między przełożonym i pracownikiem.

Nazwy osób cechujące się dużym stopniem uogólnienia występują jako formy adresatywne również w połączeniu z określeniami, co obrazują kolejne egzemplifikacje:

- *Nie trzeba, młody człowieku. Dowód rzeczowy jest już u mnie.*
- *Инспектор потарл dłonie.*
- *Нет необходимости, молодой человек. Вещественное доказательство уже у меня. – Инспектор потер руки.*
- *O, droga pani – odrzekł ze zgorszeniem – tak nie można.*
- *O, дорогая пани, – ответил он огорченно, – так нельзя. (LM)*
- *Droga Pani – odpowiedział profesor – stary wilk leczy swoje rany w domu, na obcym terenie ginie...*
- *Дорогая пани, старый волк залечивает свои раны дома, а на чужбине погибает... (LM)*
- *Droga pani. – Kochasz uśmiechnął się, jakby był psychiatrą, a ja najstarszym rezydentem jego oddziału. – Droga pani, przecież pani mnie rozumie, prawda? [...]*
- *Дорогая пани Юдита! – Любиши улыбнулся, словно он был врачом-психиатром, а я – давнишним завсегдатаем его отделения. – Вы же меня понимаете, правда? [...]* (JWP)

²⁴⁹ А.В. Полонский, *Категориальная...*, с. 103, 114.

Mecenas Brzeski powiedział:

– *Drogie panie, to już grób, mogiła.*

Адвокат Бжеский сказал:

– *Дорогие дамы, это безнадежное дело, дохлый номер.* (SN)

W mojej ocenie formy atrybutywne naddają ubogim treściowo neutralnym zwrotom konkretne funkcje pragmatyczne. Forma *młody człowieku / молодой человек* to jednocześnie wskazanie niższego statusu adresata w konkretnej relacji, aluzja do jego niewielkiego doświadczenia życiowego, ale również podkreślenie uwagi należytej jego racjom. Podobny wydzźwięk można przypisać obecnej w przywołanych replikach przydawce *droga*, jednak zdaje się ona zawierać także pierwiastek dezaprobaty i lekceważenia rozmówcy poprzez zaakcentowanie przewagi mówiącego jako osoby dysponującej większą wiedzą i empirią w danej dziedzinie. Taką interpretację potwierdzają definicje słownikowe: ‘Jeśli jakaś osoba lub rzecz jest **droga** nam lub **droga** naszemu **sercu**, to jest dla nas ważna, gdyż czujemy się z nią związani uczuciowo’ (ISJP I, s. 322); ‘Słowa **drogi** używamy, gdy zwracamy się do kogoś poufale, a czasem protekcyjnie, albo gdy mówimy o kimś w taki sposób’ (ISJP I, s. 322). Przytoczone wyżej użycia jednoznacznie dotyczą ostatniej eksplikacji, natomiast zwroty korespondujące z pierwszą ze słownikowych definicji zostaną poddane analizie w rozdziale poświęconym ekspresywnym zwrotom adresatywnym.

2.3.2. ZWROTY ZAWIERAJĄCE INFORMACJĘ O POSIADANYCH PRZEZ ADRESATA TYTUŁACH, ZAJMOWANYCH STANOWISKACH, PEŁNIONYCH FUNKCJACH

W języku polskim zwroty do przedstawicieli niektórych zawodów przybierają szczególną formę. W niektórych środowiskach zawodowych, zwłaszcza takich, które charakteryzują się rozbudowaną, niejednokrotnie wielostopniową hierarchią, stosuje się specjalne zwroty zawierające nazwę stopnia, stanowiska lub funkcji pełnionej przez osobę, do której kierowana jest wypowiedź²⁵⁰.

²⁵⁰ M. Marcjanik, *Mówimy uprzejmie...*, s. 30.

Ogólnie przyjęta jest tytulatura uczelniana, tj. zwracanie się do wykładowców z uwzględnieniem stopnia czy tytułu naukowego: *pani profesor, pani doktor, panie magistrze*. Również uczniowie liceum tytułują swoich nauczycieli profesorami, podczas gdy zazwyczaj są oni magistrami, jednak taka formuła została już tradycyjnie utrwalona, choć obecnie, szczególnie w dużych miastach, zdaje się zanikać. Oprócz tego powszechnie są formuły kierowane do dziennikarzy: *pani redaktor, panie redaktorze* czy zwrot do farmaceutki w aptece *pani magister* (obecnie zanika). Oczywisty jest również zwrot do lekarza w formie *panie doktorze / pani doktor*, niezależnie od tego, czy posiada on stopień naukowy doktora, czy nie. W zebranych materiale odnotowałam kilka użyc tego rodzaju formy adresacji, np.:

– [...] **Pani doktor**, *pani ma take złote ręce, pani mnie przyjmie!* – *zalkała Marcinkowska miejscową gwarą.*

– [...] **Пани доктор**, *а у вас руки золотые, примите меня,* – *запричитала Марцинковска, переходя на местный говор.* (KJNJ)

– *Ona nic nie pamięta, **panie doktorze**. Czy to tak już zostanie?*

– *Ona ничего не помнит, **пан доктор**. Теперь это навсегда?* (IŻNB)

– **Pani doktor**, *chyba jestem w ciąży, chyba czwarty tydzień – zęby mi klekoczą, nie mogę trafić nogą w imadło ginekologiczne.*

– **Доктор**, *я, кажется, беременна, наверное, четвертая неделя. – Зубы у меня стучат, я не попадаю ногой в гинекологические тиски.* (P)

Można pokusić się o stwierdzenie, że w pierwszym i drugim przykładzie tłumacze posłużyli się egzotyzacją, jakkolwiek sam termin ze względu na bliskie pokrewieństwo języka polskiego i rosyjskiego może wydać się pewnym nadużyciem. W ostatniej egzemplifikacji mamy natomiast do czynienia z domestykacją, gdyż w tekście przekładu użyto formuły typowej dla danej relacji w języku docelowym. Tłumacz zdaje sobie sprawę, że przekładany przez niego tekst jest zazwyczaj osadzony w innych realiach niż tło codzienności nosicieli języka docelowego, dlatego nie dziwi go

obecność elementów obcości²⁵¹. Podczas gdy powyższe repliki to przykłady typowych zwrotów do lekarza, kolejne zawierają już pewne nacechowanie:

– *Pani doktor, co pani robi dzisiaj wieczorem?* – złapał ją za rękę.
– *Пани доктор, что вы делаете сегодня вечером?* – поймал он ее за руку. (KIM)

– *Pani dochtorowo, pani idzie jutro o siódmej wieczór na Dworzec Główny i czeka przy pierwszej kasie.*

– *Пани докториша, завтра в семь часов вечера вы идете на Центральный вокзал и ждете у первой кассы.* (LM)

W przypadku pierwszej z przytoczonych wyżej replik mówiący, który pozostaje w bliskiej, a wręcz intymnej relacji z adresatką wypowiedzi, nie musi, rzecz jasna, zwracać się do niej w ten sposób. Używając jednak zwrotu oficjalnego, związanego z zawodem, jaki wykonuje ukochana osoba, stara się skierować większą uwagę na własną osobę, wchodząc niejako w rolę pacjenta, któremu poświęca ona swój czas i którego uważnie wysłuchuje. Nieco zaczepną w tych okolicznościach formułę można uznać za element gry językowej prowadzonej przez bliskie osoby, wnoszącej w ich życie humor i urozmaicenie. Kolejna wypowiedź została skierowana nie do lekarki, lecz do żony lekarza. Zastosowana forma adresatywna jest wyrazem szacunku mówiącego do adresatki, której mąż wykonuje prestiżowy zawód. Alternacja spółgłoskowa jest charakterystyczna dla języka potocznego, mówiący reprezentuje powojenną klasę robotniczą.

W następnych przykładach podstawą zwrotu jest nazwa pełnionej przez adresata funkcji zawodowej, zajmowanego stanowiska, roli w grupie:

- *Tak jest, **panie ordynatorze!***
- *Будет сделано, **пан ординатор.*** (LM)

²⁵¹ M. Michocka-Babiuk, *Adaptacja czy egzotyzacja – strategie tłumaczeniowe w przekładzie powieści braci Strugackich „Poniedziałek zaczyna się w sobotę”*, „Acta Neophilologica”, XIX (2), 2017, s. 199.

– Tak, **panie komisarzu**, będę opowiadała, jaką herbatę piłyśmy z moją siostrą tamtego wieczoru.

– Да, **пан комиссар**, я буду рассказывать, какой чай мы пили с сестрой в тот вечер. (SN)

– Przecież pani mama nie żyje od... w kwietniu minie dziewięć lat... Czy pani się dobrze czuje, **Pani Prezes**?

– Ваша мама умерла... В апреле уже будет девять лет... Вы себя хорошо чувствуете, **пани Председатель**? (UDS)

– **Panie profesorze**, powie pan teraz, dlaczego zaproponował pracę u siebie?

– **Пан профессор**, скажите хоть теперь, почему вы предложили мне у вас работать? (KIM)

– Dzień dobry, **panie profesorze**.

– Добрый день, **пан учитель**. (O)

– **Drogi panie mecenasie** – odparła tym razem słodko Lilka – zostawmy te przepychanki słowne.

– **Дорогой пан юрисконсульт**, – сказала Лилька на этот раз сладким тоном, – оставим эту словесную перепалку. (SN)

– **Panie dowódco**, to znaczy, że będzie wojna? – Zapytał drżącym głosem Tadek.

– **Пан командир**, это значит, что будет война? – спросил дрожащим голосом Тадек. (O)

– **Panie sędzio**, czy miał pan okazję zapoznać się z moją sprawą? – zapytałam, przysunąwszy nieśmiało na krzeselku po drugiej stronie biurka.

– **Пан судья**, вы прочитали мое дело? – спросила я, несмело опустившись на стул в его кабинете. (KJNJ)

Użyte w tekście przekładu zaimki *pan/pani* trudno uznać za brzmiące naturalnie w wypowiedziach w języku rosyjskim, niemniej nieużywanie patronimików w języku polskim nie daje tłumaczowi możliwości zastosowania formy typowej dla konkretnych relacji, którą stanowi oczywiście imię własne w połączeniu z patronimi-

kier. Zdecydowanie bardziej fortunne wydaje się zastosowanie w tekście docelowym leksemu *господин* w połączeniu z nazwą funkcji/stanowiska:

– *Panie inspektorze, panna Pilar nie wie, co mówi.*

– *Господин инспектор, мисс Пилар не знает, что говорит.* (POM)

– *Nie, panie dyrektorze, niech nie pokrywa. Dlaczego kobiety mają się przyznawać do siwizny?*

– *Нет, господин директор, пусть не скрывает. Почему женщины должны признаваться в том, что поседел?* (UDS)

W kolejnej egzemplifikacji zwrot adresatywny został pominięty w tekście przekładu – możliwe, że ze względu na nienaturalność dosłownego ekwiwalentu zwrotu adresatywnego:

– *A skąd ja mogę wiedzieć, pani dyrektor? Przecież to nie ma znaczenia!*

– *Ну откуда мне знать? Это ведь не имеет значения!* [...] (UDS)

W tekście polskim wyróżnioną formułę można uznać za element etykietalny, który nieco neutralizuje niekoniecznie pożądaną przez adresata treść, natomiast z punktu widzenia informacyjności tekstu samą formę adresatywną można potraktować jako redundantną. O ile, jak pokazuje dwutekst, użycie zwrotu do adresata ma w wielu sytuacjach charakter fakultatywny, o tyle bywa również, że stanowi on obligatoryjny składnik repliki, jak chociażby w przypadku wypowiedzi kierowanej do dostojnika kościelnego:

– *Eminencjo – powiedziała. – Proszę mi poświęcić kilka minut, od tego zależy moje życie...*

– *Ваше преосвященство, – проговорила я, – прошу вас уделить мне несколько минут, от этого зависит моя жизнь...* (LM)

Zastosowany w tekście polskim zwrot to honorowy tytuł kardynała. Jest zazwyczaj używany z zaimkiem dzierżawczym rodzaju żeńskiego i zapisywany wielką literą (np. *Wasza Eminencjo!*) (ISJP I, s. 380). W przekładzie zastosowano odpowiednik słowni-

kowy (*преосвященство*). M. Marcjanik, która porządkuje zwroty adresatywne kierowane do dostojników kościelnych różnej rangi, przypisuje ten zwrot funkcji kardynała. A zatem wydaje się, że bohaterka książki, będącej źródłem przykładu, tytułuje adresata z pewnym naddatkiem szacunku, gdyż zwraca się ona nie do kardynała, lecz do biskupa, a więc osoby stojącej nieco niżej w porządku godnościowym struktury Kościoła katolickiego. Być może tego rodzaju „nadużycie” miało wpływ na decyzję leksykalną tłumacza, który postacią epizodyczną czyni nie biskupa (zgodnie z tekstem źródłowym), lecz właśnie kardynała. Choć przeciętny użytkownik języka prawdopodobnie nie będzie musiał korzystać z tego rodzaju formuł, przytoczę, za M. Marcjanik, właściwe:

„kardynał

W MOWIE: *wasza eminencjo* lub *proszę księdza kardynała*, lub *księżę kardynale* [...] Forma *Wasza Eminencjo* stosowana jest z reguły w sytuacjach uroczystych – gdy ma miejsce wydarzenie wysokiej rangi.

biskup

W MOWIE: *wasza ekscelencjo* lub *proszę księdza biskupa* [...] *księżę biskupie* [...] Forma *Wasza Ekscelencjo* stosowana jest zwykle w sytuacjach uroczystych – gdy ma miejsce wydarzenie wysokiej rangi²⁵².

Przeprowadzona analiza porównawcza pokazuje, że w przypadku zwrotów adresatywnych przekład często nie odzwierciedla specyfiki języka wyjściowego.

2.4. EKSPRESYWNE ZWROTY ADRESATYWNE

Ostatnią grupę zwrotów adresatywnych analizowanych w niniejszym opracowaniu określam mianem ekspresywnych. Już na wstępie chcę zaznaczyć, że nie wszystkie jednostki leksykalne, które do niej zaliczam, mogą być jednoznacznie interpretowane jako takie. Zdarza

²⁵² M. Marcjanik, *Mówimy uprzejmie...*, s. 152–153.

się bowiem, że owa ekspresywność ujawnia się dopiero w konkretnym kontekście. Również wartościowanie tudzież stan emocjonalny implicytnie wyrażany przez dane leksemy nie zawsze są oczywiste. Te same formy służą do przekazu rozmaitych odcieni emocji, a często wręcz przeciwstawnych ocen. O rzeczywistym nacechowaniu może jednoznacznie świadczyć jedynie kontekst użycia. Najmiej brzmiącego słowa używa się czasem z przekąsem, z lekceważeniem, a wyraz z pozoru obraźliwy w danej sytuacji występuje jako najbardziej pożądanym komplementem.

Ekspresywność wypowiedzi emotywnych, jak pisze Z. Czapi-ga, „osiągana jest za pomocą szeregu środków językowych, w większym lub mniejszym stopniu predestynowanych do pełnienia funkcji ekspresywnej”²⁵³. Analizując wypowiedzenia, w których eksplicytnie wyrażane są stany emocjonalne człowieka, lingwistka omawia różne środki wskazujące na ich ekspresywność, m.in. powtórzenia leksemów emotywnych, grup wyrazowych i całych zdań, użycie interiekcji czy intonację wykrzyknikową. Składniowe środki tworzące ekspresywność wypowiedzi mogą współwystępować bądź nakładać się na siebie²⁵⁴. Nie ulega wątpliwości, że funkcja ekspresywna jest zawsze związana z mówiącym, z jego stanem psychicznym i emocjonalnym²⁵⁵. Pragmatyczny charakter ekspresywności polega na dążeniu mówiącego do oddziaływania na odbiorcę informacji w najbardziej skuteczny sposób, przy czym jest ona zawsze związana z mówiącym, z jego stanem psychicznym i mentalnym. Ekspresywno-oceniające nominacje wzmacniają wpływ mówiącego na adresata wypowiedzi, są pośrednimi sposobami obrażania, chwaleń, wywierania presji itp., a zatem środek ekspresji pełni jednocześnie funkcję impresywną.

Każdy fakt językowy, który kojarzy się z jakimś wzruszeniem, można uznać za ekspresywny²⁵⁶, czyli służący uzewnętrznianiu sta-

²⁵³ Z. Czapi-ga, *O ekspresywności wypowiedzi emotywnych (na materiale języka rosyjskiego i polskiego)*, „Folia Linguistica Rossica” 11, 2015, s. 20.

²⁵⁴ Ibid., s. 26.

²⁵⁵ A.В. Полонский, *Категориальная...*, s. 105.

²⁵⁶ T. Skubalanka, *O ekspresywności języka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, XXVII, 8, 1972, s. 125.

nów emocjonalnych, odznaczający się siłą wyrazu, sugestywnością, wyrazistością – nie obojętny, nie neutralny, ale wyróżniający się w toku wypowiedzi. Z. Czapiga definiuje ekspresywność jako cechę znaku językowego, który wyraża uczuciowy stosunek mówiącego do rzeczywistości, a więc uzewnętrznia jego osobowość²⁵⁷. Dlatego można stwierdzić, że ekspresywne zwroty adresatywne nie tylko nazywają adresata wypowiedzi, prezentując ocenę jego osoby czy zachowania, ale również stanowią przejaw emocji, jakich doświadcza nadawca oraz wyrażają jego ukierunkowany wpływ na odbiorcę mający wywołać zmiany w jego działaniach lub stanie wewnętrznym.

Termin *ekspresywny zwrot adresatywny* można więc spróbować określić w następujący sposób:

‘ja – ciebie / was / pana / panią / państwa

– tutaj – teraz –

– mając powód i cel, by zainicjować bądź podtrzymać kontakt –

– przywołuję (nazywając) – w wybranej tonacji socjostylistycznej –

– wyrażając jednocześnie swoje oceny/uczucia wobec ciebie / was / pana / pani / państwa

lub przekazując informację o moim aktualnym stanie emocjonalnym’

Grupa ekspresywnych zwrotów adresatywnych jest bardzo różnorodna, obejmuje niewątpliwie również zdrobnienia terminów pokrewieństwa czy hipokorystyczne formy imion własnych, analizowane w poprzednich podrozdziałach. Choć zbiory te się przenikają, warto podjąć próbę klasyfikacji – pierwszym podziałem, jaki się nasuwa, jest wyróżnienie nominacji o pozytywnych i negatywnych konotacjach.

W literaturze językoznawczej funkcjonuje termin *afektonimy*, pochodzący od łacińskiego wyrazu *affectus* = *uczucie* i greckiego *onemon* = *imię*. Używa się go na określenie intymnych przezwisk, jakimi ludzie obdarzają członków rodziny, partnerów życiowych, bliskich przyjaciół²⁵⁸. Afektonimy wyrażają pozytywne uczucia wo-

²⁵⁷ Z. Czapiga, *O ekspresywności...*, s. 19–20; S. Grabias, *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin 1981, s. 22; A. Grzesiuk, *Składnia wypowiedzi emocjonalnych*, Lublin 1995, s. 13–15.

²⁵⁸ M. Bańko, A. Zygmunt, *Czule słówka. Słownik afektonimów*, Warszawa 2011, s. 6.

bec odbiorcy, a ponieważ mają motywację apelatywną, nazywa się je również antroponimami odapelatywnymi²⁵⁹. Wyrazy lub zwroty, o których mowa, występują najczęściej w relacjach między małżonkami, narzeczonymi, kochankami oraz w relacji rodzice – dzieci²⁶⁰.

Interpretowane w ten sposób pojęcie można przeciwstawić wyzwiskom, czyli określeniom bądź innym obraźliwym słowom kierowanym pod czyimś adresem (WSJP, dostęp: 25.02.2019). Takie założenie ilustruje następujący schemat:



Schemat 3. Propozycja podziału ekspresywnych zwrotów do adresata

Należy jednak wziąć pod uwagę, że mimo jasnej etymologii i definicji termin *afektonimy* nie występuje w ważnych słownikach językoznawczych²⁶¹, adekwatnego pojęcia brak również w terminologii rosyjskiej. W *Słowniku terminologii językoznawczej* można znaleźć definicję współnordzennego pojęcia *afektywy*: ‘Termin dość nieokreślony: oznacza wszelki wyraz lub formę gramatyczną wyrażającą raczej uczucia (afekty) niż neutralne pojęcia. Należą tu przede wszystkim

²⁵⁹ A. Rosińska-Mamej, *Funkcje form adresatywnych...*, s. 51.

²⁶⁰ J. Perlin, M. Milewska, *Afektonimy w języku polskim, francuskim, hiszpańskim i niderlandzkim. Analiza morfologiczna i semantyczna* [w:] *Język a Kultura*, t. 14: *Uczucia w języku i tekście*, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 165.

²⁶¹ Termin *afektonimy* nie został odnotowany m.in. w *Encyklopedii języka polskiego* pod redakcją S. Urbańczyka czy w *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* pod redakcją K. Polańskiego.

hipokoristika (formy pieszczotliwe), wszelkie przymiotniki silnie zabarwione uczuciowo (np. cudowny : ohydny), interjeksje itp.’ (STJ).

Również etymologia wyrazu *afektonim* mogłaby sugerować rozszerzenie jego zakresu znaczeniowego, gdyż *afekt* to ‘gwałtowne i krótkotrwałe wzburzenie powodujące utratę kontroli nad własnym zachowaniem’ (WSJP, dostęp: 25.02.2019). Zapewne dla wielu osób pierwszym skojarzeniem będzie *zbrodnia w afekcie*, a zatem być może nie należy ograniczać omawianej kategorii jedynie do ekspresji pozytywnych²⁶², lecz włączyć tu również wspomniane wyzwiska wypowiedziane właśnie w sytuacji silnego wzburzenia. Z drugiej strony, przestarzałe znaczenie słowa *afekt* to właśnie ‘sympatia, miłość do kogoś’ (WSJP, dostęp: 25.02.2019) i ono zapewne posłużyło jako motywacja semantyczna nazwy kategorii. Pojawia się zatem problem terminologiczny: afektonimy można albo przeciwstawić wyzwiskom, albo rozszerzyć na wszelkie ekspresje w zakresie nazywania osób, zarówno pozytywne, jak i negatywne. Wobec nakreślonej pokrótce niejednoznaczności w nazewnictwie za najbardziej właściwe uważam użyte w tytule rozdziału sformułowanie *ekspresywne formy adresatywne* tudzież *nazwy ekspresywne (экспрессивные наименования)*²⁶³. Myślę, że można je przedstawić jako wspólną część dwóch zbiorów: zwrotów adresatywnych i definiowanych wyżej afektywów, co obrazuje schemat 4.



Schemat 4. Propozycja definicji ekspresywnych zwrotów adresatywnych

²⁶² W psychologii określa się w ten sposób ekspresję emocji, jaką obserwuje badający (WSJP, dostęp: 25.02.2019).

²⁶³ A. Charciarek, *К вопросу о функциях некоторых неофициальных польских, русских и чешских обращений*, „Lingua et communicatio in sphaera marcaturae. Bohemica Brittanica Germanica Rossica Ostraviensia”, 2003, s. 75–80; idem, *Перевод экспрессивных наименований...*

Niejednoznaczność terminologiczna znajduje odzwierciedlenie w różnorodności semantycznej analizowanej grupy zwrotów adresatywnych. W zebranych materiale zostały wyróżnione²⁶⁴:

- nazwy ze świata fauny i ich derywaty (np. *kotku, żmijo, котик, осел*);
- nazwy elementów przyrody nieożywionej (np. *słoneczko, солнышко*);
- wyrazy wskazujące na pozytywne uczucia żywione do adresata wypowiedzi (np. *kochanie, милый*);
- rzeczowniki i przymiotniki wskazujące na cechę adresata (np. *głupcze, malutka, беденькая моя, шалун*);
- inne nazwy osób, często z określeniami (np. *śpiąca królewno, надсмотрщик*).

Często zdarza się, że ekspresywność zwrotu do adresata kształtuje się dopiero w określonej konsytuacji. Chociaż podział na zwroty ekspresywne wartościujące pozytywnie i negatywnie wydaje się klarowny i oczywisty, w obrębie każdej z grup można wyróżnić jednostki nacechowane w odmienny sposób (np. formę *kochany* można prymarnie traktować jako wyraz miłości, ale wypowiedziana protekcyjnym tonem nabiera przeciwnego zabarwienia). Kontekst użycia poszczególnych zwrotów może modyfikować ich zabarwienie, dlatego poprowadzę dalszą analizę innym torem, starając się grupować kolejne przykłady na zasadzie spójności wybranych cech semantycznych.

²⁶⁴ Wymienione tu kategorie dotyczą materiału objętego analizą (patrz: Źródła materiału, s. 232). Wcześniejsze badanie ankietowe pokazało dużo większą różnorodność semantyczną zwrotów adresatywnych kierowanych do osób bliskich – wyniki przedstawiłam w pracy *O afektonimach w języku polskim i rosyjskim*, „Folia Linguistica Rossica”, 9, 2013, s. 89–98. W zebranych materiale obu języków wyróżniłam następujące kategorie semantyczne: nazwy zwierząt, nazwy wskazujące na uczucie żywione do mówiącego, nazwy członków rodziny wraz z derywatami, nazwy części ciała człowieka i zwierząt, nazwy ciał niebieskich, nazwy ‘czegoś cennego’ i wyrazy pokrewne (np. *złotko, najdroższy, skarbie, perełko*), nazwy postaci, istot mitycznych, bohaterów bajek itp., nazwy związane z fizjonomią osób, nazwy roślin, nazwy produktów spożywczych i ich pozostałości oraz smaków, nazwy związane z zachowaniem, cechami charakteru itp., a w języku polskim również: nazwy małych dzieci, nazwy wskazujące na zależności wiekowe, nazwy o zabarwieniu pejoratywnym, nazwy monarchów i arystokratów, nazwy o niejasnej motywacji, neologizmy. Mimo iż badanie miało charakter orientacyjny, a liczba respondentów była niewielka (w większości byli to nosiciele języka polskiego), pokazało ono dużą różnorodność nominacji bliskich osób, z których większość używana jest również w funkcji zwrotu do adresata.

Liczny zbiór pozytywnie nacechowanych ekspresywnych form adresatywnych tworzą zdrobnione nazwy zwierząt. Są one tłumaczone zarówno za pomocą ekwiwalentów słownikowych, jak i przekładowych. Porównajmy kilka przykładów:

- *Cześć **misiaczku** – mówi Renka.*
- *Привет, **котик**, – сказала Реня. (JWP)*
- [...] *To pa, **misiaczku**, pa, całuski, rybkie luski, do zobaczenia wieczorem...*
- [...] *Пока, **плюшастик**, пока, лапуля, вечером увидимся...*
(OĆ)
- *Misiu, myślałaś dzisiaj o seksie?*
- *Зайчик мой, ты сегодня думал о сексе? (UDS)*
- *Misiu? Judyta podała orzeszki w miodzie, ale nie będę jadła [...].*
- *Котя? Юдита угощает меня орешками в меду, но я есть не стану [...]. (SNT)*

Ogólnie przyjęte za pieszczotliwe zwroty *misiu* i *misiaczku* zdecydowałam się zaliczyć do grupy nazw zwierząt, gdyż zazwyczaj służą one jako określenia niedźwiedzia²⁶⁵. Jest dość prawdopodobne, że nominacje te mają motywację ludową, gdyż stanowią odbicie typowych dla kultury wsi sądów i przekonań. Otóż zastępowanie właściwej nazwy zwierzęcia eufemistycznym określeniem jest związane z rozpowszechnionym w pierwotnych kulturach tabu odnoszącym się do dzikich zwierząt. Budziły strach jako istoty groźne i drapieżne, dlatego starano się unikać wypowiedania głośno ich nazw, gdyż uważano, że słyszą i rozumieją ludzi. Dodatkowym bodźcem do użycia antroponimu²⁶⁶ w roli nazwy zwierzęcia są znane na polskiej wsi opowiadania zawierające ślady dawnych wierzeń, że niedźwiedź jest

²⁶⁵ 'Miś to potocznie niedźwiedź' (ISJP I, s. 874).

²⁶⁶ Wyróżnione zwroty postanowiłam, za R. Kucharzyk, traktować jako derywaty odantroponimiczne związane z imieniem Michał. Zob. R. Kucharzyk, *O gwarowych apelatywach odantroponimicznych (na przykładzie leksemów związanych z imieniem Michał)* [w:] *Język a Kultura*, t. 25: *Struktura słowa a interpretacja świata*, red. M. Miśiak, J. Kamieniecki, Wrocław 2015, s. 91.

człowiekiem zaklętym w zwierzę²⁶⁷. Niedźwiedź był też traktowany w szczególony sposób w wierzeniach ludów półkuli północnej jako najbliższy krewny człowieka, odpowiednik darwinowskiej małpy²⁶⁸.

W *Słowniku afektonimów* można znaleźć następujący opis zwrotu *misiu*:

‘misiu, misiaku, misiaczku, mišku, misiulu, misiulku, misiuniu, misiu-patysiu, misiu-pysiu; misiek, misia, misiunius

Zwroty częściej odnoszone do mężczyzn niż do kobiet. W ustach kobiet *misiu* to zresztą najczęstsze po uniwersalnym *kochanie* intymne męskie przyzwisko. Przypomina o dziecięcej przytulance, a także o misiu Puchatku, misiu Yogi, Uszatku, Colargolu, Fantazym i innych sympatycznych misiach żyjących w świecie dziecięcej wyobraźni. Misie są duże i powolne, lubią miód i inne słodczyce. Kiedy się wyrasta z pluszowych zabawek, dobrze mieć nadal jakiegoś misia²⁶⁹.

W przekładzie występują również zwroty derywowane od nazw ze świata fauny (*зайчик мой, котя, котик*). Szczególnie ciekawym rozwiązaniem translatorskim jest forma *котя* utworzona według schematu form deminutywnych rosyjskich męskich imion własnych, por. *Борис* → *Боря*, *котик* → *котя*. Z kolei leksem *плюшистик* został już utrwalony w języku rosyjskim jako ekwiwalent adresatywnej formy *misiaczku*²⁷⁰. Choć przekład nie jest wierny, to wspólnym mianownikiem desygnatów nazywanych przez wyróżnione leksemy zdaje się miękkość, puszystość, przyjemność w dotyku, zwłaszcza że są to zwierzęta, których postać często przybierają popularne zabawki-pluszaki.

Odnotowałam również mniej powszechne i oczywiste pozytywne nacechowane nominacje odzwierzęce. Oto niektóre z nich:

– *To nie to co u ciebie, pszczołko, wbijasz żądło w chore nerki – mlaskał, coś smakując.*

– *Это не то что твои жала, пчелка, – чавкал он, что-то жуя, – вкальывает иголки в больные почки [...].* (КИМ)

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ A. Krawczyk-Tyrpa, *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz 2001, s. 99.

²⁶⁹ M. Bańko, A. Zygmunt, *Czule słowa...*, s. 66.

²⁷⁰ В.Г. Кульпина, В.А. Татаринов, *О реконцептуализации проблем перевода и переводной лексикографии в трудах польских языковедов*, „Вестник Московского университета”. Серия 22, *Теория перевода*, 2, 2014, с. 176.

- *Zmarzłaś, sarenko – mówił.*
- *Козочка моя, да тебе холодно, – ласково говорил он.* (OŚ)
- *Przylatuj, ty zmarznięty motylku, czekam.*
- *Прилетай поскорее, ты, замерзшая бабочка. Я тебя жду.* (P)

- *Wiewiórko, nie nadaję się jeszcze.*
- *Бельчонок, я пока не могу.* (KIM)
- *Wiórko, dobrze się czujesz?*
- *Чонок, ты хорошо себя чувствуешь?* (KIM)

Wyróżnione zwroty mają podłoże sytuacyjne. Są właściwe dla relacji między dwiema konkretnymi osobami bądź zostały użyte jednorazowo. Zastosowana w pierwszym z powyższych przykładów formuła *pszczołko* wywołuje jednoznacznie pozytywne konotacje, kojarzy się z osobą pracowitą (por. ‘pracowity jak pszczołka’ / ‘трудолюбивый как пчела’), jak sugerują autorzy *Słownika afektonimów*, może być doskonałym zwrotem do uroczej pracoholiczki²⁷¹. Jednak w podanym przykładzie motywacja semantyczna jest o wiele ciekawsza, mówiący zwraca się bowiem do przyjaciółki, która zawodowo zajmuje się akupunkturą, a zatem mamy do czynienia z metaforą ‘kłuje niczym pszczoła swym żądłem’, a forma deminutywna wprowadza dodatkowo element sympatii między rozmówcami.

Równie ciekawa jest nominacja *sarenko/козочка моя*. Zwrot ten został skierowany do kobiety szczupłej, zgrabnej, wysportowanej, dbającej o siebie, co uzasadnia skojarzenie z pełną gracji sylwetką zwierzęcia²⁷². Takie określenie implikuje wdzięk, strachliwość, bezradność i piękne oczy, w ten sposób może mówić mężczyzna opiekuńczy, będący ostoją i gwarantem bezpieczeństwa dla „sarenki”²⁷³. Przyczyna użycia adresatywu jest zatem w pełni zrozumiała. W tekście przekładu zastosowano zdrobnioną nazwę innego zwierzęcia, również należącego do rzędu parzystokopytnych, której zastosowa-

²⁷¹ Ibid., s. 90.

²⁷² Por. ‘Sarna to zwierzę o wysmukłym ciele i długich nogach, podobne do jelenia, ale dużo mniejsze’ (ISJP II, s. 551).

²⁷³ M. Bańko, A. Zygmunt, *Czule słówka...*, s. 100.

nie w odniesieniu do osoby odnotowują słowniki definicyjne²⁷⁴. Warto podkreślić, że kluczowe zdaje się użycie formy deminutywnej, gdyż już zwrot *kozol/коза* miałyby zgoła odmienne nacechowanie i raczej zostałyby uznany za obraźliwy niż wyrażający troskę.

Również forma adresatywna *motylku/бабочка* kojarzy się z czymś subtelnym, delikatnym, ulotnym. Asocjacja ta sugeruje możliwość skierowania go do kobiety, jednak w przywołanym przykładzie to mężczyzna został obdarzony takim przezwiskiem. Jest to użycie jednorazowe w rozmowie partnerów życiowych przebywających daleko od siebie jako żartobliwa odpowiedź na replikę: *Dawniej się mówiło: „Mam kolekcję motyli, pójdziemy do mnie obejrzeć?”*. Dla rozmówców gra językowa jest zrozumiała i choć użycie jest z pewnością „niemęskie”, żart sytuacyjny nie jest złośliwy.

Kolejny zwrot – *wiewiórko/бельчонок* – kierowany jest do kobiety o rudych włosach. Choć przekład jest wierny, to w mojej ocenie przezwisko w tekście oryginalnym jest bardziej fortunate ze względu na spójność rodzaju rzeczownika z płcią osoby, do której kierowany jest zwrot. Z książki będącej źródłem przykładu dowiadujemy się, że w danej relacji nie było to użycie okazjonalne, lecz stałe, a konsekwentne stosowanie przezwisk przez rozmówców może zaspokajać psychologicznie umotywowaną potrzebę podkreślenia łączącej ich więzi²⁷⁵.

Jeszcze bardziej nieszablonowa jest ostatnia z wyróżnionych wyżej formuł adresatywnych: *wiórko/чонок* utworzona poprzez „odcięcie” początkowej części leksemu. O ile w przypadku polskiego zwrotu motywacja ta jest oczywista i uzasadniona, otrzymana forma rosyjska *чонок* nie kojarzy się jednoznacznie z wyrazem podstawowym. Słownik definiuje ją jako jednostkę słowotwórczą (sufiks), którą można wyodrębnić w rzeczownikach będących nazwami osób lub zwierząt, których cechą jest dziecięcość, niedoroślność (por. m.in.: *волчонок, курчонок, барчонок, татарчонок*)²⁷⁶. Jak poka-

²⁷⁴ Пор.: *коза* ‘перен. разг. Резвая, бойкая девочка или девушка’ (НСРЯ); ‘Шутл. О резвой, бойкой девочке, девушке [...] Козочка, -и; ж. Уменьш.-ласк. (БТС); Разг. шутл. О резвой, бойкой девочке, девушке’ (СРЯ).

²⁷⁵ K. Sikora, *Gwarowe formuły adresatywne...*, s. 198.

²⁷⁶ <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/136587/чонок> [dostęp: 11.03.2019].

zuje ten przykład, użycie odpowiednika słownikowego i utworzenie przezwiska tą samą metodą nie zawsze oddaje w pełni charakter oryginalnej nominacji. Zdarza się, że formy adresatywne będące charakterystycznym elementem dyskursu mówionego stanowią składnik stylu indywidualnego, a udany przekład idiolektu oprócz doskonałej znajomości języka wymaga również wiedzy kulturowej oraz pragmatyczno-retorycznej²⁷⁷.

Nazwy ze świata fauny mogą też wywoływać negatywne skojarzenia i pełnić funkcję wyzwisk, czyli obraźliwych określeń kierowanych do odbiorcy wypowiedzi (WSJP, dostęp: 8.03.2019), porównajmy:

- *Ty samolubna, zimna suko.*
- *Ты холодная эгоистичная сука.* (KIM)

[...] *Z była żoną, na szczęście, baranie.*

[...] *С бывшей женой, к счастью, осел.* (JWP)

Na znaczenie przenośne nominacji *suka* zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim składają się następujące semy: pogarda, odraza, rozwiązłość seksualna, złośliwość. Polski zoonim *baran* i rosyjski *осел* mają wspólne cechy semantyczne głupoty i ograniczenia²⁷⁸. Jak zauważa H. Sojka-Masztalerz, już sam hiperonim *zwierzę* ma negatywne konotacje²⁷⁹. Wystarczy chociażby przytoczyć pojęcie *zezwierzęcenia*, definiowanego w *Innym słowniku języka polskiego* jako ‘stan, w którym człowiek zachowuje się tak prymitywnie lub postępuje tak okrutnie, że może być porównany do zwierzęcia’ (ISJP II, s. 1332), synonimu upadku etycznego człowieka. Ciekawe obserwacje czyni Z. Kempf, wyróżniając w języku „lepsze” i „gorsze”, jak je nazywa, wyrazy, tworzące opozycyjne pary w odniesieniu do ludzi i zwierząt²⁸⁰, choć obecnie, ponad trzydzieści lat od

²⁷⁷ J. Szerszunowicz, *O elementach idiolektu w przekładzie* [w:] *Język a Kultura*, t. 22: *Idiolekty w różnych sferach komunikacji*, red. A. Żurek, Wrocław 2011, s. 82, 84.

²⁷⁸ A. Czapiga, *Antroponimiczne metafory...*, s. 204, 209, 212.

²⁷⁹ H. Sojka-Masztalerz, *O inwektywach zwierzęcych w języku polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 3225, *Kształcenie Językowe*, 8 (18), 2010, s. 14.

²⁸⁰ „W szeregu synonimów oznaczających części ciała i czynności język nasz wprowadził dla zwierząt wyrazy «gorsze», dla ludzi zaś «lepsze», bo człowiek

publikacji jego pracy, tego rodzaju zestawienie miłośnicy braci mniejszej mogą uznać za bezpodstawne i krzywdzące. Fakt, że nazwy zwierząt bądź ich derywaty niejednokrotnie wprowadzają wartościowanie negatywne, może mieć związek ze sposobem postrzegania świata przez ludzi i miejscem, które człowiek subiektywnie sobie w tym świecie wyznacza²⁸¹. Warto zauważyć istotną różnicę w zakresie składni. Otóż pierwszy z przywołanych fragmentów rosyjskich nie zawiera zwrotu adresatywnego – obraźliwa nominacja występuje tu jako predykat (*Ты холодная эгоистичная сука*). Na tego rodzaju rozwiązania zwrócę jeszcze uwagę w dalszej części rozdziału. W kolejnym przykładzie wartościowanie wyrażane przez formę adresatywną nie jest do końca oczywiste:

– *Ты маля змию* – *odparł niemal serio*. – *Namotałaś, namotałaś i chodu*.

– *Ах ты, маленькая змея*, – *воскликнул он в тон мне, но с серьезным лицом*. – *Заварила кашу и убегаешь*. (TDT)

Zoonim *zmiya* w każdym z porównywanych języków reprezentuje semy podstępności, nikczemności i złośliwości²⁸². Dlatego wyróżniony zwrot w izolacji od kontekstu z pewnością byłby odebrany jako obraźliwy, imputujący nieszczerłość i nieczne zamiary nazwanej w ten sposób osoby. Tu został użyty żartobliwie przez reżysera, czyli osobę o wyższej pozycji niż będąca adresatem aktorka, by rozładować napięcie w trudnej sytuacji, ale mimo wszystko podkreślić, że

umiera, zwierzę zaś *zdycha*; człowiek *je*, a zwierzę *żre*; człowiek ma *głowę*, a zwierzę *leb*; człowiek *rękę*, a zwierzę *lapę*; człowiek *twarz*, a zwierzę *pysk* [...] Oczywiście jest sprawą, że wyrazów tych można używać w odniesieniu do ludzi, ale wtedy tych ludzi deprecjonujemy, podkreślając naszą antypatię w stosunku do nich. Porównajmy: *żre* jak *świnia*; masz brudne *lapy*; stul *pysk*; bodaj byś *zdechł!* W ten sposób powstaje nawet pewne niedomaganie środków językowych, bo są ludzie, którzy nie żywią wobec zwierząt takiej antypatii, jaka zawarta jest w odnośnych wyrazach. Są nawet miłośnicy zwierząt, ale bolejąc na przykład nad stratą drogiego zwierzęcia, miłośnik jego nie może powiedzieć, że pies *umarł*, bo popełni błąd i narazi się na śmieszność”. Z. Kempf, *Wyrazy „gorsze” dotyczące zwierząt*, „Język Polski”, LXV, 1985, s. 125–126.

²⁸¹ R. Tokarski, *Słownictwo jako interpretacja świata [w:] Współczesny język polski...*, s. 346.

²⁸² A. Czapięga, *Antroponimiczne metafory...*, s. 213.

podjęte przez nią działania przysporzyły trudności całemu zespołowi. Taka formuła zastosowana w relacji odwrotnej byłaby jawnym nadużyciem, złamaniem zasad etykiety językowej.

Grupa zwrotów adresatywnych pozornie obraźliwych nie jest ograniczona jedynie do nominacji odzwierzęcych, porównajmy inne przykłady:

– *Będę cię niósł – powiedział ze śmiechem – a raczej będę z tobą biegł, skoro tak ci na tym zależy!*

– *Nic nie zrozumiałeś! – broniłam się.*

– *Zrozumiałem więcej niż myślisz, **ty głupia babo!***

– *Я понесу тебя на руках, – сказал он, смеясь. – А лучше прямо с тобой побегу, если уж тебе так хочется побегать!*

– *Ты ничего не понял! – брыкалась я.*

– *Понял, и даже больше, чем ты думаешь, **глупая ты баба!** (RK)*

– ***Ty głuptasku** – głaszczę ją po głowie – oczywiście, że można. Między ludźmi zdarzają się różne rzeczy, ale najważniejsze to wyjaśnić, wybaczyć i dalej być ze sobą. Z każdego rozstania można wyciągnąć wnioski, drugi raz nie popełniać tego samego błędu... i tyle. Na tym polega mądrość... Chyba... – dodaję niepewnie.*

– *Ах ты, **глупышка!** – Я погладила ее по голове. – Конечно, могут. Между людьми всякое бывает, но самое главное – надо все выяснить, простить и снова быть вместе. Из каждой разлуки можно сделать вывод и второй раз не совершать той же ошибки... вот и все. В этом и состоит мудрость... Разве что... – добавила я неуверенно. (JWP)*

Głupia, głupia dziewczyno, nie uszanujesz siebie, to nikt cię nie będzie szanował!

***Глупая, глупая девочка! Не будешь сама себя уважать, никто не будет!** (UDS)*

Wyróżnione formy adresatywne łączy obecność rdzenia *głup-*, będącego nośnikiem negatywnej pod względem racjonalnym oceny działalności intelektualnej. Zwrot *ty głupia babo / глупая ты*

баба w izolacji od kontekstu należałoby uznać za obraźliwy, dlatego został tu przytoczony wraz z otoczeniem tekstowym, które pokazuje, że jest on elementem językowej gry zakochanych, co potwierdza informacja o fizycznej bliskości rozmówców (*Бędę cię niósł / Я понесу тебя на руках*) oraz zachowaniu parawerbalnym wskazującym na doświadczane przez mówiącego pozytywne emocje (*powiedział ze śmiechem / сказал он, смеясь*)²⁸³. Podobne uzupełnienie zawiera kolejna egzemplifikacja: głaskanie po głowie jest przejawem ciepłych, pozytywnych, rodzicielskich uczuć wobec odbiorcy wypowiedzi, co jest spójne z deminutywną formą nominacji. Wypowiedź można uznać za pośredni akt pocieszenia kierowany do nastoletniej córki, która pokłóciła się z chłopakiem. Następna replika również jest urywkiem dialogu matki z córką, jednak już na pierwszy rzut oka rozmowa ta wydaje się mniej przyjemna. Zwracając się do córki *głupia, głupia dziewczyno / глупая, глупая девчонка*, matka nie ma na celu obrażenia jej, lecz uświadomienie, że nie postępuje ona rozsądnie. Wypowiedź paradoksalnie stanowi wyraz troski o dziecko, a użycie nieprzyjemnych słów ma wzmocnić przekaz i skłonić córkę do refleksji nad własnym postępowaniem. Mniej emocjonalna wypowiedź mogłaby umknąć uwadze, a przykre słowa trudno, mówiąc kolokwialnie, puścić „mimo ucha”, potraktować obojętnie. Leksem *głupi* może niekiedy przybierać znaczenie zdecydowanie przeciwstawne negatywnemu, jeśli został użyty w znaczeniu synonimu ‘młody, niedoświadczony, niewiedzący’. Nieprzyjemne zdają się również kolejne nominacje:

- *Nie musisz się zgadzać, **palancie**, powalcz o nią, jak ci zależy!*
- *А ты не соглашайся, **урод**, борись за нее, не отступай!* (OĆ)
- *Odsuń się, no odsuń się, **wariacie!***
- *Отойди, ну отойди же, **идуом!*** (KIM)

²⁸³ Przykład analizowałam również w artykule pt. *Обращение в переводе (на материале книги М. Нуровской „Росыжски кочанек” по сравнению с русским текстом)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego”. Seria Filologiczna. Glottodydaktyka 11, z. 104, 2019, s. 55.

- *Zależy mi na tobie, Boże, jak mi na tobie zależy, ty ruda jędzo!*
- *Ты нужна мне, Боже, как ты мне нужна, рыжая ведьма!* (KIM)

Obrażliwy charakter wyróżnionych zwrotów po raz kolejny okazuje się pozorny. Nominacja *palant* ma, co z pewnością zaskakuje, podkreślić troskę mówiącego o los małżeństwa kolegi. Implicytnie wyrażono tu treść: ‘powinieneś walczyć o swoje małżeństwo, jeśli odpuścisz – będziesz palantem; nie możesz stracić żony, walcz o nią, nie poddawaj się’. Pośrednio wyrażona dyrektywność powinna zostać prawidłowo odczytana przez adresata wypowiedzi właśnie dzięki obecności zwrotu, którego obelżywy charakter sprawia, że staje się on zauważalny i zmusza do refleksji. Negatywne wartościowanie nominacji *wariacie* jest jak najbardziej złudne – w końcu odpowiednia dawka szaleństwa, które chroni przed nudą, jest pożądana przez kobiety, a mężczyzna zbyt grzeczny może nie wydawać się atrakcyjny. Ostatni z wyróżnionych zwrotów *ty ruda jędzo / рыжая ведьма* brzmi ubliżająco, jednak wypowiedź, składająca się w zasadzie z samych elementów ekspresywnych (reduplikacja treści, interiekcje), zdaje się płomiennym niczym włosy adresatki wyznaniem uczucia. Określenie *ruda/рыжая* można potraktować jako aluzję do temperamentu kochanki, gdyż rude włosy stereotypowo postrzegane są jako symbol nieokiełznanej seksualności²⁸⁴. Na odcień znaczeniowy nominacji w dużym stopniu wpływa kontekst, barwa głosu mówiącego, reakcja słuchacza – leksemy funkcjonujące jako wyzwiska nie zawsze są zabarwione negatywnie. Komunikowanie się z użyciem takich zwrotów przyczynia się jednak, co podkreśla M. Krauz, do rozpowszechniania wyrazów obraźliwych, których funkcją obrażania co prawda ulega neutralizacji, ale i tak należą one do najniższego rejestru języka²⁸⁵.

Oczywiście sytuacja może być odwrotna, kiedy wyizolowana z kontekstu formuła adresatywna brzmi przyjaźnie, natomiast użyta w konkretnej sytuacji świadczy o protekcyjnym tonie wypowiedzi, porównajmy:

²⁸⁴ <http://povoli.pl/po-godzinach/ognistowlosi> [dostęp: 11.03.2019].

²⁸⁵ M. Krauz, *Komunikacja w rodzinie...*, s. 104.

– *Drogi są coraz gorsze i nie będzie lepiej, **kochana**, pieniędzmi z podatków zatyka się dziura, ale w budżecie.*

– *Дороги становятся все хуже, **милая**, и лучше они не станут. Деньгами налогоплательщиков затыкают дыры в бюджете, а не в асфальте. (KIM)*

– ***Kochany**, ja się znam na jodze – zapewniła Joanna.*

– ***Милый**, я хорошо знаю, что такое йога, – заверила его Иоанна. (KIM)*

– ***Mileńka moja**, w tym wypadku nie ma pani racji...*

– ***Милочка моя**, вот тут вы неправы... (RK)*

Wyróżnione zwroty można uznać za środek wyeksponowania rangi mówiącego jako osoby wiedzącej lepiej. W tego rodzaju sytuacjach użycia, czyli np. tłumaczeniu, wyjaśnianiu jakiejś reguły czy zjawiska, upominaniu, mocna pozycja nadawcy ma swoje znaczenie: mówiący używa – co prawda – zwrotu miłego dla ucha, jednak w wymienionych kontekstach implicytnie przekazuje informację: ‘ja wiem lepiej, ja wiem więcej na ten temat; ja się na tym lepiej znam; ty nic o tym nie wiesz’, przez co chce wzmocnić swój status w danej relacji. A zatem funkcję użytych w ten sposób zwrotów adresatywnych można określić jako oceniająco-charakteryzującą mówiącego, przekonanego o własnej wyższości. W ostatniej egzemplifikacji forma oryginalna to przymiotnik (*mileńka*), docelowa – rzeczownik (*милочка*), każdemu z wyrazów towarzyszy zaimek dzierżawczy. Obie formy adresatywne cechuje familiarność. W dalszej części tekstu można przeczytać: *Taki zwrot w oficjalnej dyskusji zaskakiwał, ale i rozbrajał / [...] такая фамиллярность в официальной дискуссии поражала, но одновременно и обезоруживала.* Moim zdaniem nie należy w tym przypadku mówić o nadużyciu, lecz o pewnego rodzaju zbliżeniu do relacji pozazawodowej, która w pewnych sytuacjach, np. znaczącej różnicy wieku, powstaje niejako automatycznie, bez względu na zależności społeczne czy służbowe. Prawdopodobna jest też hipoteza o manierze mówiącego, która mogłaby się łączyć z jego pozycją zawodową, wiekiem i doświadczeniem. Analiza słownikowych definicji wyrazu rosyjskiego [‘Употр. как фамиллярно-

-ласковое обращение (обычно – к женщине, реже – к мужчине)’ (НСРЯ); ‘м. и ж. Ласковое обращение (преимущественно к женщине)’ (СРЯ); ‘(в обращении). Фам. О ком-л., к кому говорящий относится несколько снисходительно или свысока в силу своего положения, возраста и т.п.’ (БТСРЯ)] pozwala stwierdzić, że taka nominacja niesie informację o określonym stosunku mówiącego do rozmówcy. Do sytuacji z trzeciego przykładu szczególnie pasuje ostatnia z przytoczonych eksplikacji. Będący autorytetem w swojej dziedzinie profesor zwraca się do młodej kobiety dopiero wstępującej na ścieżkę pracy naukowej – przychylnie nastawienie interferuje tu z protekcyjnością.

Wśród zwrotów nacechowanych negatywnie odnotowałam też zdecydowanie wulgarnie wyrażenia, np.:

– *Ty stara ruska kurwo!* – wykrzyknęła z nienawiścią w kierunku lekarki.

– *Ты, старая русская курва!* – с ненавистью крикнула врачу женщина и, громко хлопнув дверью, выбежала из квартиры. (LP)

– *Ty wstrętny gówniarzu!*

– *Ты, гадкий засранец!* (OĆ)

– *Jak śmiesz tu przychodzić i mówić, że ona jest nieistotna. Że to był błąd. Ty męski gnoju... ty!*

– *Как ты смеешь приходить сюда и говорить, что она для тебя не существует? Ты, негодяй... Ты!..* (POM)

– *Wstawaj, skurwysynu!* – Bandurko darł się na całe gardło, a potem uderzył go w twarz.

– *Вставай, гад!* – заорал Бандурко во все горло, а потом ударил его по лицу. (BK)

– [...] *Za ile sprzedałaś swoje dziecko, ścierwo?* – Wymierzył ostrze w kierunku żony.

– [...] *Za сколько ты продала своего ребенка, стерва?* – Он направил острие в сторону Божены. (O)

– *Jak ci nie wstyd, skurwielu?*

– *Как же тебе не стыдно, сволочь?* (Po)

[...] – *Ty palancie w uszatkę jebany!* – przyhamowała gwałtownie za rowerzystą w waciaku i czapce, zataczającym się na drodze.

[...] – *Эй, ты²⁸⁶, прибитый, ебнутый в ухо!..* – Иоанна резко затормозила, увидев мужика в ватнике и шапке, который опрокинулся вместе со своим велосипедом. (KIM)

Tu akurat nie ma wątpliwości co do charakteru przekazu – jest on jednoznacznie obraźliwy. Wyróżnione zwroty to specyficzne typy form adresatywnych, określane mianem wyzwisk, które cechuje silna emocjonalność i wulgarność²⁸⁷. W przypadku ich użycia illokucja przywołania zdecydowanie schodzi na dalszy plan. Ich istotę najlepiej obrazuje eksplikacja zaproponowana przez M. Grochowskiego:

X Wyzywa Y-a od Z-ów:

‘Chcąc spowodować, żeby Y wiedział, że X czuje coś złego względem Y-a,

i żeby Y czuł się źle z tego powodu, X mówi do Y-a: „Z”;
X, mówiąc „Z”, nie mówi tego w tym celu, żeby powiedzieć Y-owi, że Y jest Z;

X mówiąc do Y-a, mówi takie słowa, których ludzie nie powinni mówić, mówiąc do innych ludzi o nich²⁸⁸.

Wyzwiska, będące często nader ekspresywnymi formami zwrotu do adresata, stanowią wytwór złożonych aktów mowy, których głównym składnikiem nominacji jest czasownik *obrażać* (np. upokorzenie, obelga, znieważenie, obraza), a łączy je illokucja deza-probaty²⁸⁹. Należy je zatem traktować jako element tzw. etykiety

²⁸⁶ Wyraz *ты* w tekście rosyjskim został użyty w funkcji partykuły wzmacniającej znaczenie towarzyszącego wykrzyknika (*ах*). ‘*им. п. ты в знач. частицы. Разг. В сочетании с междометиями употребляется для усиления выражаемого ими значения. – Ах, ты, гадость какая! – с отвращением сказал он, встал и зашагал по комнате. – Как паскудно на душе!* Вересаев, *На повороте*’ (СРЯ).

²⁸⁷ J. Zimnowoda, *Wyzwisko...*, s. 275.

²⁸⁸ M. Grochowski, *Przekleństwo i wulgaryzm jako kwalifikatory pragmatyczne jednostek leksykalnych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska”, XXXVI, 1991, s. 12.

²⁸⁹ J. Zimnowoda, *Wyzwisko...*, s. 275.

negatywnej, gdyż wypowiedane są z intencją sprzeczną z celem socjalnym, czyli ustanowieniem i podtrzymaniem grzeczności²⁹⁰. W przytoczonych przykładach wulgarne są rzeczowniki (*kurwo/курва, gówniarzu/засранец, gnoju/негодяй, skurwysynu/зад, ścierwo/стерва, skurwielu/сволочь*), w ostatnim – określenie (*jebany/ебнутый*). Potoczny i pogardliwy jest również przymiotnik *ruski*²⁹¹. Powyższe formy adresatywne to okazjonalne twory zawierające leksemy ogólnie uznane za obraźliwe, jednak w różnorodnych kombinacjach. Niektóre z nich, jak chociażby wulgarna reakcja na nieostrożność rowerzysty noszącego charakterystyczną czapkę, paradoksalnie stanowią dowód spontanicznej kreatywności językowego mówiącego.

Przytoczone repliki są przykładem tak zwanych aktów zagrożenia twarzy, z którymi nader często mamy do czynienia w codziennej komunikacji. Działania zagrażające wizerunkowi partnera interakcji pojawiają się zazwyczaj w aktach mownych zawierających sem dezaprobaty. Motywacją części z nich jest chęć/potrzeba/konieczność dania ujścia negatywnym emocjom²⁹² – a zatem ich stosowanie ma w pewnym sensie wymiar psychologiczny, polegający na uwolnieniu się nadawcy od trudnych, nieprzyjemnych odczuć. Dlatego pełni one, co znamienne, jednocześnie funkcję ekspresywną i impresywną. W tym miejscu warto zauważyć, że w starożytnej poetyce istniał osobny gatunek literacki zwany inwektywą. W literaturze staropolskiej zaś znane były pamflety i paszkwile. W kulturze średniowiecznej odbywały się tzw. turnieje obelg, kiedy to przeciwnicy wzajemnie obrzucali się wyzwiskami²⁹³. A zatem na przestrzeni wieków zmieniały się formy publicznego obrażania innych, niemniej tego rodzaju zachowania werbalne są utrwalone w świadomości użytkowników języka.

²⁹⁰ Ibid., s. 276.

²⁹¹ ISJP II, s. 521, oczywiście pomijając znaczenie ‘mający związek z Rusią’.

²⁹² J. Zimnowoda, *Wyzwisko...*, s. 274–275.

²⁹³ J. Zimnowoda, *Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych* [w:] *Język a Kultura*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, Wrocław 2003, s. 109.

Obrażliwe emocjonalnie nacechowane nominacje często są poprzedzane zaimkiem *ty*, wzmacniającym siłę wyrażenia²⁹⁴. Jak zauważa J. Zimnowoda, konstrukcja *ty + wolacz* jest do tego stopnia determinująca, że nawet neutralne aksjologicznie wyrazy mogą się stać wyzwiskami²⁹⁵. Ilustracją tego zjawiska będzie następująca egzemplifikacja:

Dziadek zrobił krok, ale zauważyła to, cofnęła się i oparła plecami o ścianę. Z bardzo daleka dobiegł jej głos:

– *Nie podchodź, ty... ty dozorco...*

– *Przestań! – wykrzyknął. – Nie zatrzymywałem cię, nikogo nie zatrzymywałem, to on ciebie nie chciał, byłaś dla niego za stara.*

Дед шагнул в ее направлении, но мама быстро отпрянула, вжавшись в стену. Ее голос долетал до меня будто издалека.

– *Не приближайся ко мне... ты... ты... надсмотрщик...*

– *Прекрати немедленно истерику! – крикнул дедушка. – Я тебя не держу и никого никогда силой не удерживал. Это он, он не захотел быть с тобой – ты слишком стара для него!* (RK)

Mimo iż nominacja *dozorca/надсмотрщик* przynależy do leksyki neutralnej i poza kontekstem nie ma znaczenia negatywnego, w cytowanym fragmencie staje się obraźliwa. Poprzedzający ją wielokropkę pozwala przypuszczać, że mówiący w swoim wzburzeniu szuka odpowiedniego słowa, decydując się w końcu właśnie na leksem *dozorca/надсмотрщик*, który nabiera tu znaczenia ekspresywnego jako wyraz wyrzutu, rozczarowania, przykrości wywołanej zbyt dużym zainteresowaniem ojca życiem osobistym dorosłej córki. Wyróżniony zwrot można uznać za jednostkę, której nacechowanie uwidacznia się dopiero w określonej sytuacji – jest przykładem twórczego aktu nominacji, jakiego dokonuje mówiący, i wykazuje w najwyższym stopniu charakter okazjonalny, uwarunkowany kontekstualnie.

²⁹⁴ A. Jasik, *Wyzwiska, obelgi, pogróżki w gwarze uczniowskiej (próba typologii gatunkowej)* [w:] *Język a Kultura*, t. 17: *Życzliwość i agresja...*, s. 262–263.

²⁹⁵ J. Zimnowoda, *Wyzwisko...*, s. 279.

Warto w tym miejscu przyjrzeć się sposobom przekładu tego rodzaju konstrukcji. Podczas gdy w języku polskim forma wołacza jest jednoznaczny wykładnikiem adresatywności wyróżnionych wyrazów i związków wyrazowych, adresatywny charakter sformułowań w przekładzie nie zawsze jest oczywisty. W pewnych sytuacjach wątpliwości rozwiewa przecinek, którym w języku rosyjskim zwrot do adresata wydziela się obligatoryjnie, np.:

- *Nie pomyliła się, ty durniu!*
- *He oшиблась, болван!* (JWP)
- *Ty chudzinko moja, cieszę się...*
- *Бедненькая моя, я рада, что...* (POM)

Niekiedy jednak obraźliwie nacechowany rzeczownik użyty w przekładzie jako ekwiwalent polskiej formy adresatywnej może pełnić funkcję predykatywną, co obrazują kolejne egzemplifikacje:

- [...] *Ty kretynko, ty idiotko jedna, zawiozłam ją do zoo, nie umiem leczyć połatanych skrzydeł [...].*
- [...] *Идиотка! Ты настоящая кретинка! Я отвезла ее в зоопарк, я не умею лечить сломанные крылья [...].* (NWŻ)
- *Ty samolubna, zimna suko.*
- *Ты холодная эгоистичная сука.* (KIM)

Schemat *ты* + rzeczownik w mianowniku z określeniem/określeniami w pierwszej kolejności zdaje się odpowiadać polskiej konstrukcji *jesteś* + rzeczownik w narzędniku (*kim*), która nie wyraża intencji przywołania, lecz jest konstatacją podlegającą ocenie prawdziwościowej. W przekładzie odnotowano również wariant z eliptycznym podmiotem:

- [...] *Ty komunistyczna świętoszko!*
- [...] *Коммунистическая святоша!* (IŻNB)

Ponieważ przytoczona nominacja wyodrębniona jako osobne zdanie zamyka replikę, uważam, że w tłumaczeniu nie należy jej traktować jako zwrotu adresatywnego. Podobna sytuacja dotyczy kolejnej egzemplifikacji:

- *Ty chamko!*
- *Какая ты хамка!* (NWŻ)

W tekście docelowym obraźliwa nominacja pełni funkcję predykatywną, będąc orzecznikiem przy łączniku zerowym.

Wyzwiska są używane często bezrefleksyjnie, spontanicznie, ujawniają silne emocje mówiącego względem adresata. Co oczywiste, nie muszą być wulgarne – istotne jest bowiem nacechowanie pragmatyczne jednostki²⁹⁶. Zwroty adresatywne oparte na schemacie *ty + wo-lacz* E. Tomiczek zalicza do tzw. okolicznościowych adresatywnych form nominalnych o charakterze ekspresywno-impresywnym²⁹⁷. Według badacza mogą one być zabarwione nie tylko obelżywie czy pogardliwie, ale również żartobliwie lub pieścizotliwie [np.: *ty chudzinko moja / беденькая моя* (POM), *ty figlarzu / шалун* (UDS), *ty głuptasku / дурачок* (JWP)].

Niektóre z nacechowanych ekspresywnie zwrotów adresatywnych mogą mieć też charakter uniwersalny, pozwalający na zastosowanie w różnorodnych relacjach. Najlepszym przykładem jest forma adresatywna *kochanie*²⁹⁸. Jest to rzeczownik odczasownikowy, ale niezwykle rzadko występuje w znaczeniu nazwy czynności (por. „Czy to jest przyjaźń, czy to jest kochanie”²⁹⁹). Warto zauważyć, że ma ciekawy źródłosłów – łączy się z dotykaniem i głaskaniem, pochodzi bowiem od prasłowiańskiego **kosati*, które oznaczało ‘delikatnie dotykać’³⁰⁰. Obecnie jest używany najczęściej jako forma adresatywna, kiedy zwracamy się do kogoś poufale³⁰¹. W słowniku polsko-rosyjskim zostały podane następujące jego odpowiedniki: ‘1. любовь ž;

²⁹⁶ A. Czesak, *Czy gwarowe wyzwiska są wyrazem agresji?* [w:] *Język a Kultura*, t. 17: *Życzliwość i agresja...*, s. 283.

²⁹⁷ E. Tomiczek, *System adresatywny...*, s. 42.

²⁹⁸ Według *Słownika afektonimów*, który powstał na podstawie serii ankiet przeprowadzonych w przestrzeni internetowej, *kochanie* jest najczęstszym polskim „czułym słówkiem” zarówno w wypowiedziach kobiet, jak i mężczyzn.

²⁹⁹ A. Mickiewicz, *Niepewność*. Tekst wiersza spopularyzowany przez piosenkę wykonywaną przez M. Grechutę (muzyka: J.K. Pawluśkiewicz).

³⁰⁰ J. Bralczyk, L. Kirwil, K. Oponowicz, *Pokochawszy. O miłości w języku*, Warszawa 2018, s. 40.

³⁰¹ ‘zwracając się poufale do kogoś’, ISJP I, s. 638.

2. *возлюбленный m, возлюбленная ż; любимый m, любимая ż;*
3. *в обращении дорогой m; дорогая ż; милый m; милая ż'* (WSPR, s. 326). Analiza zebranych dwutekstów nieco rozszerza zaproponowany przez słownik repertuar ekwiwalentów, ponadto materiał empiryczny pozwala wyodrębnić wielość relacji, w jakich dany zwrot adresatywny może być użyty. Oto wybrane z nich:

• **mąż** → **żona**; **mężczyzna** → **partnerka życiowa / narzeczona / kochanka**:

– *Oczywiście, **kochanie**, myślałem o tobie – mówię dyplomatycznie.*

– *Конечно, **дорогая**, я о тебе думал, – дипломатично отвечаю я. (UDS)*

– *Dobry wieczór, **kochanie**... – powiedział niski, miękki, urzekający głos. Najpiękniejszy głos na świecie...*

– *Добрый вечер, **любимая**... – отозвался густой, завораживающий голос. Самый неотразимый голос на свете... (K)*

– *Klara, **kochanie**, nikt by więcej nie zrobił, pomógłś jej.*

– *Клара, **милая**, никто бы не смог сделать больше, чем ты. Ты ей помогала всем, чем могла. (KIM)*

– ***Kochanie**, tak się dzieje z każdym aktorem prawdziwym, ale potem on się odradza, taka jest kolejność.*

– ***Любовь моя**, так происходит с каждым настоящим актером, а потом он воскресает, таков уж наш удел. (TDT)*

– *Nie, nie dlatego. Patrzymy na siebie, ja półnaga, i nie możemy się dotknąć... to chyba nazywa się pożądanie.*

– *Fotogeniczne dziwkarstwo, **kochanie**.*

– *Нет, не в этом дело. Я полуобнажена, мы глядим друг на друга, а дотронуться не можем... это, наверное, и есть желание.*

– *Это фотораспутство, **солнышко**. (P)*

• **żona** → **mąż**; **kobieta** → **partner życiowy / narzeczony / kochanek**:

– *O nie, **kochanie**. – Marta strząsa jego rękę jak uprzykrzoną muchę. – Tylko tu jest miejsce na takie rozmowy.*

– *Нет, дорогой.* – Марта сбрасывает его руку, как надоевшую муху. – Это самое подходящее место для такой беседы. (POM)

– *Janek! Kochanie, dzwonię jeszcze, żeby się pożegnać. Nie, nie mogłam wczoraj zostać na noc. [...]*

– *Янек! Любимый, я звоню еще раз, чтобы попрощаться. Нет, я не могла вчера остаться на ночь. [...]* (UDS)

– *Dziękuję, kochanie – mówię.*

– *Спасибо, милый, – говорит.* (UDS)

– *Kochanie, czy ty nie myślisz raczej o sobie?*

– *Радость моя, ты, кажется, заботишься в первую очередь о себе любимом.* (P)

– *Ja leczę, ty handlujesz. Sama radość, kochanie – szukała między poduszkami pończoch, żeby ukryć zmieszanie.*

– *Что ж, я врач, ты торговец. В этом есть своя радость, милый. – Желая скрыть замешательство, она принялась шарить между подушками в поисках своих чулок.* (KIM)

• **matka → dorosła córka:**

– *Co słysząc, kochanie, jak sobie dajesz radę?*

– *Как дела, дорогая? Как ты там?* (JWP)

– *Mam nadzieję, kochanie, że przemyślałaś to, co robisz.*

– *Надеюсь, ты хорошенько обдумала, что делаешь, моя милая?* (OĆ)

– *Ależ kochanie, przecież ty nie masz gdzie wrócić!*

– *Девочка моя, где ж ты будешь жить!* (OĆ)

– *Siadaj, kochanie, chcesz jajecznicę?*

– *Садись, дочурка. Хочешь яичницу?* (OĆ)

• **matka → nastoletnia córka:**

– *Co kochanie? – pytam słodko, bo czuję przez skórę, że moja córka ma do mnie niecierpiący zwłoki interes.*

– *Что, дорогая? – слащаво спросила я, потому что почувствовала кожей: у дочери ко мне какое-то не требующее отлагательства дело.* (JWP)

• **matka** → **dziecko w wieku przedszkolnym:**

– *Słuchaj – powiedziała zgrabna – posłuchaj, **kochanie**. Mam jogurt i serek. Nie mogę ci dać czegoś, czego nie mam. Mogę ci dać tylko to, co mam.*

– *Послушай, – спокойно сказала длинноногая, – послушай, **зайка**. Есть йогурт и творожок. Я не могу тебе дать то, чего у меня нет. Могу дать только то, что есть. (NWŻ)*

• **matka** → **nastoletni syn:**

– ***Kochanie**, posadź matkę! – krzyczy Agnieszka.*

– ***Заинька**, поцелуй маму! – слышался голос Агнешики. (JWP)*

• **ojciec** → **dorośla córka:**

– *To ra, **kochanie**. Zagłądaj do nas.*

– *Тогда всего хорошего, **родная**. Заглядывай на огонек. (OĆ)*

• **ciotka** → **nastoletni siostrzeniec:**

– *Wstawaj **kochanie**, jest za piętnaście siódma!*

– *Вставай, **дорогой**, уже без пятнадцати семь! (JWP)*

– *Dobrze, **kochanie** – powiedziałam, bo najważniejsze w wychowaniu dziecka to się nie obrażać i pozwolić się dziecku zrehabilitować.*

– *Хорошо, **милий**, – сказала я, потому что самое важное в воспитании ребенка – не обижаться и дать ему возможность реабилитировать себя. (JWP)*

• **kobieta** → **córka koleżanki:**

– *Zobacz, **kochanie** – Klara ukusięła przy małej. – Dzidziusie rodzą się grubiućkie, bo są w opakowaniu.*

– *Видишь ли, **милая**, – Клара присела на корточке рядом с Габрысей, – малыши рождаются пухленькие, потому что они в упаковке. (KIM)*

• **kobieta** → **koleżanka:**

– *Ależ **kochanie**, od tygodni słyszę o nowej cudownej diecie...*

– *Но, **дорогая**, я целую неделю только и слышу, что о новой чудесной диете... (OĆ)*

• **kobieta** → **mała dziewczynka, dalsza krewna:**

– Tak, **kochanie**, mama jest chora, ale bardzo za tobą tęskni i poprosiła, żeby dać ci tego pieska. Zobacz, jaki śliczny, bardzo prosi, żeby go uściskać.

– Да, **милая**, мама болеет, но она очень по тебе скучает и передала тебе эту собачку. Посмотри, какая красивая. Она хочет, чтобы ты ее обняла. (KJNJ)

• **kobieta** → **znajomy, przyjaciel:**

– Tak, Krzysiu, to nie są zombi. – Buba popatrzyła na Krzyśka i zamrugala. – W przeciwieństwie do ciebie, **kochanie**.

– Да, Кишись, они же не зомби. – Буба посмотрела на Кишиштофа и заморгала. – В отличие от тебя, **дорогой**. (OŚ)

• **dorośla córka** → **matka:**

– Mamo! Tak, to ja. **Kochanie**, nie mogę z tobą rozmawiać. – Anka ścisza głos, przecież zawsze podkreśla, że telefony prywatne tylko w razie pilnych spraw, a niestety, nie pracuje sama w pokoju.

– Мама! Это я. **Дорогая моя**, не могу с тобой говорить, – сказала Анна, стараясь говорить тихо. Она сама не раз замечала, что личный разговор во время работы можно позволить только в крайнем случае, а она, к сожалению, в кабинете не одна. (UDS)

• **siostra** → **siostra:**

– Nie, **kochanie**. – Iwona nie chce rezygnować ze swojego prawa do spokoju. – To nie jest moja sprawa.

– Нет, **дорогая**. – Ивона не хочет отказываться от своего права на покой. – Это не мое дело. (POM)

• **adwokat** → **oskarżona:**

– Mnie nie interesuje, co zrobiłaś, **kochanie**. – Mecenas Piłat przerwała jej ostro.

– **Дорогая моя**, меня мало интересует, что ты сделала, а чего нет, – резко прервала ее Пилат. (Po)

Jak pokazują przytoczone przykłady, najczęstszymi rosyjskimi ekwiwalentami tekstowymi ekspresywnego zwrotu *kochanie*

są przymiotniki substantywizowane (*дорогой/дорогая; любимый/любимая; милый/милая; родная*), niekiedy w połączeniu z zaimkiem dzierżawczym. Ich końcówki rodzajowe wskazują na płeć adresata wypowiedzi, w odróżnieniu od leksemu wyjściowego, występującego zarówno w wypowiedziach kierowanych do kobiet/dziewczynek, jak i do mężczyzn/chłopców. Poza tym trudno o inne wykładniki wskazujące na relację tudzież charakteryzujące mówiącego lub adresata – zwrot *kochanie* zdaje się mieć zdecydowanie uniwersalny charakter. W izolacji od kontekstu określenie denotatu może być trudne lub wręcz niemożliwe. Okazjonalnie w roli odpowiedników pojawiły się rzeczowniki służące prymarnie jako nazwy uczuć w połączeniu z zaimkiem dzierżawczym w postpozycji (*радость моя, любовь моя*) oraz derywaty leksemu z zakresu fauny (*зайчик, зайлька, зайка*), a także nazwa elementu przyrody nieożywionej (*солнышко*). Tabela 8 porządkuje zebrane ekwiwalenty.

Tabela 8. Rosyjskie odpowiedniki zwrotu *kochanie* w badanym materiale

Ekwiwalenty zwrotu <i>kochanie</i> w wypowiedziach kierowanych do kobiet	Ekwiwalenty zwrotu <i>kochanie</i> w wypowiedziach kierowanych do mężczyzn	Ekwiwalenty zwrotu <i>kochanie</i> w wypowiedziach kierowanych do dzieci	
		Relacja dorośli → nieletni	Relacja rodzice → dzieci (także dorosłe)
<i>дорогая, милая, дорогая моя, любимая, любовь моя, солнышко, моя хорошая</i>	<i>дорогой, любимый, милый, радость моя, зайчик мой</i>	<i>дорогой, милая, милый, моя маленькая</i>	<i>девочка моя, дорогая, дочурка, зайка, зайлька, моя милая, родная</i>

Odnotowane w materiale źródłowym odpowiedniki zwrotu *kochanie* tworzą liczną, lecz nadal otwartą grupę. Parę przekładową z polskim adresatywem mogą tworzyć również formy takie, jak *детка, милочка, милок, родной*. Powyższe zestawienie nie oddaje pełnego bogactwa potencjalnych ekwiwalentów.

Wielość stosowanych rozwiązań translatorskich dotyczy nie tylko najbardziej uniwersalnego polskiego zwrotu afektywnego. W poniższym przykładzie ekspresywna forma adresatywna w postaci związku wyrazowego została zmodyfikowana w przekładzie poprzez pominięcie składnika określonego:

– *Nie wiem, czy kiedykolwiek za tobą nadążę. Ty naprawdę myślałaś, że Reńka i ja? Dziecino słodka, jakbym chciał...*

– *Думаю, мне за тобой не угнаться. Неужели ты и впрямь считала, что я с Ренькой? Ах ты моя сладкая, да если бы я захотел...* (SNT)

Znaczenie przymiotnika *słodka* w funkcji określenia osoby można wyjaśnić w następujący sposób: ‘taki, który wygląda i zachowuje się tak, że przebywanie w jego towarzystwie sprawia przyjemność’ (WSJP, dostęp: 17.03.2019). Określenie prymarnie kojarzące się ze smakiem przenośnie oznacza przyjemne, urokliwe usposobienie człowieka, które, jak widać, okazało się kluczowe dla tłumacza. O bliskości między rozmówcami może świadczyć połączenie zaimków *ты моя*. Jak już wspomniałam w rozdziale o zwrotach adresatywnych wyrażonych terminami pokrewieństwa, leksemy *dziecina*, *dziecinka* można potraktować jako derywaty wyrazu *dziecko*, co stanowi podstawę włączenia ich właśnie do tej grupy. Pragnę jednak zaznaczyć, że taka kategoryzacja nie jest jednoznaczna – granice są zdecydowanie rozmyte, nie ulega natomiast wątpliwości, że zwrotów tych nie można uznać za emocjonalnie neutralne – główne, jednak z pewnością nie obligatoryjne zdaje się nacechowanie pozytywne, choć można też wyróżnić przykłady użycia o zabarwieniu ironicznym czy złośliwym.

Znaczenie przenośne można dostrzec również w kolejnym przykładzie:

– *Dziecinko, ty masz teraz serce na temblaku. Ja nie jestem takim facetem.*

– *Малышка, оно у тебя сейчас в гипсе. Я другой, не сравнивай с тем, прежним.* (SNT)

Przytoczoną wypowiedź mężczyzna około czterdziestoletni kieruje do swojej partnerki w podobnym wieku, trudno zatem mówić o zna-

czeniu dosłownym. Rzeczownik *мальшика* nawiązuje do fizycznej cechy bycia małym, jednak nie należy jej rozumieć w sposób literalny: jeśli ktoś jest dla nas ważny, chcemy go mieć blisko siebie, w naszej prywatnej przestrzeni, która na taką bliskość pozwala. A że każdy z nas ma tę przestrzeń ograniczoną, próbuje za pomocą środków językowych „zmniejszyć” obiekt pozytywnych uczuć. Jednym ze sposobów na to jest tworzenie form deminutywnych, kolejnym – użycie środków leksykalnych, czego przykładem jest przytoczona wyżej egzemplifikacja. Do cech adresata wypowiedzi (fizycznych, psychicznych czy behawioralnych) nawiązują następujące formuły adresatywne:

– *Lodówka nawet na wsi jest w kuchni, ale ty to sama wiesz, prawda, maleńka?*

– *Холодильник даже в деревне находится в кухне, но ты и сама это знаешь, правда, мальшика?* (LP)

– *Ty chudzinko moja, cieszę się...*

– *Бедненькая моя, я рада, что...* (POM)

Zwroty adresatywne wyróżnione w tekście wyjściowym są określeniami fizyczności człowieka:

maleńka = taka, która jest bardzo mała

chudzinka = bardzo chuda osoba.

Przymiotnik substancywizowany *maleńka* stanowi formę zwrócenia się mężczyzny do kobiety wyrażającą pieśczośliwy stosunek do niej (WSJP, dostęp: 25.02.2019); w przekładzie występuje rzeczownik (*мальшика*). Sytuację odwrotną możemy zaobserwować w drugim z przywołanych przykładów, gdzie rzeczownik (*chudzinko*) został zastąpiony przymiotnikiem (*бедненькая*), przy czym w obu wyrazach można wyodrębnić sufiksy zdrabniające. Mimo pozornego podobieństwa w każdym z przykładów nacechowanie nominacji jest inne. W pierwszym dwutekście użycie formy deminutywnej (*maleńka/мальшика*) odczytałabym raczej jako próbę zaznaczenia własnej pozycji przez mówiącego związaną z budowaniem wizerunku *macho*, czyli osoby posiadającego cechy typowo męskie, takie jak siła, sprawność fizyczna, stanowczość, władczość, i jednocze-

śnie traktującej kobiety z wyższością (WSJP, dostęp: 2.07.2019). W drugim fragmencie zdrobnienia w każdym z porównywanych języków mają odzwierciedlić sytuację rzeczywistej bliskości i czułości łączącej rozmówców. Oryginał i przekład wyrażają podobny przekaz, gdyż zarówno wychudzenie, jak i bieda wzbudzają odruch troski, współczucia, litości. Dlatego mimo braku wiernego ekwiwalentu uważam, że przekład oddaje charakter emocji niesiony przez polski zwrot *chudzinko moja*. Jak pisze Z. Wawrzyniak, w przekładzie istotne jest, czy dana forma mogłaby się pojawić w innej kulturze, wywołując u odbiorcy wypowiedzi takie same uczucia, jak u adresata oryginału³⁰². Moim zdaniem taka refleksja jest tym bardziej trafna, gdy przedmiotem analizy jest sposób tłumaczenia leksyki nacechowanej ekspresywnie. Podobne konkluzje formułuje A. Charciarek:

[...] в процессе перевода экспрессивных наименований в функции обращения коммуникативная равноценность оригинала и перевода достигается при учете следующих факторов:

- их семантико-прагматических характеристик;
- ситуации и контекста их употребления;
- заложенной в них этнокультурной информации³⁰³.

Kolejne egzemplifikacje zawierają charakterystykę adresata pod względem jego cech mentalnych bądź behawioralnych:

- *Ach, ty figlarzu!*
- *Ax ты шалун!* (UDS)
- *Milcz, ty głupcze!*
- *Да замолчи ты, глупец!* (POM)
- *Ty głuptasie, ja nie jestem w ciąży!*
- *Дурачок, я не беременна!* (UDS)

W drugim i trzecim przykładzie w języku polskim zwroty adresatywne to wyrazy pokrewne, derywaty przymiotnika *głupi*, tj. ‘mało wiedzący i mało rozumiejący’ [...] ‘nieumiejący dbać o swoje

³⁰² Z. Wawrzyniak, *Praktyczne aspekty translacji literackiej na przykładzie języków niemieckiego i angielskiego*, Warszawa 1991, s. 117–118.

³⁰³ A. Charciarek, *Перевод экспрессивных наименований...*, s. 240.

sprawy i dający się wykorzystywać³⁰⁴. Znaczeniowo *głupiec* i *głuptas* różnią się jednak od siebie diametralnie. Pierwsza z wymienionych nominacji (*głupiec*) jest nieprzyjemna, obraźliwa, wyraża negatywną ocenę czyjegoś intelektu, przejawiającego się w działaniach określonych w szerszym, nieprzytoczonym tu, kontekście. Druga natomiast (*głuptas*) nieco paradoksalnie stanowi wyraz pozytywnych uczuć żywionych do adresata, który źle rozumiał sytuację i wyciągnął z niej pochopne wnioski. Tę pobłażliwość oddaje rosyjskie deminutiwum (*дурачок*).

Jak już wspomniałam, granice zbioru ekspresywnych zwrotów adresatywnych są ruchome i rozmyte, dlatego z pewnością pomieści on formułę zawartą w poniższym przykładzie:

– *Гdzie ty byłaś? – pytał ją dziadek. – Czy chcesz, aby zaczęli wytykać nas palcami, aby dziecko nie miało spokoju w szkole? Opanuj się, kobieto. Przestań tam wreszcie chodzić. Przecież tyle chyba można od ciebie wymagać, tylko tyle, abys nie wynosiła poza wzgórze tego... tego... – Po raz pierwszy, odkąd pamiętam, dziadkowi zabrakło słów.*

– *Где ты была? – спрашивал дедушка. – Ты хочешь, чтобы в нас тыкали пальцами, чтобы девочке не давали прохода в школе? Очнись, женщина. Прекрати к нему бегать. По крайней мере, это я могу от тебя потребовать... чтоб ты не позорила наш дом на горе... ведь ты... он...*

Впервые за всю мою жизнь дедушке не хватало слов. (RK)

Choć forma wyjściowa należy do leksyki neutralnej, to kontekst użycia wołacza nacechowuje go jednoznacznie pejoratywnie. Zwrot *kobieto/женщина* jest skierowany do dorosłej córki mającej romans z dużo młodszym mężczyzną. Jej ojciec uważa, że swoim postępowaniem przynosi ona wstyd całej rodzinie, dlatego używa nominacji nietypowej dla ich relacji rodzinnej. Właśnie owa nietypowość nadaje wypowiedzi emocjonalny ton. Wpleciona w dyrektywny akt mowy formuła adresatywna ma wzmocnić przekaz poprzez pośrednią aktualizację stereotypowego postrzegania kobiety dbającej o ogni-

³⁰⁴ Przytoczono definicje w znaczeniu określeń człowieka (WSJP, dostęp: 2.07.2019).

sko domowe. Obecność nieoczywistego dla opisanej relacji zwrotu adresatywnego oraz pytań retorycznych potęguje emocjonalny charakter czynionego córce wyrzutu.

Nieszablonowe formy adresatywne mogą wywołać efekt humorystyczny:

- ***Panie doktorze, dlaczego w kółko dajecie mi proszki na sen?***
- ***Ma się chorą główkę, śpiąca królowno.***
- ***Пан доктор, почему вы постоянно даете мне снотворное?***
- ***У вас больная головка, спящая королева.*** (LM)

W relacji *lekarz* → *pacjent* można by się raczej spodziewać formy *proszę pani*. Jednak subtelne i taktowne skrócenie dystansu społecznego nienachalnie żartobliwym zwrotem do kobiety wybudzanej ze śpiączki stanowi przykład umiejętnego rozładowania napięcia w sytuacji, kiedy jest to zdecydowanie pożądane. Takie skrócenie dystansu jest miłe, jednak wymaga od nadawcy taktu i wyczucia. Wydaje mi się, że w pewnych sytuacjach można zapomnieć o wpajanych nam przez lata zasadach etykiety i kierować się pewną intuicją, empatią. Oczywiście, nie mam tu na myśli łamania protokołu dyplomatycznego, lecz pewnego rodzaju odstępstwa, na które pozwala sobie strona zajmująca w określonym układzie rolę ważniejszą pozycję. Mogą one likwidować pewne bariery, sprzyjając tym samym lepszej, skuteczniejszej komunikacji.

Jako podsumowanie powyższych rozważań można przedstawić następujące wnioski:

1. Wśród ekwiwalentów przekładowych polskich ekspresywnych zwrotów adresatywnych można wyróżnić zarówno odpowiedniki proponowane przez słownik, jak i liczne realizacje kontekstowe. Obecność ekwiwalentu słownikowego nie musi oznaczać tożsamości morfologicznej jednostek obydwu języków. Mimo iż przekład w wielu przypadkach nie jest wierny, istotne jest zabarwienie emocjonalne jednostki leksykalnej, tożsamość uczucia, z jakim wypowiedane są różne słowa w obydwu językach, oraz tożsamość odczucia, jakie zostaje wywołane u odbiorcy. Na podstawie przeprowadzonej analizy mogę stwierdzić, że są one adekwatne, nawet w sytuacjach użycia ekwiwalentów odnoszących się do różnych kategorii semantycznych.

2. Za wyrazistą cechę analizowanej w niniejszym podrozdziale grupy zwrotów adresatywnych pozwolę sobie uznać ich różnorodność semantyczną. Wśród ekspresywnych zwrotów adresatywnych liczebnie wyróżnia się grupa leksemów nazywających zwierzęta. Można je określić jako neosemantyzmy, którym na podstawie konkretnych skojarzeń i cech semantycznych w wybranych kontekstach przypisano określoną wartość aksjologiczną³⁰⁵. Dość bogaty zbiór tworzą też nominacje bezpośrednio charakteryzujące adresata wypowiedzi poprzez nawiązanie do jego cech fizycznych lub mentalnych.

3. Różnorodność rosyjskich ekwiwalentów tekstowych polskich ekspresywnych form adresatywnych pozwala przeciwstawić opisywaną grupę analizowanym w poprzednim rozdziale zwrotom wyrażonym terminami pokrewieństwa, tworzącym zbiór ograniczony pod względem liczebności i spójny w zakresie odpowiedników. Ponadto w przeciwieństwie do terminów pokrewieństwa określenie denotatu poszczególnych zwrotów może okazać się trudne, gdyż same nominacje w izolacji od kontekstu nie zawierają tego rodzaju informacji.

4. Podział na zwroty nacechowane pozytywnie i negatywnie uważam za dyskusyjny. Zdarza się, że formy brzmiące miło w określonym kontekście są używane pogardliwie, ironicznie, natomiast te z pozoru obraźliwe stanowią wyraz aprobaty, troski, wzmacniają przekaz/treść aktów dyrektywnych. W obiektywnej charakterystyce konkretnej formy adresatywnej trzeba zatem wziąć pod uwagę wszystkie elementy aktu komunikacji. Kontekst użycia poszczególnych nominacji może modyfikować ich nacechowanie.

5. Ekspresywny może być dowolny zwrot adresatywny, pod warunkiem że jego wypowiedzeniu towarzyszy konkretna emocja.

6. Za główną cechę tej jakże niejednorodnej grupy należy, w mojej ocenie, uznać łączenie funkcji ekspresywnej z impresywną przy jednoczesnym przesunięciu na dalszy plan illokucji przywołania.

³⁰⁵ J. Zimnowoda, *Opozycja homo – animal...*, s. 113–114.

PODSUMOWANIE

Niniejsza część pracy obejmuje zestawienia tabelaryczne porządkujące zebrany materiał empiryczny. Przedstawiam je w formie suplementu, gdyż stanowią swojego rodzaju uzupełnienie części badawczej, systematyzując pewne spostrzeżenia dotyczące się poddanego analizie korpusu.

Tabela 9 zawiera ułożone alfabetycznie wołaczowe formy apelatywne – terminy pokrewieństwa, tytułaturę, formuły nacechowane ekspresywnie (wraz z określeniami, jeśli wyekscerpowany z tekstu adresatyw ma kilkuelementową strukturę) oraz ich rosyjskie odpowiedniki przekładowe. Ujęte w niej zostały też zwroty do adresata zbiorowego (np. *panie i panowie*). Należy jednak podkreślić, że poniższy wykaz nie jest zbiorem pełnym, gdyż dwuteksty literackie nie rejestrują wszystkich odpowiedników. Tworzony przez nie obraz ekwiwalencji jest niepełny, mogą bowiem nie uwzględniać wielu rozwiązań, nawet tych oczywistych.

Na miejscu terminów pokrewieństwa w tekście docelowym najczęściej występują ekwiwalenty słownikowe. Zdarza się, że leksemy te ulegają desemantyzacji, służąc jako nazwy osób niepołączonych więzami pokrewieństwa czy powinowactwa, bądź przesuwają się do kategorii wykrzykników (np. *matko moja*). Niektóre z nominacji nacechowanych ekspresywnie zawierają sem adresatywności w swym podstawowym znaczeniu (np. *kochanie*), inne zaś nabierają go dopiero w określonej sytuacji. Zwroty do adresata wartościujące pozytywnie mogą w pewnych kontekstach wyrażać ironię, z kolei formy wyrażające znaczenie negatywne w konkretnych okolicznościach stają się wyrazem oceny melioratywnej. Zamiast polskich wyzwisk tworzonych na podstawie schematu: *ty + leksem obraźliwy w wołaczu* w przekładzie wielokrotnie pojawiały się wyrazy obelżywe w funkcji predykatywnej. Traktuję je jako ekwiwalenty, gdyż zawar-

tość treściowa i niesiony ładunek emocjonalny jednostek leksykalnych obu języków są spójne, na co nie mają wpływu odmienne uwarunkowania składniowe.

Tabela 9. Wołaczkowe formy apelatywne i ich rosyjskie ekwiwalenty tekstowe (na podstawie analizowanego materiału)

Zwrot adresatywny	Ekwiwalenty	Przykłady użycia
1	2	3
aniołku	ангелочек	<i>Na boczek, aniołku – powiedział życzliwie. На бочок, ангелочек, – участливо сказал он. (LM)</i>
aspirancie	коллега	<i>Dobra decyzja, aspirancie. Правильное решение, коллега. (Po)</i>
babciu	бабушка	<i>Ja pójdę do Krasuli. Ty leż, babciu. Я пойду к Красуле. Ты лежи, бабушка. (O)</i>
babo	женщина	<i>Ręcznik, babo! – zawołał. Полотенце, женщина! – крикнул он. (RK)</i>
babuniu	бабуля	<i>Babuniu, перон jedzie! Бабуля, платформа едет! (NWŻ)</i>
	бабушка	<i>A gdzie jest, babuniu, ten Rusek, co mówiłaś, że biega z nożem za naszym papieżem? Бабушка, а где тот русский, который, ты говорила, носится с ножом за нашим папой римским? (NWŻ)</i>
bałaganiaro	неряха	<i>Jak masz bałagan, bałaganiaro, to ci ginie! У тебя здесь такой бардак, неряха, постоянно что-то теряется! (NWŻ)</i>
bałwanku	–	<i>Siadasz, czy ci pomóc, bałwanku? Сядешь сам или помочь? (Po)</i>
baranie	осел	<i>Z była żoną, na szczęście, baranie. С бывшей женой, к счастью, осел. (JWP)</i>
bejbi	babu	<i>Bejbi – powiedziała ciocia Hanka z namaszczaniem – ta trąbka, po twoim świętej pamięci wuju, była w Kraju Nowosybirskim. Baby, – с благоговением сказала тетя Ганя, – эта трубка, блаженной памяти твоего дяди, побывала в Сибири [...]. (JWP)</i>
bęcwale	шкодник	<i>Wychodzimy. Ale jak matkę zawieszysz, bęcwale, dupsko ci spuchnie! Надо идти. Но, если мать расстроишь, шкодник, выпорю! (O)</i>
bido jedna	горе мое	<i>A ty się chociaż uśmiechnęłaś, bido jedna? А ты-то хоть раз улыбнулась, горе мое? (KIM)</i>

1	2	3
biedaku	бедняжка	<p>Ты, biedaku, nawet nie wiedziałeś, że masz brać w nim udział!</p> <p>[...] ты, бедняжка, даже не знал, что будешь в нем участвовать! (LP)</p>
bohaterowie ³⁰⁶	герои	<p>No i co, bohaterowie, może ktoś w końcu otworzy dziób, może powie, co z tym głównym zrobić.</p> <p>Ну что, герои, может, кто-нибудь из вас откроет клюв, скажет, как нам из этого говна выбираться. (BK)</p>
bracie	Боже мой	<p>Bracie, jak on wybijał korek z półlitrowki, to była poezja.</p> <p>Боже мой, как он выбивал пробку из поллитровки, это была просто поэзия. (IŻNB)</p>
braciszku	братик	<p>No, braciszku, żyjesz niebezpiecznie, bardzo niebezpiecznie – usłyszał głos tuż przy uchu i poczuł odór oddechu wódki zmieszanej z czosnkiem.</p> <p>Братик, а ты очень легкомысленно живешь, – услышал он голос над ухом и ощутил водочно-чесночный выхлоп. (LP)</p>
	брат мой	<p>Witaj, braciszku, w elektronicznej wiosce.</p> <p>Приветствую тебя, брат мой, в электронной деревне. (LP)</p>
bydlaku	скотина	<p>Zostaw ją, bydlaku!</p> <p>Не смей к ней прикасаться, скотина! (BK)</p>
cesarzowo	царица	<p>Jasne, cesarzowo.</p> <p>Слушаюсь, царица. (O)</p>
chamie	сволочь	<p>Ruszczaj, chamie! – krzyknęła sąsiadka.</p> <p>Пусты, сволочь! – крикнула соседка. (O)</p>
chamko	хамка	<p>Ty chamko!</p> <p>Какая ты хамка! (NWŻ)</p>
chłopaki	ребята	<p>Fajnie, że przyszliście, chłopaki, strasznie fajnie!</p> <p>Ну, ребята, здорово, что вы пришли, просто страшно здорово! (BK)</p>
chłopaku	хлопче	<p>Prawie zdobyłeś ich bazę, chłopaku.</p> <p>Ты почти взял их штаб, хлопче. (O)</p>

³⁰⁶ Niektóre z ujętych w tabeli form mają charakter synkretyczny, są tożsame z mianownikiem.

1	2	3
chłopcze	мальчуган	<i>Nie poddawaj się, chłopcze, jak będziesz ćwiczył, to ręka się odnowi. Не поддавайся, мальчуган, если будешь тренироваться, рука восстановится. (UDS)</i>
	мой мальчик	<i>To jest mały kłopot, chłopcze. Zaraz sprawdzimy wóz, czy nie jest poszukiwany. Ну, тогда есть небольшая проблема, мой мальчик. Сейчас мы проверим, не числится ли машина в угоне. (Po)</i>
	парень	<i>Nie rób scen, chłopcze. Не устраивай сцен, парень. (O)</i>
	–	<i>Czeka cię, chłopcze, wycieczka do Warszawy. Ale najpierw parada. Тебя ждет поездка в Варшаву, но сначала надо кое-что согласовать. (O)</i>
chłopie	парень	<i>Chłopie, raczej nie jestem sentymentalny, ale jak się wybrałem pod bramę stoczni, płakałem jak bóbr. Знаешь, парень, я не очень-то сентиментален, но, когда попал к воротам судовой верфи, плакал как суслик. (IŻNB)</i>
	чувак	<i>Raczej Wisły Kraków, chłopie – truknął Mariusz. Скорее, краковской „Вислы”, чувак, – пробормотал Мариуш и осмотрелся. (O)</i>
	–	<i>Już cię nie ma, chłopie, już skaczesz, jak ona zagra. Не успеешь обернуться, а ты уже пляшешь под ее дудку. (IŻNB)</i>
chłoptasiu	мой мальчик	<i>A ty, chłoptasiu, nie podskakuj – śmiał się burmistrz. А ты, мой мальчик, не старайся так, – смеялся мэр. (O)</i>
chłopcy	парни	<i>Chłopcy! Wstańcie i sami zobaczcie! Парни! Вставайте и посмотрите! (BK)</i>
cholerna hipokrytko	чертова гипократка	<i>Ty cholerna hipokrytko! Ты, чертова гипократка! (IŻNB)</i>
cholerny manipulantcie	чертов манипулятор	<i>Ty cholerny manipulantcie! – wyją, a on odskakiuje pod ścianę. Ты, чертов манипулятор! – взвыла я, а он отскочил к стене. (JWP)</i>

1	2	3
cholero	чертовка	<i>Masz, cholero – ucieszyła się Marta. Вот тебе, чертовка! – обрадовалась Марта. (SN)</i>
chudzinko moja	беденькая моя	<i>Ты chudzinko moja, cieszę się... Беденькая моя, я рада, что... (POM)</i>
ciociu	тетя	<i>Ciociu, czemu plujesz do kubka? Тетя, зачем ты плюешь в чашку? (P)</i>
cioteczko	красавица	<i>Wal się, cioteczko. Отвали, красавица. (Po)</i>
córciu	доченька	<i>Nie martw się, córciu. Не беспокойся, доченька. (JWP)</i>
	дочура	<i>Jasne, córciu – mówię odważnie. Естественно, дочура, – смело согласилась я. (JWP)</i>
	дочурка	<i>To ra, córciu. Тогда пока, дочурка. (OĆ)</i>
córeczko	доченька	<i>Jak dobrze, że jesteś, córeczko – powiedziała moja matka. Как хорошо, что ты уже дома, доченька, – только и сказала мама. (NWŻ)</i>
	дочурка	<i>Uczysz się, córeczko? Занимаешься, дочурка? (OĆ)</i>
córko	дочь	<i>O co ci dokładnie chodzi, córko? В чем, собственно, дело, дочь? (O)</i>
córuchno	дочура	<i>Co słyhać, córuchno? – pyta Moja Mama, a ja nie mam odwagi powiedzieć, że wrócił Adam. Как дела, дочура? – спросила мама, а мне не хватило смелости сказать, что вернулся Адам. (JWP)</i>
	дочурка	<i>Mizernie wyglądasz, córuchno – mówi ojciec. Неважно выглядишь, дочурка, – замечает отец [...]. (OĆ)</i>
córuniu	доченька	<i>Podobało ci się, córuniu? Тебе понравилось, доченька? (KIM)</i>

1	2	3
człowieku	дружище	<i>Człowieku, jakie źle? Myśmy byli bardzo dobrym małżeństwem. Coś się musiało stać... Дружище, какое там „не клеится”? Мы были очень хорошей парой. Что-то случилось... (ОС)</i>
	молодой человек	<i>A widzisz tu, człowieku, jakiegoś pacjenta, do cholery?! – krzyknęłam. Где вы тут, молодой человек, пациента видите? – рявкнула я. (KJNJ)</i>
	парень	<i>Siadaj, człowieku, i się napij. Садись, парень, и выпей. (BK)</i>
	сын	<i>Tam, gdzie nie sięga twój katolicyzm, nie zaczyna się New Age, człowieku! Если существуют сферы, которые ты со своим католицизмом постичь не способен, это еще не значит, что там нью-эйдж, сынок! (KIM)</i>
	человек	<i>Ej, człowieku! Zgubiłeś coś – krzyknął za nim wozak. Эй, человек! Ты потерял что-то, – крикнул ему один из мужиков. (O)</i>
	–	<i>Co się stało, człowieku? Что случилось? (O)</i>
debilu	идиот	<i>On pije z policją, debilu – wychrypiał Przemek. Он пьет с полицейскими, идиот, – прохрипел Пшемек. (Po)</i>
doktorze	доктор	<i>Może pan coś zrobić, doktorze? Сделайте что-нибудь, доктор. (ОС)</i>
dozorco	надсмотрщик	<i>Nie podchodź, ty... ty dozorco... Не приближайся ко мне... ты... ты... надсмотрщик... (RK)</i>
drodzy państwo	господа	<i>Drodzy państwo, zdaje się, że zamieszanie zrobiło się podwójne. Господа, по-моему, недоразумение случилось обоюдное. (K)</i>
droga córko	дорогая дочурка	<i>Droga córko, co prawda dopiero przyjechałaś, ale czegoś się mogłam po tobie spodziewać. Дорогая дочурка, стоило тебе приехать, как ты сразу за свое. (ОС)</i>

1	2	3
droga moja	моя дорогая	<i>Tak, tak, droga moja – zwrócił się do mnie pan Dymitr – wiatr historii rzucił nas w różne strony świata jak niepotrzebne śmieci. Так-то, моя дорогая, – обратился ко мне дядя Дмитрий, – ветер истории разметал нас, как ненужные мусорные бумажки, по всему белу свету. (RK)</i>
droga pani	дорогая моя, дорогая	<i>Och, droga pani, droga pani... Ох, дорогая моя, дорогая... (UDS)</i>
	дорогая пани	<i>Droga Pani – odpowiedział profesor – stary wilk leczy swoje rany w domu, na obcym terenie ginie... Дорогая пани, старый волк заживает свои раны дома, а на чужбине погибает... (LM)</i>
	–	<i>Postaram się, droga pani, wykrzesać z siebie tyle inteligencji, ile tylko zdołam. Słucham. Пуцу на это дело весь свой толк. Итак, слушаю вас. (K)</i>
drogie panie	дорогие дамы	<i>Drogie panie, to już grób, mogiła. Дорогие дамы, это безнадежное дело, дохлый номер. (SN)</i>
drogi kolego	пан коллега	<i>Życzę pani i panu, drogi kolego, szczęścia. Zasłużyliście na nie jak nikt... Желаю вам, пани, и вам, пан коллега, счастья. Вы его заслужили, как никто... (LM)</i>
drogi panie mecenasie	дорогой пан юриконсулт	<i>Drogi panie mecenasie – odparła tym razem słodko Lilka – zostawmy te przepychanki słowne. Дорогой пан юриконсулт, – сказала Лилька на этот раз сладким тоном, – оставим эту словесную перепалку. (SN)</i>
druhu	друг	<i>Stefan, druhu, co z tobą? Nie byłeś na bridżu u Edka. Стефан, друг, что с тобой? Не был на бридже у Эдка. (IŻNB)</i>
durniu	болван	<i>Nie pomyliła się, ty durniu! Не ошиблась, болван! (JWP)</i>
	придурок	<i>Ty durniu! Żaden facet nie ma na tyle uzwojonego mózgu, żeby po tylu latach żałować czegokolwiek. Ты, придурок! Ни у одного мужчины не может быть такой каши в голове, чтобы он жалел о чем-то по прошедши стольких лет! (POM)</i>
duszko	душа моя	<i>Nie rób sobie nadziei, duszko. Не надейся зря, душа моя. (O)</i>
duży	большой	<i>Ty duży, nie żyjes! – zawyrokował przywódca maluchów. Эй ты, большой, ты мельтвец! – вынес приговор предводитель малышни. (KIM)</i>

1	2	3
dyrektorze	пан директор	<i>Dzień dobry, dyrektorze. Przecież płacę kwartalnie, przelew poszedł dwa tygodnie temu...</i> <i>Добрый день, пан директор. Поскольку я плачу ежеквартально, деньги переведены две недели назад... (UDS)</i>
dziadku	дедуль	<i>Dziadku, żywum nie stawia się pomników.</i> <i>Дедуль, живым памятники не ставят. (SN)</i>
dziadygo	придурок	<i>Co ty chrzanisz, dziadygo?</i> <i>Что ты плетешь, придурок? (O)</i>
dziadziu	дедуля	<i>Nie będę, dziadziu, tak mówiła, już nie.</i> <i>Нет, не буду, дедуля, не буду. (UDS)</i>
dzieci	дети	<i>Dzieci, dzieci – ksiądz Jędrzej wstaje i daje znak, że chce mówić. – Nie macie pojęcia, co uczyniliście.</i> <i>Дети, дети! – Ксендз Енджей встает и жестом показывает, что собирается говорить. – Вы понятия не имеете, какое благое дело совершили. (OĆ)</i>
dziecinko	детка	<i>A czyj to był pomysł? Mój czy twój, dziecinko?</i> <i>Чья это была идея, детка? Моя или твоя? (TDT)</i>
	деточка	<i>Dziecinko, musisz o siebie dbać, pomożemy ci, nie martw się!</i> <i>Деточка, ты должна о себе заботиться, мы поможем, не волнуйся! (OĆ)</i>
dziecino	мальш	<i>Piotrek, zajmij się sobą, dziecino.</i> <i>Петр, займись-ка собой, мальши. (OĆ)</i>
dziecko	голубушка	<i>Co ty za bzdury gadasz, dziecko?</i> <i>Что за чушь ты несешь, голубушка? (JWP)</i>
	Аленька	<i>Wejź, dziecko...</i> <i>Войди, Аленька... (UDS)</i>
	девочка	<i>Masz, dziecko, niezwykły talent, nie pozwól nikomu go zniszczyć.</i> <i>У тебя, девочка, необыкновенный талант, только не дай загубить его на корню. (TDT)</i>
	детка	<i>Jedz, dziecko, jedz, sił będziesz potrzebować.</i> <i>Ешь, детка, ешь, тебе силы нужны. (UDS)</i>
	детонька	<i>Co ty robisz, dziecko!</i> <i>Что ты делаешь, детонька? (POM)</i>
	деточка	<i>Dziecko, czy ty dasz sobie radę?</i> <i>Деточка, а ты справишься? (P)</i>
	дитя мое	<i>Oj, dziecko, po co te ceregiele.</i> <i>Ой, дитя мое, к чему уж эти стеснения? (KIM)</i>

1	2	3
dziecko drogie	девочка моя	<i>Dziecko, dziecko drogie, jak możesz? Дитя мое, девочка моя, да как ты могла? (OĆ)</i>
	деточка	<i>Dziecko drogie – mówi Moja Mama wcale nie do mnie – tetra to taki delikatny materiał. Деточка, – заговорила моя мама, обращаясь на этот раз не ко мне, – фланель – это такая мягкая ткань. (JWP)</i>
	деточка, милая	<i>Dziecko drogie, to taka odpowiedzialność, małżeństwo, wychowanie dziecka... Деточка, милая, это такая ответственность – брак, воспитание ребенка... (P)</i>
dziecko moje	девочка моя	<i>Ola! Dziecko moje! – powtarzałam, przytulając ją i gładząc po plecach. – Już nigdy cię nie zostawię na tak długo! Оля, девочка моя, – повторяла я, обнимая ее и гладя по спинке. – Я больше тебя никогда надолго не оставлю. (KJNJ)</i>
dziewczynki	девушки	<i>O rany, dziewczynki, nie chciałam was urazić, chciałam tylko powiedzieć, że naprawdę jeśli się nie da pierścionka, nawet byle jakiego, to nie wróży szczęścia... Боже мой, девушки, я не хотела вас обидеть, я только хотела сказать, что есть примета: если не подарят кольцо, хоть какое-нибудь, то не будет счастья... (JWP)</i>
dziewczynno	дорогая	<i>Polskiego się naucz, dziewczynno. Учи польский язык, дорогая. (O)</i>
	дорогая моя	<i>Na litość boską, dziewczynno, co ty masz za potyśły? Czy to musi być zaraz? Nie można jutro? Дорогая моя, что случилось, горит, что ли? А завтра нельзя? (K)</i>
	... ³⁰⁷	<i>No i co narobiłaś nam, dziewczynno – mówi – dobrze, że miałem przecucie. Ну и дел ты понатворила, – говорит. – Хорошо, что меня предчувствие не подвело. (IŻNB)</i>

³⁰⁷ Zwrot został pominięty w przekładzie, pomimo iż wyraz ma w języku docelowym ustalony ekwiwalent (девушка).

1	2	3
dziewczyny	девчонки	<i>Czysta marnacja, dziewczyny, nie umiecie się zaciągnąć. Не переводите добро, девчонки, вы и затягиваться-то не умеете. (KIM)</i>
dziubasku	лапочка	<i>Nie wolno ci się obrażać. No, nie rób takiej minki, no, dziubasku... Не обижайся. Ну, не делай такую мину, лапочка... (POM)</i>
dziubasku-kutasku	лапочка, котенок	<i>Dziubasku-kutasku, popatrz na mnie! Лапочка, котенок, ну посмотри на меня! (POM)</i>
eminencjo	ваше преосвященство	<i>Eminencjo – powiedziałam. – Proszę mi poświęcić kilka minut, od tego zależy moje życie... Ваше преосвященство, – проговорила я, – прошу вас уделить мне несколько минут, от этого зависит моя жизнь... (LM)</i>
figlarzu	шалун	<i>Ach, ty figlarzu! Ах ты шалун! (UDS)</i>
frajerze	фраер	<i>Buli, frajerze! – zarechotał Słoń. – To tylko dzieciak. Буль, фраер! – заржал Слон. – Это ж пацан! (Po)</i>
	фраерок	<i>[...] nawet nie wiesz, jak ja cię kocham, frajerze. [...] ты даже не представляешь, как я люблю тебя, фраерок. (Po)</i>
geszefciarzu	аферист	<i>Tyle z ciebie zostanie, geszefciarzu. Вот что от тебя останется, аферист. (Po)</i>
głupcze	глупец	<i>Milcz, ty głupcze! Да замолчи ты, глупец! (POM)</i>
głupia babo	глупая баба	<i>Zrozumiałem więcej niż myślisz, ty głupia babo! Понял, и даже больше, чем ты думаешь, глупая ты баба! (RK)</i>
	дура	<i>Ty głupia babo – zabić! Puścić go z torbami, niech się wynosi do tej lafiryndy, a ty zacznij nowe życie! Эх ты, дура, – убить! Пустить по миру, пускай убирается к своей вертлюжостке, а ты начни новую жизнь! (NWŻ)</i>
głupia, głupia dziewczyno	глупая, глупая девчонка	<i>Myślisz, że cię kochał? Dalaś się wykorzystać! I to komu! Głupia, głupia dziewczyno, nie uszanujesz siebie, to nikt cię nie będzie szanował! Думаешь, он тебя любил? Он тебя использовал! И кто? Глупая, глупая девчонка! Не будешь сама себя уважать, никто не будет! (UDS)</i>

1	2	3
głupi gnojku	сопля слепая	<i>Wiesz, co ja ja... wiesz... ty głupi gnojku... za każdym razem... za każdym razem... Да я ее тут... ах ты, сопля слепая... да я ее тут каждый раз, как вы... (BK)</i>
głuptasie	дурачок	<i>Ты głuptasie, ja nie jestem w ciąży! Дурачок, я не беременна! (UDS)</i>
	дуреха	<i>A jaki mężczyzna się najbardziej podoba? Taki, co nas obroni, ty głuptasie! А какие мужчины нам больше всего нравятся? Те, что нас защищают, эх ты, дуреха! (JWP)</i>
głuptasku	глупышка	<i>Ты głuptasku – głaszczę ją po głowie – oczywiście, że można. Ах ты, глупышка! – Я погладила ее по голове. – Конечно, могут. (JWP)</i>
gnojku	сопля	<i>Ты gnojku... ты gnojku... ty do mnie... Сопля... ах ты, сопля... ты это мне... (BK)</i>
gówniario jedna	засранка	<i>Ty gówniario jedna! – Zebrałam się w sobie, zanurkowałam w szafce i próbowałam złapać jedną z wierzgających stópek. Ну ты и засранка! – Я собралась, влезла в шкафик и попыталась схватить одну из брыкающихся ног. (KJNJ)</i>
	засранка мелкая	<i>Gówniario jedna! Uspokój się! Засранка мелкая, успокойся! (KJNJ)</i>
gruszeńko	грушенька	<i>Gruszeńko – rasowa kobieta przytulala dziewczynkę do piersi – nie pamiętasz? Грушенька, – породистая женщина крепко прижимала девочку, – ты не помнишь? (JWP)</i>
idiotko	дура	<i>Ты idiotko! – krzyczy Sebastian. – Ja zawsze chciałem mieć z tobą dzieci, tylko ty zawsze chciałaś być... – i urywa, bo nie wie, jaka Róża chciała być, o czym marzyła i co jej się śniło. Ты дура! – орет Себастьян. – Я всегда хотел иметь от тебя детей, это ты вечно стремилась оставаться... – И замолкает, ибо не ведает, кем Роза желала остаться, о чем мечтала, что видела во сне. (OC)</i>
	идиотка	<i>Trzeba mieć odrobinę poczucia własnej wartości, idiotko! Надо иметь хоть каплю собственного достоинства, идиотка! (NWŻ)</i>

1	2	3
idioto	кретин	<i>I tak mogłem, idioto! Я и так мог, кретин! (OĆ)</i>
inspektorze	инспектор	<i>Inspektorze, pozwoli pan, to mój mąż. Инспектор, позвольте вам представить моего мужа. (POM)</i>
	полковник	<i>Nie jestem tutaj pierwszy raz, inspektorze – pouczył Duchnowskiego, który z trudem zacho- wywał powagę. Я здесь не в первый раз, полковник, – сообщил он Духновскому, который уже с трудом сохранял серьезность. (Po)</i>
jajcarzu	шутник	<i>Jedziesz z nami, jajcarzu. Ты поедешь с нами, шутник [...]. (Po)</i>
kasapie	кацап	<i>Po polsku nie rozumiesz, kasapie? По-польски не понимаешь, кацап? (O)</i>
kapitanie	командир	<i>Prawie się nie liczy, kapitanie. Почти не считается, командир. (O)</i>
kierowniczo	босс	<i>Kierowniczo! – Do pokoju zajrzał jej syn Błażej. Droczył się z nią w ten sposób, kiedy byli w pracy. Босс! – в кабинет заглянул ее сын, Блажей. Так он подтрунивал над ней, когда они были при исполнении. (O)</i>
	пани нарушитель- ница	<i>Dobry wieczór, kierowniczo! – zawołał rado- śnie, podchodząc do swojego auta. Добрый вечер, пани нарушительница, – радостно воскликнул он, подходя к машине. (KJNJ)</i>
klecho	падла	<i>Nie żyjesz, klecho! Считай, что тебя уже нет, падла! (Po)</i>
	ряженный	<i>Spierdalaj, klecho. Сдохни, ряженный. (Po)</i>
kłamczucho	врунишка	<i>Ty kłamczucho, a to teraz masz! Врунишка, вот тебе! (NWŻ)</i>
kobieto	дорогая	<i>Puknij się w głowę, kobieto! Да в своем ли ты уме, дорогая! (JWP)</i>
	женщина	<i>Kobieto, oprzytomnij – powiedział z gniewem. Женщина, опомнись! – наконец воззвал он в гневе. (K)</i>
	милая	<i>Ty masz nie po kolei z tym „niezdrowo”, kobieto! У тебя все „нездорово”, милая! (POM)</i>
	–	<i>Kobieto, jak ty wyglądasz? Взгляни на себя в зеркало! (KJNJ)</i>

1	2	3
kochana	дорогая	<i>Siadaj, kochana, siadaj, co u ciebie slychać? Присаживайся, дорогая, как у тебя дела? (UDS)</i>
	дорогая моя	<i>Kochana, przpracowałaś się. Дорогая моя, ты заработалась. (P)</i>
	милая	<i>Drogi są coraz gorsze i nie będzie lepiej, kochana, pieniędzmi z podatków zatyka się dziury, ale w budżecie. Дороги становятся все хуже, милая, и лучше они не станут. Деньгами налогоплательщиков затыкают дыры в бюджете, а не в асфальте. (KIM)</i>
kochana moja	дорогая моя	<i>Wytrzymaj, Iwoniu, kochana moja, wytrzymaj, spróbuj zasnąć, jutro będę u ciebie wcześniej, albo nie, zostaną tutaj. Потерпи, Ивонка, дорогая моя, потерпи, попытайся заснуть. Я завтра к тебе приду с самого утра или останусь здесь. (POM)</i>
kochana siostra	дорогая сестра	<i>Kochana siostra, to tylko ja. Дорогая сестра, это я! (POM)</i>
kochana siostrzyczko	дорогая сестренка	<i>Więc mnie przegoniłaś, kochana siostrzyczko, ale w tej sprawie wolę pozostać w tyle. Значит, ты опередила меня, дорогая сестренка, но в этом деле я предпочитаю отставать. (SN)</i>
kochani	дорогие мои	<i>Kochani, jestem w ciąży. Дорогие мои, я беременна. (P)</i>
kochanie	девочка моя	<i>Ależ kochanie, przecież ty nie masz gdzie wrócić! Девочка моя, где ж ты будешь жить! (OŚ)</i>
	дорогая	<i>Co się stało, kochanie? Что случилось, дорогая? (JWP)</i>
	дорогая моя	<i>Kochanie, nie mogę z tobą rozmawiać. Дорогая моя, не могу с тобой говорить. (UDS)</i>
	дорогой	<i>Tak, kochanie, już idę – wydarła paskowy kod z kipionego czasopisma. Да, дорогой, уже иду, – ответила она, срывая штрих-код с только что купленного журнала. (KIM)</i>
	дочурка	<i>Siadaj, kochanie, chcesz jajecznicę? Садись, дочурка. Хочешь яичницу? (OŚ)</i>
	заинька	<i>Kochanie, pocałuj mamę! – krzyczy Agnieszka. Заинька, поцелуй маму! – слышался голос Агнешки. (JWP)</i>

1	2	3
	зайка	<i>Sluchaj – powiedziała zgrabna – posłuchaj, kochanie. Mam jogurt i serek. Nie mogę ci dać czegoś, czego nie mam.</i> <i>Послушай, – спокойно сказала длинноногая, – послушай, зайка. Есть йогурт и творожок. Я не могу тебе дать то, чего у меня нет. (NWŻ)</i>
	любимая	<i>Dobrze, kochanie – mówię. – Jestem wykończony. Хорошо, любимая, – говорю, – я устал. (UDS)</i>
	любимый	<i>Kochanie, dzwonię jeszcze, żeby się pożegnać. Любимый, я звоню еще раз, чтобы попрощаться. (UDS)</i>
	любовь моя	<i>Kochanie, tak się dzieje z każdym aktorem prawdziwym, ale potem on się odradza, taka jest kolejność. Любовь моя, так происходит с каждым настоящим актером, а потом он воскресает, таков уж наш удел. (TDT)</i>
	милая	<i>Zobacz, kochanie – Klara ukucnęła przy malej. – Dzidziusie rodzą się grubiułkie, bo są w opakowaniu. Видишь ли, милая, – Клара присела на корточки рядом с Габрысей, – малыши рождаются пухленькие, потому что они в упаковке. (KIM)</i>
	милый	<i>Dobrze, kochanie – powiedziałam, bo najważniejsze w wychowaniu dziecka to się nie obrażać i pozwolić się dziecku zrehabilitować. Хорошо, милый, – сказала я, потому что самое важное в воспитании ребенка – не обижаться и дать ему возможность реабилитировать себя. (JWP)</i>
	моя маленькая	<i>Boli, kochanie? – zapytałam, wyciągając do niej ręce. Болит, моя маленькая? – спросила я, протягивая ей руки. (KJNJ)</i>
	моя милая	<i>Mam nadzieję, kochanie, że przemyślałaś to, co robisz. Надеюсь, ты хорошенько обдумала, что делаешь, моя милая? (OŚ)</i>
	моя хорошая	<i>Jutro się widzimy, kochanie. Завтра увидимся, моя хорошая. (O)</i>
	радость моя	<i>Kochanie, czy ty nie myślisz raczej o sobie? Радость моя, ты, кажется, заботишься в первую очередь о себе любимом. (P)</i>
	родная	<i>To ra, kochanie. Тогда всего хорошего, родная. (OŚ)</i>
	солнышко	<i>Fotogeniczne dziwkarstwo, kochanie. Это фотораспутство, солнышко. (P)</i>

1	2	3
kochanie moje	любовь моя	<i>Więc, kochanie, kocham cię, kochanie moje!</i> <i>Да, милый, обожаю тебя, любовь моя! (UDS)</i>
kochany	дорогой мой	<i>Więcej, kochany! Trzydzieści osiem tygodni!</i> <i>Tyle co cięża! – Podeszłam i uściskałam go.</i> <i>Больше, дорогой мой. Тридцать восемь недель! Почти как беременность! – Я обняла его. (KJNJ)</i>
	любимый	<i>O co ci chodzi? Kochany...</i> <i>Что случилось, любимый!.. (UDS)</i>
	милый	<i>Kochany, ja się znam na jodze – zapewniła Joanna.</i> <i>Милый, я хорошо знаю, что такое йога, – заверила его Йоанна. (KIM)</i>
	миленький	<i>Kochany – wyszeptala w czarne futerko – proszę cię, żyj.</i> <i>Миленький, – прошептала она, уткнувшись носом в черную шерстку, – пожалуйста, не умирай! (OĆ)</i>
kochasiu	дорогуша	<i>Ze świecą ich trzeba szukać, kochasiu.</i> <i>Их днем с огнем нужно искать, дорогуша! (LM)</i>
komunistyczna świętoszko	коммунистическая святоша	<i>Ty komunistyczna świętoszko!</i> <i>Коммунистическая святоша! (IŻNB)</i>
kotku	котик	<i>Kotku – mówi Buba – ja? Może byleś moim pierwszym, ale na pewno nie ostatnim.</i> <i>Котик, – говорит Буба, – это я-то?</i> <i>Хоть ты и был моим первым, но уж точно не последним. (OĆ)</i>
kretynie	идиот	<i>Lodowiec to nie magazyn lodów, kretynie.</i> <i>Ледники не имеют никакого отношения к мороженому, идиот! (KIM)</i>
kretynko	кретинка	<i>Ty kretynko. Jesteś nienormalna.</i> <i>Кретинка! Ненормальная! (NWŻ)</i>
kretynko, idiotko jedna	идиотка [...] настоящая кретинка	<i>Ty kretynko, ty idiotko jedna, zawiozłam ją do zoo, nie umiem leczyć polamanych skrzydeł.</i> <i>Идиотка! Ты настоящая кретинка!</i> <i>Я отвезла ее в зоопарк, я не умею лечить сломанные крылья. (NWŻ)</i>
króliczko	заюшка	<i>Sam nie wiedział, kiedy wyszeptał: – Króliczko.</i> <i>Сам не знал, как прошептал: – Заюшка. (SN)</i>
królowo	королева	<i>Ile masz lat, królowo?</i> <i>Сколько тебе лет, королева? (O)</i>
księżniczko	принцесса	<i>Ciao, księżniczko.</i> <i>Привет, принцесса! (Po)</i>
kumie	кум	<i>Dobrze prawisz, kumie – zaśmiał się Michail.</i> <i>Дело говоришь, кум, – засмеялся Михаил. (O)</i>

1	2	3
kurwo	курва	<p>Ты kurwo! – Dawid zamachnął się, ale ręka mu się omsknęła. Zachwiał się i upadł.</p> <p>Курва! – Давид размахнулся, но рука его не послушалась, он зашатался и упал. (O)</p>
lewusie	чувачок	<p>Elo, lewusie.</p> <p>Пока, чувачок. (O)</p>
ludzie	люди	<p>Co tu się dzieje, ludzie?</p> <p>Что тут творится, люди? (O)</p>
	–	<p>Ludzie, odpiardolcie się ode mnie.</p> <p>Слушайте, слезьте с меня. (Po)</p>
łobuzie	негодяй	<p>Poczekaj, łobuzie – mówiła – wydawało ci się, że twoją przeciwniczką jest słaba kobieta, która nie będzie umiała się bronić.</p> <p>Погоди, негодяй, – говорила она, – ты думал, что твоя противница – слабая женщина, которая не сумеет защититься. (SN)</p>
maleńka	малышка	<p>Lodówka nawet na wsi jest w kuchni, ale ty to sama wiesz, prawda, maleńka?</p> <p>Холодильник даже в деревне находится в кухне, но ты и сама это знаешь, правда, малышка? (LP)</p>
malutka	девочка моя	<p>No, malutka – mówił – przecież to bez znaczenia, skoro się jeszcze dotąd nie pozabijaliśmy na tych paru metrach, to znaczy, że się bardzo kochamy.</p> <p>Ну что ты, девочка моя, стоит ли плакать из-за этого? Если мы до сих пор не поубивали друг друга на этих наре-тройке квадратных метров, это означает только одно: мы очень любим друг друга. (TDT)</p>
	маленькая моя	<p>Uciekasz mi, malutka, ale ja sobie z tobą poradzę.</p> <p>Уходишь от ответа, маленькая моя, но я найду способ справиться с тобой. (TDT)</p>
mała	детка	<p>Co ty wiesz o życiu, mała.</p> <p>Что ты знаешь о жизни, детка (LM)</p>
	дорогая	<p>Kret już nie żyje, mała.</p> <p>Крота уже нет, дорогая. (Po)</p>
	мальш	<p>Cześć, mała!</p> <p>Привет, мальш! (Po)</p>

1	2	3
mała źmijo	маленькая змея	<i>Ty mała źmijo – odparł niemal serio. – Namotalaś, namotalaś i chodu. Ах ты, маленькая змея, – воскликнул он в тон мне, но с серьезным лицом. – Заварила кашу и убегаешь. (TDT)</i>
mały	малыш	<i>Mały, a gdybyśmy sobie teraz poszli? Мальши, а что если мы сейчас возьмем и отвалим? (BK)</i>
	малый	<i>Nie martw się, mały. Nie takie rzeczy robiło się ze szwagrem. Не переживай так, малый. Мы с мужем сестры и не такие дела проворачивали. (O)</i>
mały krzywy fiutku	мелкий, кривой двадцать первый палец	<i>I bardzo dobrze, mały krzywy fiutku! – krzyknęła i roześmiała się histerycznie. И очень хорошо. Ты, мелкий, кривой двадцать первый палец! – крикнула Люция и истерически рассмеялась. (Po)</i>
mamo	мам	<i>Nie jestem głodna, mamo – odważyła się powiedzieć. Мам, я не голодна, – осмелилась возразить Юстина. (UDS)</i>
	мама	<i>Wy to mieliście ciężko, prawda mamo? Вот тяжело вам было, правда, мама? (KIM)</i>
	мамочка	<i>Ojejki, mamo, to wspaniale, ale czy ja muszę? Ой-ой, мамочка, как здорово, а я тоже должна? (JWP)</i>
	мамуль	<i>I mamo, będzie oczywiście Jakub, chciałam cię prosić, żebyś już go więcej nie straszyla. Мамуль, и приедет, конечно, Якуб, прошу тебя, не пугай его больше. (JWP)</i>
mamo moja	мамочка родненькая	<i>O mamo moja, nigdy więcej anyżku, kto to dzwoni tak rano? Мамочка родненькая, никогда больше в рот не возьму анисовой водки. Кто там звонит по утрам? (NWŻ)</i>
mamo moja kochana	мамочка моя родная	<i>O, mamo moja kochana. To przecież w ogóle nie może być prawda. Мамочка моя родная. И вообще все это неправда. (NWŻ)</i>
mamusiu	мама	<i>Jestem, mamusiu, wszystko jest w porządku. Конечно, мама, все в порядке. (JWP)</i>
	мамочка	<i>Ale mamusiu, ja nie jestem samotna. Но, мамочка, я не одинока. (JWP)</i>
	мамуля	<i>Mamusiu, jesteś cudowną osobą, wrażliwą, pełną światła. Мамуля, ты чудесный человек, тонкий, светлый. (SN)</i>

1	2	3
mamuś	мамуль	<i>Mamuś, ty się dobrze czujesz? – moja córka patrzy na mnie z troską.</i> <i>Мамуль, с тобой все хорошо? – Моя дочь с тревогой посмотрела на меня. (JWP)</i>
matko	матушка	<i>Leżcie, matko.</i> <i>Лежите, матушка. (O)</i>
	мать	<i>Gdzieś ty rozum miała, matko.</i> <i>Где ж были твои мозги, мать? (O)</i>
	мать честная	<i>O matko, jak mi się chce pić!</i> <i>Мать честная! До чего захотелось пить! (NWŻ)</i>
matko B	мать номер два	<i>Matko B, nie przejmij się, pomożemy.</i> <i>Мать номер два, не переживай, мы поможем. (NWŻ)</i>
męski gnoju	негодяй	<i>Ty męski gnoju... ty! Jak możesz przy niej tak mówić? Ona... nie zasługuje, żeby tak ją traktować!...</i> <i>Ты, негодяй... Ты!.. Как ты можешь в ее присутствии так говорить? Она не заслуживает, чтобы с ней обращались подобным образом! (POM)</i>
mileńka moja	милочка моя	<i>Mileńka moja, w tym wypadku nie ma pani racji...</i> <i>Милочка моя, вот тут вы неправы... (RK)</i>
miła	дорогая	<i>A w co się wdaliśmy, miła? – spytał ze spokojem.</i> <i>А во что мы ввязались, дорогая? – спросил он спокойно. (RK)</i>
	милая	<i>Gdzie tak chodzisz po nocy, miła? – spytał mnie za którymś razem Aleksander.</i> <i>Куда ты уходишь по ночам, милая? – спросил меня как-то Александр. (RK)</i>
	–	<i>Nie szukałem cię, miła. To wszystko pozory. Sępy rojawiają się w odpowiednim czasie.</i> <i>У меня и в мыслях не было – обманывать тебя. Все это только видимость. Стервятники явятся в свой час. (RK)</i>
misiaczk	котик	<i>Cześć misiaczk – mówi Renka.</i> <i>Привет, котик, – сказала Реня. (JWP)</i>
	плюшастик	<i>To pa, misiaczk, pa, całuski, rybie luski, do zobaczenia wieczorem...</i> <i>Пока, плюшастик, пока, лапуля, вечером увидимся... (OC)</i>

1	2	3
misiu	зайчик мой	<i>Misiu, myślałeś dzisiaj o seksie?</i> <i>Зайчик мой, ты сегодня думал о сексе?</i> (UDS)
	косолапик	<i>Cale szczęście, że wraca Ania, jakoś wybrnie z tej sytuacji.</i> – <i>Misiu?</i> <i>Zanim zdążył zareagować, ksiądz zbliża twarz do dziewczyny, a potem patrzy groźnie w jego stronę.</i> – <i>Misiu? A kto to jest ta pani?</i> <i>К счастью, возвращается Аня... может, прорвемся? А то уж очень положение неловкое.</i> – <i>Косолапик?</i> <i>Парень и слова не успел сказать, как ксендз наклонился к девушке поближе и грозно взглянул в его сторону:</i> – <i>Косолапик? А кто эта девушка? (OĆ)</i>
młoda damo	–	<i>Ja się przedstawiłem, a ty, młoda damo, jak masz na imię?</i> <i>Я представился, а тебя как зовут? (O)</i>
młody	младший	<i>Młody, muszę się położyć do szpitala na parę dni i w związku z tym mam prośbę do ciebie.</i> <i>Младший, мне нужно в больницу лечь ненадолго. Можно тебя кое о чем попросить? (KJNJ)</i>
	юноша	<i>No dalej, młody...</i> <i>Итак, продолжим, юноша... (BK)</i>
młody człowieku	молодой человек	<i>Nie trzeba, młody człowieku.</i> <i>Нет необходимости, молодой человек. (POM)</i>
młodzieńcze	юноша	<i>Ja się pytam o anarchię, młodzieńcze.</i> <i>Юноша, я спросил про анархию. (BK)</i>
moja cudotwórczyni	моя ты чудесница	<i>Lepiej, moja cudotwórczyni – uśmiechnęła się.</i> <i>Лучше, моя ты чудесница, – улыбнулась Аля. (SN)</i>
moja droga	дорогая	<i>Dzień dobry, moja droga – usłyszała serdeczny głos profesora Kaweckiego.</i> <i>Здравствуй, дорогая, – услышала она рядом теплый, сердечный голос профессора Кавецкого. (KIM)</i>
	дорогая моя	<i>Moja droga, ja widzę tylko jedno wytłumaczenie: ten facet jest upośledzony na umyśle i cierpi na zaawansowaną manię prześladowczą.</i> <i>Дорогая моя, я вижу лишь одно объяснение: у этого типа не все дома, налицо ярко выраженная мания преследования. (K)</i>

1	2	3
	моя дорогая	<i>Właśnie że tak, moja droga – odparła Helga, nie przerywając systematycznego prześwietlenia torby.</i> – Именно что так, моя дорогая , – отчеканила Хельга, не прерывая осмотра сумки. (O)
	подруга	<i>Jak się masz, moja droga – usłyszałam znajomy głos zaprzyjaźnionej pani z Redakcji.</i> Здравствуй, подруга , – послышался голос моей доброй знакомой из редакции. (K)
moja droga ciociu	моя дорогая тетья	Moja droga ciociu – odpowiedział smarkula ze złośliwym uśmiechem – to nie jest podkoszulak, tylko T-shirt. Моя дорогая тетья , – ответила соплячка с ехидной улыбкой. – Это не майка, это топик. (KJNJ)
moja głupkowata siostró	дуреха	<i>Mówię śmiertelnie poważnie, moja głupkowata siostró.</i> Я серьезна, как никогда... эх ты, дуреха . (SN)
moja kochana	моя дорогая	<i>Dojedzie, dojedzie, moja kochana, ale nie zdąży.</i> Доедет, доедет, моя дорогая , но не успеет. (KIM)
moja konspiratorko	моя конспираторша	<i>Cóż, moja konspiratorko – powiedział – witaj w domu.</i> Ну что, моя конспираторша , – сказал он, – добро пожаловать домой. (SN)
moja księżniczko	моя принцесса	Moja księżniczko . – Sasza pochyliła się i ucałowała córkę w czoło. Моя принцесса . – Саша поцеловала дочку в лобик. (Po)
moja mała	дорогая моя	<i>Takich rzeczy nie wolno mówić nikomu, moja mała!</i> Такие вещи никому нельзя говорить, дорогая моя! (TDT)
moja miła	моя дорогая	<i>Pij do dna, moja miła, bo życie jest krótkie.</i> Пей до дна, моя дорогая , ибо жизнь ужасно коротка. (RK)
moja panno	моя панночка	<i>O nie, moja panno, tego już za dużo – powiedziałam.</i> Ну все, моя панночка , – заявила я. – Это уже слишком. (KJNJ)
	пани	<i>No, teraz czas na siebie, moja panno!</i> А теперь, пани , мы вами займемся. (KJNJ)
moja żono	женушка	<i>O bardzo przepraszam, moja żono, powiem to przy świadkach, nie nic, tylko bardzo, bardzo dużo...</i> Извини, женушка , совсем не ничего. Сообщаю при свидетелях, что дело сдвинулось с мертвой точки. (OŚ)

1	2	3
moje dziecko	детка	<i>Chciałam cię uprzedzić, moje dziecko – powiedziała – bo tak jakoś reagujesz ostatnio dziwnie, że być może ojciec spędzi u mnie parę dni, bo chce odnowić mieszkanie.</i> <i>Детка, я хотела тебя предупредить, – сказала она, – потому что ты в последнее время немного странно на все реагируешь. Отец, может быть, проведет у меня пару дней, он хочет немножко подремонтировать мою квартиру. (JWP)</i>
mój chłopaczku	мой мальчик	<i>Bez powodu, nie wiadomo po co, to się rodzimy, mój chłopaczku – pocałowała go w ucho.</i> <i>Без причины, непонятно зачем – мы рождаемся, мой мальчик. (КИМ)</i>
mój drogi	дорогой	<i>Mój drogi, nie udawaj teraz zaskoczenia! Дорогой, не делай вид, что для тебя это неожиданность. (KJNJ)</i>
	дорогой мой	<i>Mój drogi – powiedziałam smutnie – a skąd ja o tym mogłam wiedzieć? Дорогой мой, я ведь ни сном ни духом, – уныло сказала я. (K)</i>
mój kochany	любимый мой	<i>Nie rób tak... Mój kochany, jesteś samą rozkoszą... nie gryź... [...] не делай так... Любимый мой, ты прелесть... не кусайся... (UDS)</i>
mój kochany, mój cudowny	милый мой, чудо мое	<i>Nie, nie tak. Mój kochany, mój cudowny. Нет, не так. Милый мой, чудо мое... (UDS)</i>
myszki	мышки	<i>Gdzie jesteście, myszki? Jedźcie ostrożnie, bo ślisko.</i> <i>Где вы, мышки? Будьте осторожны – скользко. (SN)</i>
neofitko	праведница	<i>Ty neofitko! Sama dymiaś jak piec. A dlaczego to niby tam nie palić?</i> <i>Ты, праведница, сама дымила как паровоз. Почему это я не должна курить? (POM)</i>
ojcze	святой отец	<i>Ojcze... – do Staronia podszedł jeden z wychowawców oddziału terapeutycznego. – Czy mógłby ksiądz odprawić rytuał egzorcyzmowania?</i> <i>Святой отец... – К Староню подошел один из воспитателей терапевтического отделения. – Не могли бы вы провести ритуал экзорцизма? (Po)</i>

1	2	3
pacynko	куколка	<i>Idę się odlać, pacynko – usłyszała, kiedy coś zapluskalo.</i> <i>Я пойду отлить, куколка, – сказал кто-то после того, как раздался плеск воды. (O)</i>
palancie	мерзавец	<i>Ręce na głowę – powtórzyła. – I na ziemię, palancie.</i> <i>Руки за голову, – повторила. – И на землю, мерзавец. (O)</i>
	урод	<i>Nie musisz się zgadzać, palancie, powalcz o nią, jak ci zależy!</i> <i>А ты не соглашайся, урод, борись за нее, не отступай! (OŚ)</i>
palancie w uszatkę jebany	прибитый, ебнутый в ухо	<i>Ty palancie w uszatkę jebany! – przyhamowała gwałtownie za rowerzystą w waciaku i czapce, zataczającym się na drodze.</i> <i>Эй, ты, прибитый, ебнутый в ухо! – Иоанна резко затормозила, увидев мужика в ватнике и шапке, который опрокинулся вместе со своим велосипедом. (KIM)</i>
pani dochtorowo	пани докторша	<i>Pani dochtorowo, pani idzie jutro o siódmej wieczór na Dworzec Główny i czeka przy pierwszej kasie.</i> <i>Пани докторша, завтра в семь часов вечера вы идете на Центральный вокзал и ждете у первой кассы. (LM)</i>
pani doktor	доктор	<i>Ale co to jest, pani doktor?</i> <i>А что это, доктор? (P)</i>
	пани доктор	<i>Dzień dobry, pani doktor – skarcił ją, niesforną dziewczynkę w żalobie.</i> <i>Здравствуйте, пани доктор, – как-то осуждающе произнес он, глядя на непослушную девчонку в трауре. (KIM)</i>
pani doktor kochana	пани доктор, дорогая	<i>Pani doktor kochana, niech mnie pani ratuje! – zapłakala w słuchawkę moja była pacjentka.</i> <i>Пани доктор, дорогая, спасите меня, – зарыдала в трубку моя бывшая пациентка. (KJNJ)</i>
pani dyrektor	–	<i>A skąd ja mogę wiedzieć, pani dyrektor?</i> <i>Ну откуда мне знать? (UDS)</i>

1	2	3
panie	благодетель вы мой	Panie , życie mi pan uratuje! Mów pan, rany boskie! Благодетель вы мой , говорите же скорей! Выручайте! (K)
	пан	Wybaczcie, panie . – Pochyliła głowę. Извините, пан . – Она склонила голову. (O)
	пан Яцек	Po co komu inteligentne domy w tym kraju, panie! – przekonywali go zwalniani robotnicy, gdy dawał im papiery do pośredniaka. Кому нужны ваши „умные дома” в этой стране, пан Яцек?! – говорили рабочие, когда он оформлял им бумаги на биржу труда. (KIM)
	–	Panie , niech pan się opamięta! Nie tam naj- tniejszej ochoty wychodzić teraz z domu i pętać się po mieście. Wykluczone. Что вы такое говорите! Делать мне нечего, кроме как шляться по ночам! (K)
panie doktorze	пан доктор	Ona nic nie pamięta, panie doktorze . Czy to tak już zostanie? Она ничего не помнит, пан доктор . Теперь это навсегда? (IŻNB)
panie dowódco	пан командир	Panie dowódco , to znaczy, że będzie wojna? – zapytał drżącym głosem Tadek. Пан командир , это значит, что будет война? – спросил дрожащим голосом Тадек. (O)
panie dyrektorze	пан директор	Niestety, panie dyrektorze , doceniam, chciała- bym, ale... się nie nadaję. Увы, пан директор ... Очень польщена вашим предложением, я бы с радостью, но... эта роль, пожалуй, не для меня. (P)
	–	Nie, panie dyrektorze , niech nie pokrywa. Нет, господин директор, пусть не скрывает. (UDS)
panie inspektorze	инспектор	Ale panie inspektorze , ja nic nie wiem – zastrzegł się wierny sługa. Но, инспектор , мне ничего не известно, – предупредил верный слуга. (POM)
	господин инспектор	Panie inspektorze , panna Pilar nie wie, co mówi. Господин инспектор , мисс Пилар не знает, что говорит. (POM)
panie komisarzu	пан комиссар	Przysłuchaliśmy tę pisarkę, panie komisarzu , i przyznała się – zameldował Aksamitny. Мы допросили эту писательницу, пан комиссар , и она созналась, – отрапортовал Бархатный. (SN)

1	2	3
panienko	барышня	<i>Napisali ci, panienko, na tym identyfikatorze: „Nie rozmawiać z nią”, i to w dość perfidnym stylu, trudnym do odczytania dla początkujących. Тебе, барышня, на твоём бейджике написали: „Не разговаривать с ней”, причём использовали довольно специфический иероглиф – те, кто только начинает учить китайский, вряд ли это поймут. (KIM)</i>
	госпожа	<i>Ojej, panienko, proszę na mnie tak nie patrzeć, chciałem dobrze... Nic więcej nie mogę powiedzieć, nie mogę powiedzieć... Пожалуйста, госпожа, не смотрите на меня так, я хотел как лучше... Мне больше нечего сказать, нечего... (POM)</i>
panie ordynatorze	пан ординатор	<i>Tak, panie ordynatorze. Да-да, пан ординатор. (LM)</i>
panie profesorze	пан профессор	<i>Panie profesorze, zdecydowałam się, jadę. Пан профессор, я решила. Еду. (KIM)</i>
	профессор	<i>Nie docenia pan popularności, panie profesorze. Профессор, вы недооцениваете популярности. Она многие двери открывает. (IŻNB)</i>
	пан учитель	<i>Dzień dobry, panie profesorze. Добрый день, пан учитель. (O)</i>
	–	<i>Nie wiem, panie profesorze, czy sobie poradzę. Даже не знаю, справлюсь ли я. (TDT)</i>
panie przewodniczący	пан председатель	<i>Panie przewodniczący! Пан председатель! (KJNJ)</i>
panie pułkowniku	пан полковник	<i>Co się stało? Panie pułkowniku – Klara podsunęła mi krzesło. Что случилось, пан полковник? – Клара пододвинула ему стул. (KIM)</i>
panie rektorze	пан ректор	<i>My, panie rektorze, nie musimy dużo zarabiać, ty nie jesteśmu uupiesi. Нам, пан ректор, необязательно много зарабатывать, мы не яппи. (P)</i>
panie sędzio	пан судья	<i>Panie sędzio, czy miał pan okazję zapoznać się z moja sprawą? – zapytałam, przysunąwszy nieśmiało na krzeselku po drugiej stronie biurka. Пан судья, вы прочитали мое дело? – спросила я, несмело опустившись на стул в его кабинете. (KJNJ)</i>
panie sierżancie	пан сержант	<i>Do Skwirtu, panie sierżancie – chciałem ratować sytuację. В Сквирт, пан сержант, – попытался я исправить ситуацию. (BK)</i>

1	2	3
panie władzo	пан полицейский	<i>A widzisz tu jakiś fotelik, panie władzo? Пан полицейский, а вы тут кресло видите? (KJNJ)</i>
pani prezes	пани Председатель	<i>Ale pani Prezes, przecież... Но, пани Председатель, ведь... (UDS)</i>
pani prokurator	пани прокурор	<i>Dziękuję, pani prokurator – powiedziała sędzia. – Спасибо, пани прокурор, – произнесла судья. (Po)</i>
panno	панна	<i>Każdy ma swojego haka, na którym wcześniej czy różniej zawisnie, prawda panno, pани? – podrutywała ironicznie. Для каждого есть свой крючок, на котором он рано или поздно повиснет, не так ли, панна... пани? ... – иронично произнесла фрау Клинке. (KIM)</i>
panowie	господа	<i>A na tym nam, panowie, zależy, prawda? И мы ведь стремимся к той же цели, не так ли, господа? (KIM)</i>
	господа хорошие	<i>No, panowie – mruknął pod nosem Anatol Pires, były dyrektor liceum i najślynniejszy hajnowski bankrut. Ну что ж, господа хорошие, – пробормотал Анатоль Пирес, бывший директор лицея и знаменитый хайнувский банкрот. (O)</i>
	ребята	<i>Panowie, zrozucicie nas. Ребята, вы нас тоже поймете. (Po)</i>
panowie i panie (Panowie! Panie!)	дамы и господа	<i>Panowie! Panie! Czarodziej estrady! Mag jupiterów! I jego sześciostrzałowa gitara, pardon, sześciostrunowa strzelba! Oto on! Gąsior! Дамы и господа! Чародей эстрады! Маг юпитеров! И его неразлучная шестиструнная гитара, пардон, шестиструнный карабин! Это он! Гонсер! (BK)</i>
	–	<i>Chwila moment, panowie i panie – Piotr po- stanowił wziąć dyskusję w swoje ręce – chwila. Są rzeczy, które od nas nie zależą. Минуточку, минуточку, – вмешался в спор Петр. – Есть вещи, которые от нас не зависят. (OĆ)</i>
pedale	педик	<i>Zajebię cię, pedale! – krzyczał więzień. Я зарублю тебя, педик! – кричал ээк. (Po)</i>

1	2	3
pieronie	лоботряс	<i>Idźże, pieronie! – krzyknęła do nich Beata. Я тебе дам, лоботряс! – крикнула Беата. (O)</i>
piękna	красавица	<i>Oczywiście, że wiesz, piękna. Конечно, знаешь, красавица. (O)</i>
pijaku	пьяная морда	<i>Ludzie w Ameryce umierają, a ty poszapanowania nie masz! I wódkę mi rozlałeś, pijaku! В Америке люди умирают, а тебе все равно! И водку мою разлил, пьяная морда! (LP)</i>
pomyjo jedna	паскудник	<i>Ty pomyjo jedna, własnego dzieciaka okradłeś, rower od świętej komunii Ruskim na targu za wódkę sprzedałeś! Ах ты паскудник, собственного ребенка обокрал, подаренный велосипед обменял у русских на водку! (LP)</i>
przesądna kretynko	кретинка	<i>Ty przesądna kretynko, ty! Это ты кретинка, со своими предрассудками! (NWŻ)</i>
przybłądo	приблуда	<i>Gówno wiesz, przybłądo – powiedziałem spokojnie, bardziej do siebie niż do jego profilu, który tkwił czujny i nieruchomy. Ну хрена ты, приблуда, не знаешь, – спокойно произнес я, адресуя эти слова скорей себе, нежели его бдительному и неподвижному профилю. (BK)</i>
pszczołko	пчелка	<i>To nie to co u ciebie, pszczołko, wbijasz żądło w chore nerki – mlaskał, coś smakując. Это не то что твои жала, пчелка, – чавкал он, что-то жуя, – вкалываешь иголки в больные почки или в... (KIM)</i>
ptaszku mój	птичка моя	<i>Ja też cię kociam³⁰⁸, ptaszku mój! Я тоже тебя люблю, птичка моя. (KJNJ)</i>
pysiaczku	пусик мой	<i>Pysiaczku – uspokajała go. – Jeżeli nie stosuje się żadnych przeszkód dla Ducha Świętego, tylko potiaru, to ten jeden procent nie jest szparką. Пусик мой, – успокаивала его Иоанна, – мы ведь не ставим никаких препятствий для проникновения Духа Святого, а всего лишь пользуемся измерениями. (KIM)</i>
pysiu	пусик	<i>Kochamy się raz na dwa tygodnie, Pysiu. – Nie było w tym wyrzutu, raczej dyskretnie podsunięte uromnienie. Кстати, пусик, мы занимаемся сексом раз в две недели. – Это был не упрек, а скорее осторожное напоминание. (KIM)</i>

³⁰⁸ Naśladowanie wypowiedzi dziecka.

1	2	3
pyszczku	зайка	<i>Z Marczukiem, pyszczku. От Марчука, зайка. (O)</i>
ruda jędzo	рыжая ведьма	<i>Zależy mi na tobie, Boże, jak mi na tobie zależy, ty ruda jędzo! Ты нужна мне, Боже, как ты мне нужна, рыжая ведьма! (KIM)</i>
	рыжая зараза	<i>Tęsknię za tobą, ruda jędzo – popił whisky. Я скучаю по тебе, рыжая зараза, – произнес он и глотнул виски. (KIM)</i>
samolubna, zimna suko	холодная эгоистичная сука	<i>Ty samolubna, zimna suko. Ты холодная эгоистичная сука. (KIM)</i>
sarenko	козочка моя	<i>Zmarzłaś, sarenko – mówił. Козочка моя, да тебе холодно, – ласково говорил он. (OĆ)</i>
sierzancie	сержант	<i>Panie władzo, sierzancie, czy jakkolwiek pana nazwać – mówiłam, odliczając na jego oczach kolejne banknoty szulotowe – bardzo mi się spieszy. Пан полицейский, сержант, как к вам обращаться? – спросила я, отсчитывая перед ним сомённые купюры. – Я очень спешу. (KJNJ)</i>
siostro	сестра	<i>Siostro, to przecież skandal, jak tak można z chorym, proszę o parawan i miskę z wodą. Сестра, неслыханно так обращаться с больным! Принесите ширму и таз с водой. (UDS)</i>
	сестренка	<i>Proszę, siostro. Zawieź mnie do łazienki, nie chcę basenu. Пожалуйста, сестренка, проводи меня в туалет, не хочу судно. (POM)</i>
	сестричка	<i>Nie bądź taka delikatna, siostro, od brzydkich wyrazów jeszcze nikt nie umarł. Не будь такой нежной, сестричка. От матерных слов еще никто не умирал. (POM)</i>
	–	<i>Przyjdiesz jeszcze do mnie na płatny dyżur, siostro? Придешь ко мне еще на платное дежурство? (POM)</i>
siostrzyczko	сестричка	<i>A może tak byś się przed tym umyła, siostrzyczko?! А может, перед этим, сестричка, ты умылась бы? (LP)</i>
sir	сэр	<i>Tę rzecz robię lepiej niż ktokolwiek, sir. Это у меня получается лучше, чем у кого-либо, сэр. (Po)</i>

1	2	3
sister	сестрица	<i>Może i tak było, sister.</i> <i>Наверное, так и было, сестрица.</i> (O)
skarbie	мой дорогой	<i>A więc tu cię uwiera, skarbie –</i> <i>westchnęła ciężko prokuratorka.</i> <i>Вот, значит, что тебе покоя не дает,</i> <i>мой дорогой, – тяжело вздохнула пани</i> <i>прокурор [...].</i> (O)
skurwielu	сволочь	<i>Jak ci nie wstyd, skurwielu?</i> <i>Как же тебе не стыдно, сволочь?</i> (Po)
skurwysynu	гад	<i>Wstawaj, skurwysynu! –</i> <i>Bandurko darł się na</i> <i>całe gardło, a potem uderzył go w twarz.</i> <i>Вставай, гад! –</i> <i>заорал Бандурко во все</i> <i>горло, а потом ударил его по лицу.</i> (BK)
softysie	староста	<i>To zginiesz, softysie –</i> <i>westchnął Staszek</i> <i>i odwrócił głowę.</i> <i>Значит, погибнешь, староста, –</i> <i>вздохнул Сташек и отвернулся.</i> (O)
stara ruska kurwo	старая русская курва	<i>Ty stara ruska kurwo! –</i> <i>wykrzyknęła z</i> <i>nienawiścią w kierunku lekarki.</i> <i>Ты, старая русская курва! –</i> <i>с ненавистью</i> <i>крикнула врачу женщина и,</i> <i>громко хлопнув</i> <i>дверью, выбежала из квартиры.</i> (LP)
stary	старик	<i>No, mów, stary –</i> <i>Roman przerwał milczenie.</i> <i>Ну давай, старик, вываливай, –</i> <i>прервал молчание Роман.</i> (OŚ)
	старичок	<i>I tak do tego dojdziemy, stary.</i> <i>Мы всех найдем, старичок.</i> (O)
stary dziadygo	старичок	<i>Po prostu tęsknisz, stary dziadygo –</i> <i>powiedziała</i> <i>po polsku.</i> <i>Ты просто скучаешь, старичок, –</i> <i>сказала</i> <i>Саша по-польски.</i> (Po)
suko	сука	<i>Zabiję cię, suko –</i> <i>powiedziała tak, by każdy</i> <i>usłyszał.</i> <i>Я убью тебя, сука, –</i> <i>сказала она так, чтобы</i> <i>все услышали.</i> (Po)
synek	сынок	<i>Idź, synek, do swoich kieszonek. –</i> <i>Przegonił</i> <i>Błażeja ruchem ręki.</i> <i>Иди, сынок, отсюда. –</i> <i>Он прогнал Блажея</i> <i>жестом.</i> (O)
synku	сынок	<i>Zadowolony jesteś, synku?</i> <i>Что, сынок, ты доволен?...</i> (KIM)
	сыночек	<i>Przespaleś całą drogę, synku, za chwilę</i> <i>wysiadamy.</i> <i>Сыночек, ты проспал всю дорогу,</i> <i>сейчас</i> <i>выходим.</i> (POM)

1	2	3
synu	сын	<i>Sumienie, synu, w tych czasach najmniej chodliwy towar.</i> <i>Совесть, сын, теперь не в цене. (IŻNB)</i>
	сын мой	<i>Ona nie pracuje w policji, synu.</i> <i>Она не работает в полиции, сын мой. (O)</i>
	сынок	<i>Kto to lubi, synu, każdy chce żyć.</i> <i>Кто, сынок, это любит, каждый хочет жить. (IŻNB)</i>
szatsu	шати	<i>Szatsu, gdzie są pożyczki?</i> <i>Шати, где ножницы? (NWŻ)</i>
szczęście moje jedyne	счастье ты мое единственное	<i>Byłaś chora, ale już mi zdrowiejesz, szczęście moje jedyne – mówi i po rękach mnie całuje.</i> <i>Была больна, но уже поправляешься, счастье ты мое единственное, – говорит и руки мне целует. (IŻNB)</i>
szczygiełku	ласточка моя, мой зайчонок	<i>Szczygiełku, to ja twój burek-siurek, twój szczyrek-pisiurek, zrób ładną minkę do grzecznej dziewczynki, grzeczne dziewczynki mają ładne minki, minetki nimfetki, to grzeczne...</i> <i>Ласточка моя, мой зайчонок, это я, твой воробышек, твой крысенок-писенок, ну сделай доброе лицо вежливой девочки, у воспитанных девочек всегда добрые мины, минки, минетки, нимфетки, нужно быть вежливой... (POM)</i>
szefie	шеф	<i>Zrobi się, szefie – mówi mężczyzna w granatowym uniformie.</i> <i>Сделаем, шеф, – отвечает мужчина в синем комбинезоне. (OŚ)</i>
szefowo	босс	<i>Robi się, szefowo.</i> <i>Будет сделано, босс. (O)</i>
szefuniu	шеф	<i>Szefuniu – powiedziała moja współlokatorka – tam niespodziankę.</i> <i>Шеф, – сказала моя соседка, – у меня для тебя сюрприз. (LM)</i>
szeryfie	шериф	<i>Spokojnie, szeryfie – pierwszy raz odezwał się ten ze szklanym okiem.</i> <i>Спокойно, шериф, – впервые подал голос тот со стеклянным глазом. (Po)</i>
ścierwo	стерва	<i>Za ile sprzedadaś swoje dziecko, ścierwo?</i> <i>За сколько ты продала своего ребенка, стерва? (O)</i>
ślicznotko	красавица	<i>Jak się masz, ślicznotko?</i> <i>Что там у тебя, красавица? (O)</i>
śliczny	красавчик	<i>A ty masz prawko, śliczny?</i> <i>А у тебя права есть, красавчик? (O)</i>

1	2	3
śpiąca królewno	спящая королевна	<i>Ma się chorą główkę, śpiąca królewno. У вас больная головка, спящая королевна. (LM)</i>
śpiochu	соня	<i>Wstawaj, śpiochu, ty już dawno jesteśmy po śniadaniu! Вставай, соня, мы давно уже позавтракали! (LM)</i>
śpioszku	ссоня	<i>Śśpią śśpiochy... gazda śpioch śpi... a tyuu, śpioszku, nie śpisz? Сспнят ссоны... газда, соня, сспит... а ты, ссоня, не спишь? (BK)</i>
tato	отец	<i>Tak było, tato? Так ведь было, отец? (IŻNB)</i>
	пап	<i>Wszystko w porządku, tato. Все в порядке, пап. (Po)</i>
	папа	<i>Cześć tato – powiedział Szymon. Привет, nana! – сказал Шимон. (JWP)</i>
	папочка	<i>Tato! – jęknęłam. Папочка! – вздохнула я. (JWP)</i>
tatku	папа	<i>Dobrze, tatku. В порядке, nana. (OĆ)</i>
tatulku	папик	<i>Zbieraj się, tatulku. Nic tu po tobie! На выход, папик. Нефиг тебе тут делать! (O)</i>
tatusiu	папа	<i>Tatusiu, o co chodzi? Pana, в чем дело? (JWP)</i>
	папочка	<i>Już idę, tatusiu – krzyczy Tosia, a ja wychodzę do furtki. Я уже иду, папочка! – крикнула Тося, а я пошла к калитке. (JWP)</i>
tatuśku	папочка	<i>Tatuśku – wyszeptalam głosem dziewczynki zza muru. Папочка, – прошептала я голосом той маленькой предвоенной девочки, которой когда-то была, и подняла его голову. (LM)</i>
terrorysto jeden	террорист нажравшийся	<i>Ty terrorysto jeden! – wykrzyknęła ze złością Siekierkowa do Jędrusia. – Ludzie w Ameryce umierają, a ty poszpanowania nie masz! Ты, террорист нажравшийся! – закричала со злостью Секеркова. – В Америке люди умирают, а тебе все равно! (LP)</i>
tłusta świnió	жирная свинья	<i>Wal się, tłusta świnió. Отвали, жирная свинья. (Po)</i>
towarzysze	товарищи	<i>Pierwszy krok został już zrobiony, teraz musimy, towarzysze... Первый шаг уже сделан, теперь мы должны, товарищи... (IŻNB)</i>

1	2	3
ukochana istoto	любимое существо	<i>Ukochana istoto</i> – powiedział Adam – jestem skonany, czy możemy zacząć porozumiewać się, jak odprocznę? <i>Любимое существо</i> , – сказал Адам, – я валяюсь с ног от усталости. Можно мы начнем общаться после того, как я немного отдохну? (JWP)
uncle	дядя	<i>Uncle</i> – Karolina skoczyła tu w ramiona. – What have you got for me?? <i>Дядя!</i> – воскликнула Каролина по-английски и бросилась в его объятия. – Что ты мне принес? (Po)
wariacie	идиот	<i>Odsuń się, no odsuń się, wariacie!</i> <i>Отойди, ну отойди же, идиом!</i> (KIM)
wariatko	сумасшедшая	<i>Ty wariatko!</i> – zawarczała na mnie Joanna, podniosła Olę z podłogi i wyszła z dzieckiem z kuchni. <i>Ты сумасшедшая!</i> – рывкнула на меня Иоанна, взяла Олю на руки и вышла из кухни. (KJNJ)
wężu	змея	<i>Co knujesz, wężu?</i> – syknęła. <i>Ты что задумал, змей?</i> – прошипела она. (O)
wieprzu	свинья	<i>Zostaw ją, bydlaku! Wieprzu ty!</i> Zostaw... <i>Не смей к ней прикасаться, скотина!</i> <i>Ты, свинья! Не прикасайся к ней!</i> (BK)
wiewiórko	бельчонок	<i>Wiewiórko, nie nadaję się jeszcze.</i> <i>Бельчонок, я пока не могу.</i> (KIM)
wiórko	чонок	<i>Wiórko, dobrze się czujesz?</i> <i>Чонок, ты хорошо себя чувствуешь?</i> (KIM)
wisusie	чертенок	<i>Piotruś, chodź no, wisusie!</i> <i>Петрусь, иди же сюда, чертенок!</i> (O)
wodzu	командир	<i>Pierdolisz, wodzu.</i> <i>Херню несешь, командир.</i> (BK)
wstrętny gówniarzu	гадкий засранец	<i>Ty wstrętny gówniarzu!</i> <i>Ты, гадкий засранец!</i> (OŚ)
wujku	дядь	<i>Wujku, przyjeżdż kiedyś do mnie.</i> <i>Дядь, приедь как-нибудь ко мне.</i> (LP)
	дядюшка	<i>Łatwo nas odróżnić, wujku.</i> <i>Нас легко различить, дядюшка.</i> (Po)
	дядя	<i>Dobry wieczór, wujku</i> – przywitał się jak grzeczny chłopiec. <i>Добрый вечер, дядя</i> – поздоровался, как хороший мальчик. (Po)
	–	<i>Wujku, zadzwoń albo napisz do mnie e-mail.</i> <i>Позвони мне или пришли мейл.</i> (LP)

1	2	3
wuju	дядя	<i>Wuju, jest koniec dwudziestego wieku, a nie osiemnastego czy nawet dziewiętnastego, niech wuj o tym nie zapomina!</i> <i>Дядя, на дворе конец двадцатого века, а не восемнадцатый и даже не девятнадцатый, лучше бы тебе об этом не забывать!</i> (RK)
wysoki sędzie	ваша честь	<i>Wysoki sędzie!</i> – wołałam. <i>Ваша честь!</i> – вопила на весь коридор. (KJNJ)
	уважаемый суд	<i>Tak, Wysoki Sędzie. Dziękuję – szepnęła Ziolkowska. Да, уважаемый суд, спасибо, – пролетела Зюлковская.</i> (Po)
złodziejko	воровка	<i>Oddawaj moją bluzkę, złodziejko!</i> <i>А ну-ка давай сюда мою блузку, воровка!</i> (NWŻ)
złotko moje	золотце вы мое	<i>Złotko moje, pani Klaro – raczej tłumaczył, niż przeproszał. – Stary człowiek ma doświadczenie, bo już sił nie ma, możliwości – zaśmiał się dobrotliwie. Пани Клара, золотце вы мое, – назидательно отозвался профессор, – у старого человека уже нет ни бывлых сил, ни возможностей, но опыт-то у него есть! – И он добродушно рассмеялся.</i> (KIM)
zmarznięty motylku	замерзшая бабочка	<i>Przylatuj, ty zmarznięty motylku, czekam. Прилетай поскорее, ты, замерзшая бабочка.</i> (P)
zuchu	молодец	<i>Zuchu, niewiele zostało. Twoja matka robi najlepszą galaretkę na świecie. Молодец, но осталось немного. Твоя мать готовит лучший в мире студень.</i> (Po)
żołnierzu	боец	<i>Racja, żołnierzu. Ты прав, боец.</i> (O)
żono	женушка	<i>Zbłądziłaś, żono?</i> <i>Ты заблудилась, женушка?</i> (O)
	–	<i>Żono, nie bądź pewna dnia ni godziny! – wyrzekła głośno, wznosząc kielich do góry. За то, чтобы женщины ни днем, ни ночью не теряли бдительности! – громко изрекла Эльжбета, подняв бокал.</i> (TDT)
żono ukochana i jedyna	жена моя дорогая и единственная	<i>Przebacz, żono ukochana i jedyna – szepcze. Прости меня, жена моя дорогая и единственная, – шепчет.</i> (IŻNB)
żuliku	–	<i>Idź, ty żuliku – westchnęła ciężko Prus. – Bo jeszcze dam się nabrać. – Неужели? – тяжело вздохнула Прус. – Я сейчас разрыдаюсь от сочувствия.</i> (O)

Jak pokazuje tabela 9, jedna z form zdecydowanie wyróżnia się dużą liczbą zastosowanych w tekście przekładu rozwiązań translatorskich – jest to ekspresywny zwrot *kochanie* (18 ekwiwalentów tekstowych). Końcówki rodzajowe niektórych jego odpowiedników, rzeczowników o deklinacji przymiotnikowej (*дорогой/дорогая, любимый/любимая, милый/милая, родная*), wskazują na płeć adresata wypowiedzi, podczas gdy forma wyjściowa nie zawiera takiej informacji. Podobne zwroty, będące substancywizowanymi przymiotnikami bądź rzeczownikami reprezentującymi adiektywny typ odmiany, obejmuje kolejne zestawienie.

Tabela 10. Przymiotniki substancywizowane i rzeczowniki o odmianie przymiotnikowej w funkcji zwrotów adresatywnych

Przykłady z tekstu polskiego	Przykłady z tekstu rosyjskiego
<i>droga, duży, kochana/kochany/kochani, maleńka, malutka, mała/mały, mileńka, miła, młody, piękna, stary, śliczny</i>	<i>беденькая, большой³⁰⁹, дорогая/дорогой/дорогие, ебнутый, любимая/любимый, маленькая, мальй, милая/милый, миленький, младший, прибитый, родная, ряженный, хорошая</i>

Oprócz pewnych spostrzeżeń w sferze zjawisk morfologicznych można sformułować również uwagi dotyczące warstwy leksykalnej analizowanego korpusu dwutekstów. Zauważalna jest obecność dość licznej grupy nominacji odzwierzęcych w roli zwrotu do adresata. Większość z nich została zastąpiona w tekście przekładu odpowiednimi zoonimami³¹⁰:

baranie → *осел*
bydlaku → *скотина*
kotku → *котик*
króliczko → *заюшка*
misiaczkę → *котик*
misiu → *зайчик*

³⁰⁹ Taki wariant został zastosowany w tekście w celu stylizacji wypowiedzi na mowę dziecka w wieku przedszkolnym, które nie potrafi poprawnie wypowiedzieć spółgłoski szczelinowej.

³¹⁰ Przytaczam nominacje bez określeń z tekstu.

motylki → *бабочка*
myszki → *мышки*
pszczołko → *пчелка*
ptaszku mój → *птичка моя*
sarenko → *козочка*
suko → *сука*
szczugielku → *ласточка моя, мой зайчонок*
tlusta świnio → *жирная свинья*
wężu → *змея*
wieprzu → *свинья*
wiewiórko → *белчонок*
żmijo → *змея*

Leksemy derywowane od nazw ze świata fauny odpowiadają również innemu typowi nominacjom z tekstu oryginalnego:

голубушка ← *dziecko*
котенок (лапочка, котенок) ← *dziubasku-kutasku*
зайчик ← *kochanie*
зайка ← *kochanie*
зайка ← *pyszczku*

Ciekawym zjawiskiem jest metaforyczne użycie rzeczowników abstrakcyjnych w funkcji adresatywnej:

Tabela 11. Adresatywy homonimiczne z nazwami stanów emocjonalnych

Przykłady z tekstu polskiego	Przykłady z tekstu rosyjskiego
<i>szczęście (moje jedyne)</i>	<i>счастье (ты мое единственное)</i> <i>горе (мое)</i> <i>любовь (моя)</i> <i>радость (моя)</i>

Warto zauważyć, że odnotowane leksemy homonimiczne z nazwami stanów emocjonalnych tworzą zwrot do adresata w połączeniu ze zdesemantyzowanym zaimkiem dzierżawczym *mój/мой*. W strukturze zwrotu adresatywnego traci on swój „zaimkowy” charakter i przyjmuje leksykalno-gramatyczne właściwości przymiotnika, gdyż sem przynależności zostaje przekształcony w znaczenie

‘drogi/miły/kochany/jedyny’. Wynikiem takiej adiektywizacji jest zdolność do tworzenia razem z imionami własnymi, innymi rzeczownikami i substantywowanymi przymiotnikami zwrotów adresatywnych ze znaczeniem bliskości, serdeczności, intymności. Kolejna tabela prezentuje wyodrębnione w materiale źródłowym formy zwrotu do adresata oparte na produktywnym schemacie z komponentem *mój* i ich rosyjskie ekwiwalenty tekstowe.

Tabela 12. Zwroty adresatywne z komponentem *mój/мой* w oryginale i w przekładzie

Przykłady z tekstu wyjściowego	Odpowiedniki w tekście docelowym
<i>mamo <u>moja</u> kochana</i>	<i>мамочка <u>моя</u> родная</i>
<i>(ty) chudzinko <u>moja</u></i>	<i>беденькая <u>моя</u></i>
<i>droga <u>moja</u></i>	<i><u>моя</u> дорогая</i>
<i>dziecko <u>moje</u></i>	<i>девочка <u>моя</u></i>
<i>kochana <u>moja</u></i>	<i>дорогая <u>моя</u></i>
<i>milenka <u>moja</u></i>	<i>милочка <u>моя</u></i>
<i><u>moja</u> cudotwórczyni</i>	<i><u>моя</u> ты чудесница</i>
<i><u>moja</u> droga</i>	<i>дорогая <u>моя</u> / <u>моя</u> дорогая</i>
<i><u>moja</u> droga ciociu</i>	<i><u>моя</u> дорогая тетя</i>
<i><u>moja</u> kochana</i>	<i><u>моя</u> дорогая</i>
<i><u>moja</u> konspiratorko</i>	<i><u>моя</u> конспираторша</i>
<i><u>moja</u> księżniczko</i>	<i><u>моя</u> принцесса</i>
<i><u>moja</u> mała</i>	<i>дорогая <u>моя</u></i>
<i><u>moja</u> miła</i>	<i><u>моя</u> дорогая</i>
<i><u>moja</u> panno</i>	<i><u>моя</u> панночка</i>
<i><u>mój</u> chłopaczku</i>	<i><u>мой</u> мальчик</i>
<i><u>mój</u> drogi</i>	<i>дорогой <u>мой</u></i>
<i><u>mój</u> kochany</i>	<i>любимый <u>мой</u></i>
<i><u>mój</u> kochany, <u>mój</u> cudowny</i>	<i>милый <u>мой</u>, чудо <u>мое</u></i>
<i>ptaszku <u>mój</u></i>	<i>птичка <u>моя</u></i>
<i>szczęście <u>moje</u> jedyne</i>	<i>счастье ты <u>мое</u> единственное</i>
<i>złotko <u>moje</u></i>	<i>золотце вы <u>мое</u></i>

Można zaryzykować stwierdzenie, że zdesemantyzowany zaimek *mój* pełni w takich połączeniach rolę analogiczną do przyrostków deminutywnych i hipokorystycznych, przy czym prawidłowość

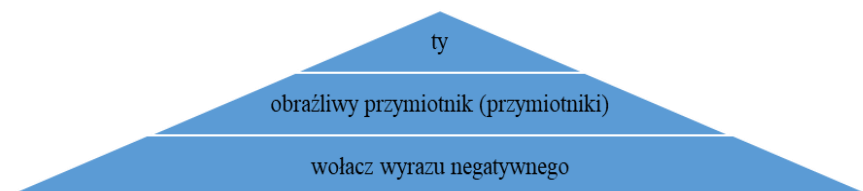
ta dotyczy obu porównywanych języków. Jako potwierdzenie mogą posłużyć pary przekładowe, w których komponent *mój/мой* występuje w jednym z języków, w drugim zaś można odnaleźć odpowiednio nacechowane derywaty sufiksalne, np.:

moja żono → *женушка*
матo moja → *мамочка родненькая*
брат мой ← *braciszku*
душа моя ← *duszko*
душа моя ← *duszyczko*
мой мальчик ← *chloptasiu*
маленькая моя ← *malutka*

Rosyjskie adresatywy zawierające zaimek *mój/moja* odpowiadają nie tylko formom derywowanym, ale również innym zwrotom nacechowanym pozytywnie, np.:

сын мой ← *synu*
дитя мое ← *dziecko*
дорогая моя ← *dziewczyno*
моя хорошая / *дорогая моя* / *моя маленькая* ← *kochanie*
дорогой мой ← *kochany*
благодетель вы мой ← *panie*
мой дорогой ← *skarbie*

Na podstawie innego produktywnego schematu tworzone są niektóre wyzwiska. K. Ożóg określił strukturę tej grupy wyrażen obrazliwych mianem „piramidy obraźliwości”³¹¹, w związku z czym pozwolę sobie przedstawić jej elementy w następujący sposób:



Schemat 5. Elementy strukturalne wybranej grupy wyzwisk

³¹¹ K. Ożóg, *Słowa dobre...*, s. 27.

Jako przykłady realizacji powyższego schematu mogą posłużyć następujące wyzwiska odnotowane w materiale źródłowym:

ty cholerna hipokrytko

ty cholerny manipulancie

ty głupi gnojku

ty wstrętny gówniarzu

ty samolubna zimna suko

ty stara ruska kurwo

Co znamienne, w tekście przekładu ekwiwalent takiej obraźliwej nominacji nie zawsze występuje jako zwrot do adresata, może również pełnić rolę predykatu (np. *Ты холодная эгоистичная сука*) lub wystąpić w formie jednoczłonowej konstrukcji nominatywnej rozbudowanej wokatywnym *ты* (np. *Ты, гадкий засранец!*).

ZAKOŃCZENIE

Przedmiotem niniejszego opracowania było porównanie zwrotów adresatywnych używanych w języku polskim i ich rosyjskich ekwiwalentów przekładowych. Korpus dwutekstów niezbędny do przeprowadzenia zakładanej analizy kontrastywnej został utworzony z partii dialogowych zawierających adresatywy, wynotowanych z prozatorskich utworów literatury popularnej.

W zależności od typu użytej formuły adresatywnej w tekście przekładu występują zarówno odpowiedniki słownikowe (prawidłowość ta dotyczy przede wszystkim terminów pokrewieństwa), jak i kontekstualne realizacje nieodnotowane w opracowaniach leksykograficznych. W tłumaczeniu nazw własnych wykorzystywane są zarówno transpozycje, jak i translokacje. Mimo iż analizowane formy nie wchodzą w związki składniowe z innymi wyrazami w zdaniu i teoretycznie łatwo jest je pominąć w przekładzie, nie powodując konieczności dodatkowych modyfikacji struktury zdania docelowego, takie sytuacje są zdecydowanie sporadyczne. Może to świadczyć o nader istotnej roli omawianych jednostek w komunikacji międzyludzkiej. Oprócz funkcji nazywania adresata stanowią one również przejaw stosunku mówiącego wobec niego, mogą wyrażać charakterystykę zarówno nadawcy, jak i odbiorcy komunikatu, odzwierciedlać łączące ich relacje oraz stan emocjonalny mówiącego, a także w sposób celowy bądź nieświadomiony wpływać na słuchacza.

Z punktu widzenia składni zwrot adresatywny nie jest elementem struktury zdania, a jedynie jego dodatkowym członem, który dzięki odpowiedniej oprawie intonacyjnej wyróżnia się w potoku mowy. Takie wydzielenie znajduje odbicie również w ortografii, poprzez wydzielenie adresatywu przecinkami (jeśli nie występuje po nim wykrzyknik). Koncepcja ta jest spójna z podejściem prag-

matycznym, zakładającym możliwość zdefiniowania go jako samodzielne go aktu mowy o illokucji przywołania. Formy adresatywne są przez to bliskie aktom dyrektywnym, gdyż przyciągnięcie uwagi adresata wypowiedzi można potraktować jako zmianę w rzeczywistości pozajęzykowej, która dokonuje się na skutek realizacji wspomnianego aktu mowy. Taka interpretacja nie jest jednak uniwersalna, gdyż okazuje się odpowiednia dla adresatywów w pozycji otwierającej wypowiedź lub użytych niezależnie. Miejsce wewnętrzne bądź końcowe może znosić rolę apelu, generując tym samym odmienne zadania, wśród których na pierwszy plan wysuwa się funkcja fatyczna. Zwroty adresatywne mogą intensyfikować, modyfikować, uzupełniać znaczenie aktów dyrektywnych, komisywów, uwiarygodniać asercje, wzmacniać przekaz aktów ekspresywnych, w których roli są zdolne wystąpić również samodzielnie.

Przeprowadzona analiza pokazała, że klasyfikacja zwrotów adresatywnych nie jest kwestią oczywistą. Mimo obecności w literaturze przedmiotu spójnych i konsekwentnych podziałów (mam tu na myśli chociażby typologię zaproponowaną przez E. Tomiczka i uporządkowanie nominacji używanych w funkcji adresatywnej przedstawione przez A.W. Połonskiego) różne czynniki, a w szczególności charakterystyczne dla obu języków tworzenie derywatów sufiksalnych, sprawiają, że konkretną nominację da się odnieść do kilku kategorii jednocześnie. Zdrobnienie imienia własnego wypada zaliczyć zarówno do antroponimów, jak i do zwrotów ekspresywnych, gdyż obecność przyrostka deminutywnego pozbawia nominację nacechowania neutralnego. Podobnie jest ze zdrobnieniami terminów pokrewieństwa – modyfikacje sufiksalne wiążą się bowiem z wprowadzeniem zabarwienia emocjonalnego. Ponadto możliwości użycia przenośnego, przesunięcia pragmatycznego, desemantyzacji niektórych leksemów użytych w funkcji adresatywnej czy uzasadnione „podejrzenie” deminutywów, które zasadniczo wyróżnia dominanta semantyczna ‘miły’, o charakter ironiczny, wymagają rozpatrzenia adresatywów w określonym otoczeniu tekstowym, interpretacji w odniesieniu do kontekstu użycia, uwzględnienia wszystkich elementów

aktu komunikacji. Pozytywna bądź negatywna ocena może bowiem być nieodłącznym komponentem znaczenia wyrazu lub składnikiem sytuacyjnym.

Analiza dwutekstów zapewnia identyczność konsytuacji w wypowiedziach obu porównywanych języków. W zasadzie można by stwierdzić, że każdą formę adresatywną da się zaliczyć do zwrotów ekspresywnych, gdyż pragmatyczny charakter ekspresywności polega na dążeniu mówiącego do oddziaływania na odbiorcę informacji w najbardziej skuteczny sposób, przy czym jest ona zawsze związana z mówiącym, z jego stanem psychicznym i mentalnym, co nigdy nie pozostaje bez choćby znikomego wpływu na odbiorcę. Nie zawsze jest to świadome działanie mówiącego, ale, w mojej ocenie, nigdy nie pozostaje obojętne. Jeśli głównym celem adresatywu jest skupienie uwagi, to charakter dyrektywny jest tu niepodważalny. Efektem perlokucyjnym jest bowiem oczywista zmiana w rzeczywistości pozajęzykowej. Jeżeli natomiast zwrot pełni funkcję fatyczną, to za efekt można uznać podtrzymanie komunikacji, podgrzanie, wg słów K. Pisarkowej, kanału kontaktu. Rezultatem jest to, że adresat wypowiedzi ciągle słucha, okazuje zainteresowanie, wie, że wypowiedzane treści są kierowane bezpośrednio do niego. Nominacje, które w niniejszej pracy były analizowane jako ekspresywne, stanowią pośredni sposób chwalenia, obrażania, wywierania presji, towarzyszą więc różnym aktom mowy, wzmacniając bądź modyfikując ich illokucyjny potencjał. A zatem obecność funkcji impresywnej nie powinna być podawana w wątpliwość. Również ekspresja jest oczywista, gdyż za każdym razem, kiedy mówiący używa zwrotu do adresata, zdaje się wyrażać implicytnie dodatkową treść, na przykład:

- ‘zwracam się do ciebie w ten sposób, bo darzę cię szacunkiem’
- ‘zwracam się do ciebie w ten sposób, bo chcę cię obrazić’
- ‘zwracam się do ciebie w ten sposób, bo cię lubię’
- ‘zwracam się do ciebie w ten sposób, bo cię nie lubię’
- ‘zwracam się do ciebie w ten sposób, bo chcę sprawić ci przyjemność’
- ‘zwracam się do ciebie w ten sposób, bo chcę ci sprawić przykrość’.

Nazwana w części podrzędnej powyższych eksplikacji przyczyna/zamiar/chęć wynika z określonych pobudek, ma swoje podłoże nierozzerwalnie związane ze sferą emocjonalną nadawcy wypowiedzi, a werbalizację doznań, nawet niebezpośrednią, można uznać za przejaw ekspresji. Funkcję ekspresywną niektórych zwrotów może wzmacniać współwystępowanie w ich strukturze form atrybutywnych (np. *ty cholerna hipokrytko, dziecko drogie*).

Zasadniczą różnicą między systemami adresatywnymi języka polskiego i rosyjskiego wydaje się brak wołacza w paradygmacie rzeczownika rosyjskiego. Niemniej obligatoryjne wydzielenie zwrotów przecinkami w tekście pisanym i przede wszystkim odpowiednia intonacja wypowiedzi jednoznacznie wskazują na wokatyw. Poza tym we współczesnym języku rosyjskim można zaobserwować zjawisko odcinania końcówek rzeczowników pierwszej deklinacji właśnie w znaczeniu wołacza (np. *мам, Тань*), a brak możliwości wykorzystania takich form w roli opisowej świadczy bezsprzecznie o ich adresatywnym charakterze. Z kolei w języku polskim wołacz jest często zastępowany mianownikiem. Według niektórych badaczy maniera ta dotyczy mniej starannej odmiany języka, niemniej jest coraz powszechniejsza, przy czym każde takie użycie należy rozpatrywać w określonej sytuacji, uzasadniającej posługiwanie się nominatywem w funkcji wokatywnej. Ponadto w obu językach istnieją leksemy, których główną cechą semantyczną jest właśnie adresatywność (np. *kochanie, милочка*). Nie są stosowane ani w funkcji deskryptywnej, ani w oceniającej, przez co nie występują w roli aktanta i predykatu.

W każdym z porównywanych języków można wskazać najbardziej typowe formy zwrotu do adresata. Podczas gdy w polskim jest to forma *proszę pani/proszę pana*, nieobjęta obserwacją ze względu na analityczny charakter i tym samym niespójność z założeniami badania, w rosyjskim kulturowo specyficzną formą jest imię własne w połączeniu z patronimikiem, przy czym jest to forma używana do osób dorosłych, znajomych, z którymi rozmówca nie jest *na ty*. Wymieniony wyżej polski adresatyw jest formą dość uniwersalną, bardzo wygodną, nie wymaga bowiem dodatkowej wiedzy o adresa-

cie wypowiedzi, może zatem być użyty w odniesieniu do osoby nieznajomej, jak też znanej i zawsze będzie formą uprzejmą. W niektórych środowiskach obowiązuje określona tytulatura, co z jednej strony ułatwia wybór odpowiedniego zwrotu, z drugiej zaś może sprzyjać popełnieniu nietaktu, jeśli obowiązujące formuły nie są mówiącemu znane. Z kolei rosyjska forma o strukturze *имя + отчество* wymaga, rzecz jasna, znajomości imienia i imienia odcowskiego, nie jest zatem przydatna, gdy wypowiedź kierowana jest do odbiorcy, którego nie znamy – wówczas rolę zwrotu odgrywają czasownikowe formy *извините* i *простите*.

Zarówno język polski, jak i rosyjski oferuje użytkownikom duże możliwości w zakresie tworzenia form deminutywnych i hipokorystycznych, co poświadcza także poddany analizie materiał. W tekście przekładu pojawiają się zdrobnienia i spieszczenia oddające brzmienie formuł oryginalnych, co może być sygnałem obcości dla czytelnika rosyjskojęzycznego, jak też warianty utworzone za pomocą sufiksów języka docelowego. Jeśli chodzi o imiona własne, zdarza się, że imieniu w formie deminutywnej odpowiada forma metrykalna bądź odwrotnie. Taka sytuacja zasadniczo nie wpływa na jakość/informacyjność przekładu, gdyż funkcja identyfikacyjna jest spełniona. Może natomiast powodować drobne rozbieżności w zakresie ogólnego nacechowania wypowiedzi. To zróżnicowanie szczególnie dobrze pokazuje badanie prowadzone na dwutekstach, które daje gwarancję identycznego kontekstu pragmatycznego. Poprzez dodanie odpowiedniego sufiksu nie tylko modyfikujemy wyraz, ale również to, co on oznacza. Formy deminutywne w roli zwrotów do adresata (w prymarnym znaczeniu) stanowią w takim układzie nominacje wzbogacone dozą pozytywnego uczucia wobec nazywanej osoby. Zdrobnienia i spieszczenia są jedną z istotnych cech języka miłości i czułości. Imionom własnym w formie deminutywnej właściwa jest zwiększona ekspresja, gdyż mówiący chce za ich pośrednictwem nie tyle nazwać rozmówcę, ile wyrazić swój stosunek do niego. W obu językach charakterystyczne jest też dodawanie zdesemantyzowanego zaimka *мой/моё* do wokatywu. Rolę tego elementu można przyrównać do zadań realizowanych przez sufiksy zdrabniające.

Do każdego człowieka można się zwrócić za pomocą nieskończonej liczby nominacji, gdyż wchodzimy w rozmaite zależności rodzinne, społeczne, mniej i bardziej oficjalne. Niektóre z nich zakładają co prawda ograniczone nawet do pojedynczych wariantów możliwości adresacji, co nie zmienia faktu, że inne z kolei otwierają nieograniczone pole dla kreatywności języka. Por.:

Różnie do mnie mówił: ty, pani, dziewczynko, maleńka... a jak o mnie myślał?

Преподаватель по-разному меня называл: на „ты”, на „вы”, девочка, маленькая... А как он думал обо мне? (TDT)

Nie zawsze dany zwrot jest zgodny z oczekiwaniami odbiorcy wypowiedzi. Abstrahując od wyzwisk, które są z założenia nominacjami obraźliwymi, może się zdarzyć, że w konkretnych sytuacjach i relacjach chcemy usłyszeć nie tylko konkretną treść wypowiedzi, ale skierowaną do nas odpowiednio nacechowaną formę adresatywną, która nie zawsze okazuje się spójna z decyzją leksykalną, jaką podejmuje nadawca:

Nie wiem, czy chcę brać ślub z mężczyzną swojego życia, który do napisania ma jedno: Judyta! Mógłby palant napisać „kochana”, „jedyna”, „słońce”, ewentualnie nawet „misiaczkę”, ale nie! Sucho i konwencjonalnie „Judyta”! A co to, nie ma zdrobnień? Judytka nawet przecierpiałabym.

Не уверена, правда, будет ли у меня желание расписываться с мужчиной своей мечты, который в состоянии написать лишь „Юдита”! Мог бы, болван, написать „любимая”, „единственная”, „солнце мое”, ну в крайнем случае „киска”, так нет! Сухо и официально: „Юдита”! Разве нет уменьшительных форм? Я бы стерпела даже „Юдиточку”. (JWP)

Przywołany fragment, może w nieco żartobliwy sposób, przedstawia oczekiwania, a wręcz potrzebę bohaterki, która dzięki odpowiednim zwrotom adresatywnym chciałaby się poczuć wyjątkowa, jedyna, najważniejsza dla ukochanej osoby. Wydaje mi się, że taka luźna i zupełnie nienaukowa refleksja może mimo wszystko świadczyć o istotności adresatywów w komunikacji międzyludzkiej.

Kategoria grzeczności pełni przede wszystkim pragmatyczną funkcję wyrażania szacunku do rozmówcy. Zwroty adresatywne, będąc wykładnikami relacji międzyludzkich, wzajemnych postaw, ocen i uczuć, stanowią istotny składnik etykiety językowej. Ich różnorodność i wielofunkcyjność stwarza szeroki wachlarz zajmujących problemów badawczych, jednemu z nich zostało poświęcone niniejsze opracowanie. Ważną badawczo kwestią wydaje się obserwacja zwrotów adresatywnych i ich funkcji w zależności od miejsca, jakie zajmują w strukturze wypowiedzi, czy badanie nominacji funkcjonujących w różnych środowiskach lub subkulturach. Za wartościowe należy uznać wszelkie analizy porównawcze prowadzące do wyodrębnienia podobieństw i różnic w zakresie stosowania konkretnych adresatywów, co ma niebagatelne znaczenie w praktyce dydaktycznej, translatorskiej i leksykograficznej. Wyniki podobnych eksploracji można z powodzeniem wykorzystać w celu kształtowania kompetencji komunikacyjnej.

ŹRÓDŁA MATERIAŁU

- Bonda K., *Okularnik*, 2015.
Бонда К., *Очкарик*, 2018. (O)
- Bonda K., *Pochlaniacz*, 2014.
Бонда К., *Девушка полночи*, 2016. (Po)
- Chmielewska J., *Klin*, 2009.
Хмелевская И., *Клин клином*, 2011. (K)
- Gretkowska M., *Kobieta i mężczyźni*, 2007.
Гретковская М., *Женщина и мужчины*, 2008. (KIM)
- Gretkowska M., *Polka*, 2001.
Гретковская М., *Полька*, 2004. (P)
- Grochola K., *Ja wam pokażę!*, 2004.
Грохоля К., *Я вам покажу!*, 2005. (JWP)
- Grochola K., *Nigdy w życiu*, 2001.
Грохоля К., *Никогда в жизни!*, 2007. (NWŻ)
- Grochola K., *Osobowość ćmy*, 2005.
Грохоля К., *Бабочка на ладони*, 2008. (OĆ)
- Grochola K., *Podanie o miłość*, 2001.
Грохоля К., *Заявление на любовь*, 2004. (POM)
- Grochola K., *Serce na temblaku*, 2002.
Грохоля К., *Сердце в гинсе*, 2005. (SNT)
- Grochola K., *Uproważnienie do szczęścia*, 1993.
Грохоля К., *Гарантия на счастье*, 2005. (UDS)
- Kołczewska K., *Kto jak nie ja?*, 2013.
Колчевска К., *Кто, если не я?*, 2013. (KJNJ)
- Nurowska M., *Innego życia nie będzie*, 1987.
Нуровская М., *Другой жизни не будет*, 2013. (IŻNB)
- Nurowska M., *Listy miłości*, 1993.
Нуровская М., *Письма любви*, 2012. (LM)
- Nurowska M., *Rosyjski kochanek*, 1996.
Нуровская М., *Мой русский любовник*, 2014. (RK)
- Nurowska M., *Tango dla trojga*, 1997.
Нуровская М., *Танго втроем*, 2012. (TDT)

Nurowska M., *Sprawa Niny S.*, 2009.

Нуровская М., *Дело Нины С.*, 2013. (SNS)

Stasiuk A., *Biały kruk*, 1996.

Стасюк А., *Белый ворон*, 2003. (BK)

Wiśniewski J.L., *Los powtórzony*, 2004.

Вишневецкий Я.Л., *Повторение судьбы*, 2008. (LP)

BIBLIOGRAFIA

- Adámková S., *K проблеме передачи единичных антропонимов в межъязыковой коммуникации*, https://www.academia.edu/11226831/K_PROBLEME_PЕРЕДАЧИ_ЕДИНИЧНЫХ_АНТРОПОНИМОВ_В_МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ_КОММУНИКАЦИИ [dostęp: 19.10.2019].
- Awdiejew A., *Pragmatyczne podstawy interpretacji wypowiedzeń*, Kraków 1987.
- Awdiejew A., Habrajska G., *Typologia emotywnych aktów mowy* [w:] *Wyrażanie emocji*, red. K. Michalewski, Łódź 2006, s. 9–12.
- Bachan-Kołodziejaska M., *Избранные трудности перевода в книге „Мой русский любовник” Мариу Нуровской* [w:] *Język i jego wyzwania: język w kulturze, kultura w języku*, t. II: *Dydaktyka i przekład*, red. R. Pazdan, G. Ziętała, Nowy Sącz 2019, s. 52–62.
- Bańko M., Zygmunt A., *Czule słówka. Słownik afektonimów*, Warszawa 2011.
- Bartnicka B., *Sposoby zwracania się do rozmówców w „Pamiętkach Soplicy” Henryka Rzewuskiego*, „Poradnik Językowy”, 5, 1989, s. 276–284.
- Białek E., *Nazwa własna w leksykografii i dydaktyce przekładu*, „Rocznik Przekładoznawczy”, 9, 2014, s. 281–302.
- Bielanin A., Czapiga Z., *Современный русский язык. Синтаксис*, Rzeszów 2003.
- Biolik M., *Słotwórstwo antroponimów nieoficjalnych*, Olsztyn 2016.
- Bogusławski A., Karolak S., *Gramatyka rosyjska w ujęciu funkcjonalnym*, Warszawa 1973.
- Bogusławski A., *Zróźnicowanie zwracania się do bliźnich. Skąd ono?* [w:] *Język w komunikacji*, t. 1, red. G. Habrajska, Łódź 2001, s. 176–179.
- Bogusz B., *Formy adresatywne w wybranych odcinkach programu telewizyjnego „Europa da się lubić”*, „Annales Universitatis Paedagogicae. Studia Logopaedica”, 5, 2016, s. 94–102.
- Borysowski D., *Teksty zespolone a problemy leksykografii przekładowej*, Opole 2020.
- Bralczyk J., Miodek J., Markowski A., Sosnowski J., *Wszystko zależy od przyimka*, Warszawa 2014.
- Bralczyk J., Kirwil L., Oponowicz K., *Pokochawszy. O miłości w języku*, Warszawa 2018.
- Bubak J., *Księga naszych imion*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.
- Catford J.C., *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*, London 1965.
- Charciarek A., *K вопросу о функциях некоторых неофициальных польских, русских и чешских обращений*, „Lingua et communicatio in sphaera marcatuarae. Bohemica Britannica Germanica Rossica Ostraviensia”, 2003, s. 75–80.
- Charciarek A., *Перевод экспрессивных наименований в функции обращения (на материале польского, русского и чешского языков)* [w:] *La traduction: philosophie, linguistique et didactique*, red. T. Milliaressi, Lille 2009, s. 237–242.
- Charciarek A., *Tendencje rozwojowe we współczesnym polskim i czeskim systemie adresatywnym*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, XXVIII, 2014, s. 7–23.

- Chwesiuk U., *Formy adresatywne w mediach społecznościowych*, „Kwartalnik Językoznawczy”, 2, 2016, s. 28–39.
- Cieślakowa A., *Imiona i nazwiska we współczesnej polszczyźnie. Moda i użycie tekstowe* [w:] *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*, red. K. Handke, H. Dalewska-Greń, Warszawa 1994, s. 185–198.
- Cieślakowa A., *Jak „ocalić” w tłumaczeniu nazwy własne?* [w:] *Między oryginałem a przekładem II: Przekład, jego tworzenie się i wpływ*, red. M. Filipowicz-Rudek, J. Konieczna-Twardzikowa, Kraków 1996, s. 311–320.
- Cieślakowa A., *Miejsce przezwiska w systemie antroponimicznym* [w:] *Przezwiska i przydomki w językach słowiańskich*, część I, red. S. Warchoł, Lublin 1998, s. 71–80.
- Czapiga A., *Antroponimiczne metafory odzwierciedlające w języku polskim, rosyjskim i angielskim*, Rzeszów 2008.
- Czapiga A., *Dobrze, panie profesorze – formy adresatywne jako część makroaktu mowy aprobaty (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)* [w:] *Z badań nad językami europejskimi w aspekcie synchronicznym i diachronicznym. Księga jubileuszowa poświęcona Profesor Zofii Czapidze*, red. E. Dźwierzynska, D. Chudyk, Szczecin 2015, s. 108–118.
- Czapiga Z., *O ekspresywności wypowiedzi emotywnych (na materiale języka rosyjskiego i polskiego)*, „Folia Linguistica Rossica”, 11, 2015, s. 19–27.
- Czesak A., *Czy gwarowe wyzwiska są wyrazem agresji?* [w:] *Język a Kultura*, t. 17: *Życzliwość i agresja w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska, Wrocław 2005, s. 283–288.
- Dąbrowska A., *Formy zwracania się do innych w niektórych językach europejskich*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Linguistica”, 645, VIII, Wrocław 1983, s. 3–19.
- Domin J., *Słówtwórstwo hipokorystyków od imion własnych osobowych w języku polskim i rosyjskim*, Słupsk 2000.
- Dulewiczowa I., *Wokatywna forma rzeczowników w języku polskim i rosyjskim*, „Polonica”, IX, 1983, s. 195–209.
- Dziuban A., *Nazwy własne w przekładach literatury dziecięcej na przykładzie „Opowieści z Narnii” Clive’a Staplesa Levisa*, „Prace Językoznawcze”, 11, 2009, s. 31–52.
- Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław 1999.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1999.
- Encyklopedia szkolna WSiP. Nauka o języku*, red. A. Markowski, Warszawa 2006.
- Gałczyńska A., <http://naszsztydowiec.pl/2018/12/06/po-nazwisku-to-po-pysku/> [dostęp: 27.09.2019].
- Gasek B., *Antroponimy w nowoczesnym rosyjsko-polskim słowniku przekładowym*, „Studia Rossica Posnaniensia”, XLII, 2017, s. 137–148.
- Ginter A., *O przekładzie nazw osobowych w rosyjskojęzycznej wersji „Chłopów” Władysława Stanisława Reymonta*, „Folia Linguistica Rossica”, 4, 2008, s. 39–53.
- Gliwa R., <https://onomastyka.uni.lodz.pl/subdyscypliny/antroponomastyka> [dostęp: 30.07.2019].
- Grabias S., *O ekspresywności języka. Ekspresja a słówtwórstwo*, Lublin 1981.
- Grochowski M., *Przekleństwo i wulgaryzm jako kwalifikatory pragmatyczne jednostek leksykalnych*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska”, XXXVI, 1991, s. 3–26.

- Grybosiova A., *Przyczyny zmian w polskim systemie adresatywnym*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica”, 37, 1998, s. 57–61.
- Grzenia J., *Słownik imion*, Warszawa 2002.
- Grzenia J., <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/odmiana-rosyjskich-nazw-zenskich;10358.html> [dostęp: 30.10.2018].
- Grzesiuk A., *Składnia wypowiedzi emocjonalnych*, Lublin 1995.
- Handke K., *Polski język familijny*, Warszawa 1995.
- Hejwowski K., *Iluzja przekładu: przekładoznawstwo w ujęciu kontrastowym*, Katowice 2015.
- Huszczka R., *Honoryfikatywność. Gramatyka – pragmatyka – typologia*, Warszawa 2006.
- Jasik A., *Wyzwiska, obelgi, pogrożki w gwarze uczniowskiej (próba typologii gatunkowej)* [w:] *Język a Kultura*, t. 17: *Życzliwość i agresja w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska, Wrocław 2005, s. 259–271.
- Kaleta Z., *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998.
- Kamińska-Radomska I., *Etykieta biznesu, czyli międzynarodowy język kurtuazji*, Warszawa 2008.
- Kempf Z., *Wyrazy „gorsze” dotyczące zwierząt*, „Język Polski”, LXV, 1985, s. 125–144.
- Kerbrat-Orecchioni C., *Les interactions verbales*, t. 2, Paris 1992.
- Kiklewicz A., *Tęcza nad potokiem. Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym*, Łask 2010.
- Kisiel P., *Etykieta językowa a wzory kultury* [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 9–14.
- Kłosińska K., <https://sjp.pl/mutylacja> [dostęp: 16.08.2019].
- Komorowska E., *Pragmatyka dyrektywnych aktów mowy w języku polskim*, Szczecin–Rostock 2008.
- Kondziola-Pich K., *Утешение как речевой акт. Лексико-семантические аспекты имплицитного утешения в польском и русском языках* [w:] *Язык и метод. Русский язык в научных исследованиях XXI века I*, red. D. Szumska, Kraków 2012, s. 145–156.
- Kostro M., Wróblewska-Pawlak K., *Formy adresatywne jako środek jawnej i ukrytej deprecjacji kobiet polityków w polskim dyskursie polityczno-medialnym*, „tekst i dyskurs – text und diskurs”, 6, 2013, s. 153–168.
- Kostro M., Wróblewska-Pawlak K., *Między kurtuazją a deprecjacją. Formy adresatywne jako środek retoryczny w polemicznym dyskursie politycznym*, „Forum Artis Rhetoricae”, 3, 2001, s. 37–57.
- Kostro M., Wróblewska-Pawlak K., *Panie Prezydencie, Monsieur le Président... Formy adresatywne w polskim i francuskim dyskursie polityczno-medialnym*, Warszawa 2016.
- Kosyl C., *Nurty stylistycznojęzykowe nazewnictwa literackiego* [w:] *Nazwy własne w języku, kulturze i komunikacji społecznej*, red. R. Mrózek, Katowice 2004, s. 217–228.
- Kosyl C., *Nazwy osobowe* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010, s. 431–445.
- Kotikowa W., *Formy adresatywne we współczesnym języku rosyjskim, polskim i w amerykańskim wariacie języka angielskiego. Charakterystyka socjolingwistyczna*, „Poradnik Językowy”, 1, 2002, s. 43–51.

- Koziara S., Spólnik A., *Formy adresatywne w języku współczesnych tekstów homiletycznych* [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa, W. Śliwiński, Kraków 1994, s. 171–178.
- Krauz M., *Komunikacja w rodzinie na podstawie serialu Rodzinka.pl (analiza zwrotów adresatywnych)* [w:] *Język nasz ojczysty w sferze życia rodzinnego*, red. B. Taras, W. Kochmańska, Rzeszów 2016, s. 93–108.
- Krawczyk-Tyrpa A., *Tabu w dialektach polskich*, Bydgoszcz 2001.
- Książek E., *Tekst epistolarny w świetle etykiety językowej*, Kraków 2008.
- Kubiszyn-Mędrala Z., *Zwroty adresatywne w polskiej telewizji w latach siedemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, „Język Polski”, LXXXI, 3, 2001, s. 168–175.
- Kucharzyk R., *O gwarowych apelatywach odantroponimicznych (na przykładzie leksemów związanych z imieniem Michał)* [w:] *Język a Kultura*, t. 25: *Struktura słowa a interpretacja świata*, red. M. Misiak, J. Kamieniecki, Wrocław 2015, s. 89–102.
- Kuryłowicz J., *O niektórych właściwościach imion skróconych* [w:] *Symbolae Philologicae in honorem Witoldi Taszycki*, red. S. Hrabec, S. Jodłowski, M. Karaś, J. Kuryłowicz, J. Safarewicz, F. Sławski, L. Zabrocki, Warszawa–Wrocław–Kraków 1968, s. 176–181.
- Kurzowa Z., *Polskie rzeczowniki męskie na -o na tle słowiańskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.
- Lewicki R., *Obcość w odbiorze przekładu*, Lublin 2000.
- Lewicki R., *Polsko-rosyjski słownik nazw własnych*, Lublin 2008.
- Lewicki R., *Zagadnienia lingwistyki przekładu*, Lublin 2017.
- Lubaś W., *Nazywanie osób w dialogu* [w:] *Internetowa Konferencja Naukowa „Porozmawiajmy o rozmowie” Uniwersytet Śląski, Katowice, kwiecień–maj 2001*, Uranos.cto.us.edu.pl/~rozmowa/lubas.htm [dostęp: 27.04.2020].
- Łaziński M., *O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytułarne i ich asymetria rodzajowo-plciowa*, Warszawa 2006.
- Lobodzińska R., Tomczak L., *Współczesne przerwiska polskie. Analiza formalna i znaczeniowa*, Wrocław 1988.
- Malec M., *Imię w polskiej antropologii i kulturze*, Kraków 2001.
- Manasterska-Wiącek E., *Adaptacja i egzotyzacja w przekładzie nazw własnych (na materiale poezji dziecięcej Juliana Tuwima i Jana Brzechwy)*, „Acta Polono-Ruthenica”, XI, 2006, s. 341–351.
- Marcjanik M., *Akty zwrócenia się do adresata* [w:] *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Kielce 2001, s. 131–138.
- Marcjanik M., *Etykieta językowa* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010, s. 281–291.
- Marcjanik M., *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa 2013.
- Marcjanik M., *Mówimy uprzejmie. Poradnik językowego savoir-vivre'u*, Warszawa 2009.
- Marcjanik M., *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej* [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 27–31.
- Michocka-Babiuk M., *Adaptacja czy egzotyzacja – strategie tłumaczeniowe w przekładzie powieści braci Strugackich „Poniedziałek zaczyna się w sobotę”*, „Acta Neophilologica”, XIX (2), 2017, s. 191–201.

- Miodek J., *Jeszcze o sposobach zwracania się do drugich*, „Język Polski”, LX, 2–3, 1980, s. 177–179.
- Mroczkowska A., *Отношения к старшим (на материале молодежного сленга, тематическая группа „родители”)* [w:] *Język w kontekście społecznym i komunikacyjnym. Ruscystyczne studia konfrontatywne*, red. P. Czerwiński, A. Charciarek, Katowice 2007, s. 118–123.
- Mycawka M., *Zwroty adresatywne w tekstach przemówień* [w:] *Współczesna polszczyzna mówiona w odmianie opracowanej (oficjalnej)*, red. Z. Kurzowa, W. Sliwiński, Kraków 1994, s. 159–166.
- Nagórko A., *Jak ludzie zwracają się do siebie w różnych językach – przyczynek do gramatyki grzeczności*, „Polono-Slavica Varsoviensia XII. Studia semantyczne”, 1993, s. 173–180.
- Ndiaye I.A., *O translokacji nomina propria w dziele literackim (na przykładzie polskich tłumaczeń powieści „Doktor Żywago” Borisa Pasternaka)*, „Acta Neophilologica”, XXI (2), 2019, s. 187–200.
- Ożóg K., *Współczesny model polskiej grzeczności językowej* [w:] *Język a Kultura*, t. 17: *Życzliwość i agresja w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska, Wrocław 2005, s. 9–15.
- Ożóg K., *Słowa dobre i słowa złe w komunikacji między tobą a mną* [w:] *Głos – Język – Komunikacja*, t. 5: *W obliczu emocji*, red. A. Myszka, K.I. Bieńkowska, Rzeszów 2018, s. 15–30.
- Peisert M., *Etykieta językowa jako przejaw edukacji społecznej i kulturowej* [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 57–63.
- Perek M., *Literacki przekład nazw własnych*, „Onomastica”, XLII, 1998, s. 215–237.
- Perlin J., Milewska M., *Afektionimy w języku polskim, francuskim, hiszpańskim i niemieckim. Analiza morfologiczna i semantyczna* [w:] *Język a Kultura*, t. 14: *Uczucia w języku i tekście*, red. I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 165–173.
- Pisarkowa K., *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław 1975.
- Pisarkowa K., *Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich?*, „Język Polski”, LIX, 1, 1979, s. 5–17.
- Poluszyński B., *Strategie tłumaczeniowe stosowane podczas przekładu nazw własnych na przykładzie wybranych polsko-angielskich artykułów z Wikipedii – analiza jakościowa i ilościowa*, „Języki Obce w Szkole”, 4, 2012, s. 42–50.
- Przybylska R., *Czy w języku polskim istnieje osobna kategoria adresatywów?* [w:] *Język w komunikacji*, t. 1, red. G. Habrajska, Łódź 2001, s. 180–185.
- Pytel-Pandey D., *System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna*, Wrocław 2003.
- Rachwał M., *O przyczynach zmian systemu adresatywnego w XIX wieku* [w:] *Język a Kultura*, t. 6: *Polska etykieta językowa*, red. J. Anusiewicz, M. Marcjanik, Wrocław 1992, s. 41–49.
- Rachwałowa M., *Formy adresatywne w mowach staropolskich*, „Poradnik Językowy”, 7, 1987, s. 528–535.
- Rosińska-Mamej A., *Funkcje form adresatywnych towarzyszących aktom prośb we współczesnym języku polskim*, „Respectus Philologicus”, 11 (16), 2007, s. 42–55.

- Rospond S., *Słowiańskie hipokorystyka imienne typu Rach, Rasz, Ral*. „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, seria A, 18, 1963.
- Rospond S., *Struktura i klasyfikacja słowiańskich antropimów*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, XXIV, 1966, s. 203–224.
- Rudyk A., *O afektonimach w języku polskim i rosyjskim*, „Folia Linguistica Rossica”, 9, 2013, s. 89–98.
- Rudyk A., *Личное имя в функции обращения (на материале польских литературных текстов и их перевода на русский язык)* [w:] *Текст – Предложение – Слово. Исследования по русскому языку*, т. II, ред. А. Czapiга, Z. Czapiга, Rzeszów 2016, s. 22–52.
- Rudyk A., *Русские переводные соответствия польских обращений, выраженных терминами родства*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego”. Seria Filologiczna. Glottodydaktyka 9, z. 96, 2017, s. 64–72.
- Rudyk A., *Terminy pokrewieństwa w funkcji zwrotów adresatywnych (na materiale języka polskiego i jego rosyjskiego przekładu)* [w:] *Jednostki języka w systemie i w tekście 2*, red. A. Charciarek, A. Zych, E. Kapela, Katowice 2018, s. 182–192.
- Rudyk A., *Обращение в переводе (на материале книги М. Нуровской „Rosyjski kochanek” по сравнению с русским текстом)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego”. Seria Filologiczna. Glottodydaktyka 11, z. 104, 2019, s. 46–57.
- Saganiak A., *Nazwy własne (antropimy) w przekładach powiastki filozoficznej Voltaire’a Candide ou l’optimisme*, „Meluzyna”, 2 (5), 2016, R. III: *Konteksty i nawiązania*, s. 61–74.
- Sarnowska-Giefing I., *Onomastyka literacka wobec współczesnej stylistyki* [w:] *Nazwy mówią*, red. M. Pająkowska-Kensik, M. Czachorowska, Bydgoszcz 2004, s. 23–31.
- Sarnowski M., *Deminutiwum jako znak ironii* [w:] *Język a Kultura*, t. 3: *Wartości w języku i tekście*, red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, Wrocław 1991, s. 41–50.
- Sieczkowski A., *Kategoria gramatyczna wolacza w językach zachodniosłowiańskich*, „Prace Filologiczne”, XVIII, 2, 1964, s. 239–262.
- Sikora K., *Gwarowe formuły adresatywne jako narzędzie identyfikacji więzi społecznej łączącej rozmówców (na przykładzie gwar okolic Krakowa)* [w:] *Język a Kultura*, t. 10: *Języki subkultur*, red. J. Anusiewicz, B. Siciński, Wrocław 1994, s. 195–204.
- Skubalanka T., *O ekspresywności języka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, XXVII, 8, 1972, s. 123–135.
- Smoczyński P., *Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym -ch- w części sufiksальной*, Łódź 1963.
- Sojka-Masztalerz H., *O inwektywach zwierzęcych w języku polskim*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 3225, *Kształcenie Językowe*, 8 (18), 2010, s. 11–24.
- Sosnowski W., *Formy adresatywne. Aspekt językowy i socjologiczny* [w:] *Semantyka a konfrontacja językowa*, t. 5, red. D. Roszko, J. Satoła-Staškowiak, Warszawa 2015, s. 319–332.
- Stone G., *Formy adresatywne języka polskiego w osiemnastym wieku*, „Język Polski”, LXIX, 3–5, 1985, s. 135–142.
- Szczęsny A., *Embarras de choix – nazwy własne jako odwieczny problem w dydaktyce tłumaczenia pisemnego. Między normą a uzusem (na przykładzie tekstów polskich i rosyjskich)*, „Rocznik Przekładoznawczy”, 6, 2011, s. 193–213.

- Szerszunowicz J., *O elementach idiolektu w przekładzie* [w:] *Język a Kultura*, t. 22: *Idiolekty w różnych sferach komunikacji*, red. A. Żurek, Wrocław 2011, s. 71–87.
- Tokarski R., *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010, s. 343–370.
- Tomczak L., *Formy adresatywne we współczesnej rodzinie* [w:] *Język a Kultura*, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław 1991, s. 71–80.
- Tomiczek E., *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław 1983.
- Trysińska M., *Akt mowy jako klucz do interpretacji postaw rodzicielskich*, Warszawa 2015.
- Van Buren H., *American ways with names* [w:] *Culture learning: concepts, applications, and research*, ed. R. Brislin, Honolulu 1977, p. 111–130.
- Wawrzyniak Z., *Praktyczne aspekty translacji literackiej na przykładzie języków niemieckiego i angielskiego*, Warszawa 1991.
- Wawrzyńczyk J., *Teoretyczne i praktyczne aspekty przekładu rosyjsko-polskiego*, t. I, Łódź 2000.
- Wolnicz-Pawłowska E., *Nazwy własne w przekładzie. Zarys problematyki*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, XXVII, 2014, s. 201–214.
- Zarębina M., *Miejsce wołacza w zdaniu*, „Prace Filologiczne”, XXXIII, 1986, s. 373–381.
- Zdunkiewicz D., *Akty mowy* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Lublin 2010, s. 269–280.
- Zimnowoda J., *Opozycja homo – animal w ekspresywnych zwrotach językowych* [w:] *Język a Kultura*, t. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, Wrocław 2003, s. 103–115.
- Zimnowoda J., *Wyzwisko – specyficzny rodzaj form adresatywnych (o uniwersalności negatywnych zdarzeń komunikacyjnych)* [w:] *Język a Kultura*, t. 17: *Życzliwość i agresja w języku i kulturze*, red. A. Dąbrowska, A. Nowakowska, Wrocław 2005, s. 273–282.
- Żebrowska B., *Pieszczotliwe określenia używane przy zwracaniu się do matki dawniej i dziś*, „Język Polski”, XCV, 5, 2015, s. 418–432.
- Аверкова О.В., *Степень употребляемости терминов системы русского родства носителями современного русского языка (по данным лексикографических источников и анкетирования)*, „Вестник Челябинского государственного университета”, 10 (365), 2015, Филология. Искусствоведение. Вып. 95, с. 7–11.
- Алексеева Е.А., *Имя собственное в аспекте перевода*, „Вестник Московского университета”. Серия 22, *Теория перевода*, 2, 2014, с. 77–88.
- Ахнина К.В., *Лексика семейных отношений в русской идиоматике: национально-культурный компонент*, „Вестник российского университета дружбы народов. Серия: Вопросы образования: языки и специальность”, 1, 2014, с. 91–94.
- Бурас М.М., Кронгауз М.А., *Обращения в русском семейном этикете: семантика и прагматика*, „Вопросы языкознания”, 2, 2013, с. 121–131.
- Васильев Л.М., *Современная лингвистическая семантика*, Москва 2009.
- Вежбицкая А., *Язык. Культура. Познание*, Москва 1996.
- Владимирова Т.Е., *Концепт „брат” как архетип русского языкового бытия*, „Мир русского слова”, 2, 2015, с. 50.

- Воронова Т.А., *О некоторых особенностях обращения в современном русском языке*, „Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета”, 14, 2014, с. 41–44.
- Голикова В.В., *Функции обращения в семейном дискурсе*, <https://docplayer.ru/47068876-Funkcii-obrashcheniya-v-semeynom-diskurse-v-v-golikova.html> [dostęp: 1.02.2019].
- Головин Б.Н., *Введение в языкознание*, Москва 1977.
- Гольдин В.Е., *Обращение: теоретические проблемы*, Москва 2009.
- Даниэль М.А., „Новый” русский вокатив: история формы усеченного обращения *сквозь призму корпуса письменных текстов* [в:] *Корпусные исследования по русской грамматике*, ред. К.Л. Киселева, В.А. Плунгян, Е.В. Рахилина, С.Г. Татевосов, Москва 2009, с. 224–244.
- Ермолович Д.И., *Имена собственные на стыке языков и культур. Заимствование и передача имен собственных с точки зрения лингвистики и теории перевода*, Москва 2001.
- Ефремов В.А., *Трансформации русского речевого этикета: обращения*, „Универсум: Вестник Герценовского университета”, 10, 2010, с. 44–48.
- Звягинцева В.В., *Обращение в семейном дискурсе (автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук)*, Курск 2011, <http://cheloveknauka.com/v/341429/a/#?page=2> [dostęp: 4.02.2019].
- Катфорд Дж.К., *Лингвистическая теория перевода. Об одном аспекте прикладной лингвистики*, Москва 2004.
- Кожухова Л.В., *Речевой акт обращения*, „Вестник Ставропольского государственного университета. Филологические науки”, 48, 2007, с. 80–85.
- Коробкова Е.В., *Личное имя в структуре художественного текста (когнитивный аспект)*, „Вестник Московского государственного лингвистического университета”, 554, 2008, с. 187–192.
- Костомаров В.Г., *Русский речевой этикет. Обращения, формулы приветствия, прощания, благодарности*, „Русский язык за рубежом”, 1, 1967, с. 56–62.
- Кронгауз М.А., *Семантика*, Москва 2001.
- Кульпина В.Г., Татаринов В.А., *О реконцептуализации проблем перевода и переводной лексикографии в трудах польских языковедов*, „Вестник Московского университета”. Серия 22, *Теория перевода*, 2, 2014, с. 171–192.
- Лихачева А., *Лексика родства в русской коммуникативной культуре*, „Kalbu Studijos” („Studies About Languages”), 19, 2001, с. 106–112.
- Михальчук Т.Г., *Русский речевой этикет. Практикум*, Минск 2016.
- Мишлянов В.А., *Средства адресации в русском и польском языках (к проблеме грамматической интерпретации фатических компонентов высказывания)*, „Przegląd Rusycystyczny”, 4 (96), 2001, s. 30–35.
- Нестерова Т.В., *Прагматика обращений-антропонимов*, „Русский язык за рубежом”, 4, 2001, с. 14–20.
- Николенко О.Ю., *К вопросу о разграничении синонимии и формальной вариативности наименований родства*, „Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 9. Филология. Востоковедение. Журналистика”, 3, 2015, с. 129–137.
- Николенко О.Ю., *Использование терминов родства в качестве общих обращений*, http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2007_3-2_55.pdf [dostęp: 6.02.2019].
- Новиков Л.А., *Семантика русского языка*, Москва 1982.

- Обвинцева Н.В., *Лексико-семантическая группа родственных отношений в русском и английском языках как отражение языковой картины мира*, „Вестник Челябинского государственного университета”, 31 (322), 2013, Филология. Искусствоведение, Вып. 84, с. 113-115.
- Полонский А.В., *Категориальная и функциональная сущность адресатности*, Москва 1999.
- Проничев В.П., *Синтаксис обращения (на материале русского и сербскохорватского языков)*, Ленинград 1971.
- Проничев В.П., *Именные односоставные предложения в русском литературном языке в сопоставлении с сербскохорватским (автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук)*, Ленинград 1991.
- Суперанская А.В., *Структура имени собственного (фонология и морфология)*, Москва 1969.
- Суперанская А.В., *Общая теория имени собственного*, Москва 1973.
- Толкачев А.И., *К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке XI–XV вв.*, „Историческая ономастика”, Москва 1977, с. 98–128.
- Федулова У.М., *Стилистические функции обращения*, „Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина”, 1, 2014, т. 1, с. 239–242
- Формановская Н.И., *Речевой этикет и культура общения*, Москва 1989.
- Формановская Н.И., *Обращение с точки зрения коммуникативно-прагматического подхода [в:] Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения)*, Вып. 3, Красноярск 2000, с. 83–88.
- Червинский П., *Формы личных имен русского речевого употребления. Обиходно-нейтральные образования и некоторые их производные*, Katowice 2012.
- Чернявская Т.Н., Милоставская К.С., Ростова Е.Г., Фролова О.Е., Борисенко В.И., Вьюнов Ю.А., Чуднов В.П., *Большой лингвокультуроведческий словарь*, <https://lingvostranovedcheskiy.academic.ru/35/БАРЬШНЯ> [dostęp: 30.10.2019].
- Широкова А.Г., Васильева В.Ф., Изотов А.И., Ананьева Н.Е., *Сопоставительное изучение грамматики и лексики русского и западнославянских языков*, Москва 1998.
- Щерба Л.В., *Языковая система и речевая деятельность*, Ленинград 1974.
- Якобсон Р., *Лингвистика и поэтика* (перевод с английского И.А. Мельчука) [в:] *Структурализм: „за” и „против”*, ред. Е.Я. Басин, М.Я. Поляков, Москва 1975, с. 193–230.
- Янко Т.Е., *Стереотипы звучащей речи: интонация обращений [в:] Стереотипы в языке, коммуникации и культуре*, ред. Л.Л. Федорова, Москва 2009, с. 524–536.
- Янко Т.Е., *Обращения в структуре дискурса [в:] Логический анализ языка. Моно-, диа-, полилог в разных культурах*, ред. Н.Д. Аругьюнова, Москва 2010, с. 456-468, <https://studylib.ru/doc/2701724/obrashheniya-v-strukture-diskursa> [dostęp: 27.04.2020].
- https://www.efremova.info/word/ni_cherta.html#.XVNEr0VXRiU [dostęp: 14.08.2019].
- <https://mindhunterki.wordpress.com/mutylacja/> [dostęp: 20.08.2019].
- <http://www.laboratoriumjezykowe.uw.edu.pl/?encyclopedia=zazdro> [dostęp: 19.10.2019].
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Kara_mutylacyjna [dostęp: 20.08.2019].
- <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/136587/чонок> [dostęp: 11.03.2019].
- <http://wczepkurodzona.pl/mow-mi-siostro-jak-zwracac-sie-do-pielegniarki/> [dostęp: 9.01.2019].

WYKAZ STOSOWANYCH SKRÓTÓW

- ISJP I – *Inny słownik języka polskiego*, tom 1: A-Ó, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
- ISJP II – *Inny słownik języka polskiego*, tom 2: P-Ż, red. M. Bańko, Warszawa 2000.
- STJ – Gołąb Z., Heinz A., Polański K., *Słownik terminologii językoznawczej*, Warszawa 1968.
- USJP A-J – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, A-J, red. S. Dubisz, Warszawa 2006.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, red. P. Żmigrodzki, www.wsjp.pl
- WSPR – Hessen D., Stypuła R., *Wielki słownik polsko-rosyjski*, Warszawa 1979.
- БТСРЯ – *Большой толковый словарь русского языка*, ред. С.А. Кузнецов, www.udarenieru.ru.
- НСРЯ – *Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный*, Т.Ф. Ефремова, Москва 2000, www.udarenieru.ru.
- СРЯ – *Словарь русского языка*, ред. А.П. Евгеньева, Москва 1999, www.udarenieru.ru.

WYKAZ TABEL

Tabela 1. Klasyfikacja form nominalnych (na podstawie E. Tomiczka)	21
Tabela 2. Charakterystyka porównawcza nazw adresata oceniających pod względem racjonalnym i emocjonalnym (według A. W. Połonskiego)	25
Tabela 3. Potencjalne znaczenia wyizolowanej formy adresatywnej	32
Tabela 4. Funkcje pragmatyczne zwrotów adresatywnych	35
Tabela 5. Nacechowanie wybranych zwrotów adresatywnych w mowie przedstawicieli konkretnych grup społecznych	62
Tabela 6. Rosyjskie ekwiwalenty tekstowe wybranych imion polskich w formie zdrobnionej z uwzględnieniem płaszczyzn funkcjonalnych	100
Tabela 7. Wybrane derywaty imion własnych z sufiksem <i>-k-</i>	113
Tabela 8. Rosyjskie odpowiedniki zwrotu <i>kochanie</i> w badanym materiale	181
Tabela 9. Wołaczowe formy apelatywne i ich rosyjskie ekwiwalenty tekstowe (na podstawie analizowanego materiału)	189
Tabela 10. Przymiotniki substancywizowane i rzeczowniki o odmianie przymiotnikowej w funkcji zwrotów adresatywnych	220
Tabela 11. Adresatywy homonimiczne z nazwami stanów emocjonalnych	221
Tabela 12. Zwroty adresatywne z komponentem <i>mój/моё</i> w oryginale i w przekładzie	222

WYKAZ SCHEMATÓW

Schemat 1. Funkcje zwrotów adresatywnych wyrażonych imieniem własnym	81
Schemat 2. Zależność między ekspresywnymi zwrotami adresatywnymi i ekspresywnymi przezwiskami	129
Schemat 3. Propozycja podziału ekspresywnych zwrotów do adresata	158
Schemat 4. Propozycja definicji ekspresywnych zwrotów adresatywnych	159
Schemat 5. Elementy strukturalne wybranej grupy wyzwisk	223

Резюме

ОБРАЩЕНИЯ В ПОЛЬСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Предметом исследования в настоящей работе был сравнительный анализ польских адресатных форм и их русских переводных эквивалентов. Фактический материал был отобран из современной бытовой прозы на польском языке и ее русских переводов. Корпус параллельных текстов включает в себя диалогические реплики, в составе которых имеется обращение.

В зависимости от типа используемой адресатной формы в тексте перевода применяются как словарные эквиваленты (эта закономерность относится в основном к терминам родства), так и контекстуальные соответствия, не указанные в словарях. Хотя анализируемые формы не вступают в синтаксическую связь с другими словами в предложении, и теоретически их легко опустить в переводе, не вызывая необходимости в дополнительных изменениях структуры целевого предложения, это случается редко.

Данный факт может свидетельствовать о крайне важной роли рассматриваемых единиц в межличностном общении. Обращения не только выполняют функцию именованья адресата, но являются также проявлением отношения говорящего к нему. Кроме того, они могут выражать характеристики как отправителя, так и получателя сообщения, отражать связывающие их отношения и эмоциональное состояние говорящего, а также целенаправленно или неосознанно влиять на слушающего.

С точки зрения синтаксиса, обращение – это компонент, не входящий в структуру предложения, а только его дополнительная часть, которая, благодаря соответствующей интонации, выделяется в потоке речи. На письме, в свою очередь, адресатные формы должны выделяться запятой (при отсутствии восклицательного знака). Данная концепция согласуется с прагматическим подходом, предполагающим возможность определить обращение как самостоятельный речевой акт с иллокуцией призыва. Можно сказать, что адресатные формы близки к директивам, поскольку привлечение внимания адресата высказывания можно рассматривать как изменение экстралингвистической реальности, которое происходит в результате использования вышеупомянутых речевых актов. Однако подобная интерпретация не является универсальной, поскольку оказывается подходящей для обращений, которые употребляются самостоятельно, являясь отдельной репликой, или же занимают место в абсолютном начале реплики. Интерпозиция или постпозиция способны удалить функцию призыва, порождая различные задачи, среди которых фатическая функция выходит на первый план. Адресатные формы могут усилить, изменить, дополнить значение директивных или комиссивных

речевых актов, сделать ассертивные акты более убедительными, усилить передачу экспрессивов, в роли которых они способны выступать и самостоятельно.

Проведенный анализ показал, что классификация обращений является довольно сложной проблемой. Несмотря на наличие в литературе предмета последовательных делений (я имею в виду, например, типологию, предложенную Э. Томичеком, и ряд номинаций, используемых в адресатной функции, представленный А.В. Полонским), различные факторы позволяют отнести конкретную номинацию к нескольким группам одновременно. К примеру, уменьшительная форма имени собственного должна быть отнесена как к антропонимам, так и к экспрессивным формам, поскольку наличие деминутивного суффикса не может оставить номинацию нейтральной. Аналогичная ситуация и с уменьшительными формами терминов родства – суффиксальные модификации связаны с появлением эмоциональной окраски. Кроме того, возможности переносного употребления, прагматического сдвига, десемантизации некоторых лексем, используемых в адресатной функции, или обоснованного „подозрения” к деминутивам, которые принципиально отличаются „приятной” семантической доминантой, как на иронию, требуют рассмотрения обращений в конкретной текстовой среде, интерпретации в зависимости от контекста использования, учета всех компонентов коммуникативного акта. Положительная или отрицательная оценка может быть неотъемлемой частью значения слова или ситуативным компонентом.

Анализ параллельных текстов обеспечивает идентичность конситуации в высказываниях обоих сравниваемых языков. В принципе, можно было бы сделать вывод, что любое обращение может быть отнесено к категории экспрессивных, поскольку прагматический характер экспрессивности заключается в стремлении говорящего воздействовать на получателя информации наиболее эффективным образом. При этом экспрессивность всегда связана с говорящим, с его психическим и ментальным состоянием, которое всегда оказывает хотя бы малейшее воздействие на адресата. Это не всегда сознательное действие со стороны говорящего, но, по моему мнению, оно никогда не остается нейтральным. Если основной целью адресата является сосредоточение внимания, то директивный характер здесь неоспорим, потому что перлокутивным эффектом является очевидное изменение экстралингвистической реальности. С другой стороны, если обращение выполняет фатическую функцию, это может способствовать поддержанию коммуникации и „подогреву”, по словам К. Писарковой, канала контакта. В результате адресат постоянно слушает, проявляет интерес, знает, что произнесенное содержание направлено непосредственно ему. Номинации, проанализированные в данной работе как экспрессивные, являются косвенным способом похвалы, оскорбления или оказания давления. Сопровождая различные речевые акты, они усиливают или изменяют их иллокутивный потенциал. Таким образом, нельзя ставить под сомнение наличие импрессивной функции. Экспрессия также очевидна, потому что каждый раз, когда говорящий обращается к адресату, кажется, что он скрыто выражает дополнительное содержание, например:

„Я обращаюсь к тебе таким образом, потому что я уважаю тебя”

„Я обращаюсь к тебе таким образом, потому что я хочу обидеть тебя”

„Я обращаюсь к тебе таким образом, потому что я тебя люблю”

„Я обращаюсь к тебе таким образом, потому что я тебя не люблю”

„Я обращаюсь к тебе таким образом, потому что я хочу доставить тебе удовольствие”

„Я обращаюсь к тебе таким образом, потому что я хочу тебя расстроить”

Причина/намерение/желание, названные в придаточной части приведенных выше объяснений, вытекают из конкретных мотивов, имеют определенную основу, неразрывно связанную с эмоциональной сферой говорящего, а вербализация ощущений, даже косвенная, может считаться проявлением экспрессии. Экспрессивная функция некоторых обращений может усиливаться за счет наличия в их структуре атрибутивных форм.

Основное различие между системами обращений польского и русского языков заключается в отсутствии звательного падежа в парадигме русского существительного. Но это не меняет факта, что обязательное выделение обращений запятыми на письме и, прежде всего, соответствующая интонация высказывания однозначно указывают на вокатив. Более того, в современном русском языке можно наблюдать применение существительных первого склонения с усеченным окончанием в функции обращения (например, *мам, Тань*), а невозможность использования таких форм в описательной функции свидетельствует, бесспорно, об их адресативном характере. В польском языке, в свою очередь, несмотря на наличие звательного падежа, обращения часто выражаются именительным. По мнению некоторых исследователей, это объясняется некоторой небрежностью по отношению к языку, но упомянутое явление становится все более распространенным, и каждое употребление именительного в адресатной функции следует рассматривать в конкретном контексте. Кроме того, в обоих языках существуют лексемы, основной семантической особенностью которых является адресатность (например, *kochanie, милочка*). Они не используются ни в дескриптивной, ни в оценочной функции, и поэтому не действуют как актанты и предикаты.

В каждом из сравниваемых языков можно указать наиболее типичные адресатные формы. В польском языке это форма *proszę pani/proszę pana*, на которую не распространяется настоящий анализ из-за ее аналитического характера. В русском языке культурно-специфической формой является *имя и отчество*. Это обращение используется к знакомому собеседнику, с которым не установились *ты-отношения*. Вышеупомянутая польская адресатная форма является довольно универсальной и очень практичной, так как не требует дополнительных знаний об адресате речи. Поэтому она может использоваться как по отношению к незнакомому, так и по отношению к знакомому человеку, являясь вежливой формой. Однако, в некоторых кругах применяются определенные почетные или ученые звания, что, с одной стороны, облегчает выбор подходящего обращения, а с другой – может способствовать бестактности, если обязательные формулы не известны говорящему. *Имя и отчество* невозможно применить по отношению к незнакомому – в таком случае функцию обращения чаще всего выполняют глагольные формы *извините* и *простите*.

Как польский, так и русский языки предоставляют своим пользователям большие возможности в области создания деминутивных и гипокористических форм, что подтверждается анализируемым материалом. В исследуемых текстах

переводов присутствуют уменьшительные и ласкательные формы, отражающие звучание исходных формул (что может показаться чуждым для русскоязычного читателя), а также варианты, созданные с помощью суффиксов целевого языка. Что касается имен собственных, бывает, что деминутивная форма в целевом тексте соответствует официальной форме из оригинального текста, или наоборот. Подобная ситуация существенно не влияет на качество/информативность перевода, так как идентификационная функция выполняется. С другой стороны, это может вызывать незначительные расхождения, касающиеся общей характеристики высказывания, которые могут быть заметны, тем более что исследование параллельных текстов гарантирует идентичный прагматический контекст. Добавляя соответствующий суффикс, мы не только образуем новое слово, но и модифицируем его значение. Деминутивные формы в роли обращений (в первичном смысле) представляют собой номинации, дополненные дозой положительного чувства, испытываемого по отношению к называемому человеку. Уменьшительные и ласкательные формы – одна из основных черт языка любви и чувств. Именам собственным в уменьшительной форме свойственна экспрессивность, потому что говорящий хочет использовать их не только для того, чтобы назвать собеседника, но также для выражения своего отношения к нему. Типичным для обоих языков является наличие в структуре обращения десемантизированного указательного местоимения *tój/mój*. Роль этой лексемы можно сравнить с задачами, выполняемыми уменьшительными суффиксами.

К каждому человеку можно обратиться с помощью бесконечного количества номинаций, потому что мы все вступаем в различные семейные, социальные и более или менее официальные отношения. Некоторые из них предполагают, правда, ограниченные возможности адресации, что не меняет того факта, что иные же открывают безграничное поле для языкового творчества, ср.:

Różnie do mnie mówił: ty, pani, dziewczynko, maleńka... a jak o mnie myślał?

Преподаватель по-разному меня называл: на „ты”, на „вы”, девочка, маленькая... А как он думал обо мне? (TDT)

Определенная адресатная форма не всегда соответствует ожиданиям адресата речи. Опуская оскорбления, которые сами собой представляют обидные номинации, можно отметить, что в определенных ситуациях и отношениях мы захотим услышать не только конкретное содержание высказывания, но и обращение с соответствующей окраской, которая не всегда совпадает с лексическим решением, принятым говорящим:

Nie wiem, czy chcę brać ślub z mężczyzną swojego życia, który do napisania ma jedno: Judyta! Mógłby palant napisać „kochana”, „jedyna”, „słońce”, ewentualnie nawet „misiaczku”, ale nie! Sucho i konwencjonalnie „Judyta”! A co to, nie ma zdrobnień? Judytčko nawet przecierpiałabym.

Не уверена, правда, будет ли у меня желание расписываться с мужчиной своей мечты, который в состоянии написать лишь „Юдита”! Мог бы, болван, написать „любимая”, „единственная”, „солнце мое”, ну в крайнем случае „киска”, так нет! Сухо и официально: „Юдита”! Разве нет уменьшительных форм? Я бы стерпела даже „Юдиточку”. (JWP)

Цитируемый фрагмент текста, может быть, в несколько шутливой форме, но изображает ожидание или потребность героини, которая, услышав другие обращения, почувствовала бы себя особенной, единственной, самой важной для любимого человека. Мне кажется, что такая свободная и совершенно ненаучная рефлексия все-таки может свидетельствовать о важной роли обращений в межличностном общении.

Категория вежливости выполняет прежде всего прагматическую функцию выражения уважения к собеседнику. Обращения, будучи показателями межличностных отношений, оценок и чувств, представляют собой важный компонент речевого этикета. Их разнообразие и многофункциональность создают широкий спектр интересных исследовательских проблем, одна из которых и являлась предметом настоящего исследования. Важным вопросом оказывается изучение обращений и их функций в зависимости от того, какое место они занимают в структуре реплики, или изучение номинаций, функционирующих в различных средах или субкультурах. На мой взгляд, любой сравнительный анализ, ведущий к выявлению сходств и различий в использовании конкретных обращений, следует рассматривать как ценный, так как имеет большое значение в дидактической, переводческой и лексикографической практике. Результаты подобных исследований могут быть успешно использованы для формирования коммуникативной компетенции.

Summary

FORMS OF ADDRESS IN POLISH AND RUSSIAN

The subject of the present work was a comparison of address phrases used in Polish and their Russian translation equivalents. The corpus of two texts necessary to publish the assumed contrastive analysis was created from batches of dialogue containing address forms, noted in prose literary works written for a popular audience.

Depending on the type of address form used in the text, the translation applies to all dictionary equivalents (these recommendations mainly concern kinship terms), as well as contextual realizations not recorded in lexicographic studies. In the case of translation of proper names, transpositions and translocations are used. Nevertheless, the analysed forms are not included in the constituent components with other words in the sentence and theoretically it is easy to omit them in the translation, without causing the need for additional structural changes, such situations are decidedly incidental. This fact may prove the very important role of the discussed units in interpersonal communication. Apart from the function of naming the addressee, they are also a manifestation of the speaker's attitude towards him, they can express the characteristics of both the sender and the recipient of the message, reflect their relationship and the speaker's emotional state, as well as intentionally or unconsciously influence the listener.

From the point of view of syntax, the address phrase is not an element that is part of the sentence structure, but only an additional part of it, which, thanks to the appropriate intonation setting, stands out in the flow of speech. Such a demarcation is also reflected in writing, where it should be separated by commas (if it is not followed by an exclamation point). This concept is consistent with the pragmatic approach, assuming the possibility of defining it as an independent speech act with the illocution of recall. Thus, address forms are close to directive acts, because attracting the attention of the recipient of a statement can be treated as a change in the extra-linguistic reality that takes place as a result of the implementation of the aforementioned speech act. However, such an interpretation is not universal as it turns out to be appropriate for address phrases in the front position or used independently. The middle or end positions may bear the role of an appeal, thus generating different tasks, among which the phatic function comes to the fore. Address phrases can intensify, modify or supplement the meaning of directive acts or commissives, make assertions more credible or strengthen the message of expressive acts, in which they are also able to appear independently.

The conducted analysis showed that the classification of address phrases is not an obvious matter. Despite the presence of coherent and consistent divisions in the literature on the subject (for example, the typology proposed by E. Tomiczka and the ordering of nominations used in the addressing function presented by A.W. Połonski), various factors, and in particular the formation of suffixal derivatives characteristic of both

languages, mean that a specific nomination can be applied to several groups simultaneously. The diminutives of a proper name should be classified both as anthroponyms and expressive phrases, because the presence of a diminutive suffix does not leave the nomination neutral. The situation is similar with diminutive terms of kinship – suffixal modifications are associated with the introduction of an emotional tint. In addition, the possibility of using a figurative, pragmatic shift, desemantization of some lexemes used in the addressing function or a justified "suspicion" of a diminutive, which is essentially distinguished by the 'nice' semantic dominant, of an ironic character, requires consideration of address forms in a specific textual environment, interpretation in relation to the context of use, taking into account all elements of the act of communication. A positive or negative assessment may be an inherent component of the meaning of a word or a situational component.

The analysis of two texts ensures the identity of the consituation in the statements of both compared languages. In principle, it could be said that each address form can be classified as expressive, because the pragmatic nature of expressiveness consists in the speaker's striving to influence the recipient of information in the most effective way, and it is always related to the speaker, his psyche and mental state, which is never without at least a slight impact on the recipient. This is not always a deliberate action on the part of the speaker but, in my opinion, it is never indifferent. If the main goal of the address phrase is to focus attention, then the directive character is unquestionable here, because the perlocutionary effect is an obvious change in the extralinguistic reality. If, on the other hand, the phrase has a phatic function, the effect may be to maintain communication, and to warm up, in K. Pisarkowa's words, the contact channel. The result is that the addressee is constantly listening, shows interest and knows that the spoken content is directed straight to him. The nominations analysed in this work as expressive are an indirect way of praising, insulting, and exerting pressure, thus accompanying various speech acts, enhancing or modifying their illocutionary potential. Therefore, the presence of the impressionistic function should not be called into question. The expression is also self-evident, since each time the speaker uses the phrase to the addressee, he seems to be expressing additional content implicitly, for example:

- 'I address you this way because I respect you'
- 'I address you this way because I want to offend you'
- 'I address you this way because I like you'
- 'I address you this way because I don't like you'
- 'I address you this way because I want to please you'
- 'I address you this way because I want to upset you'

The cause/intention/desire named in the subordinate part of the above explanations results from specific motives, it has a specific basis inextricably linked with the emotional sphere of the sender of the statement, and the verbalization of experience, even indirect, can be considered a manifestation of expression. The expressive function of some phrases may be enhanced by the coexistence of attributive forms in their structure.

The main difference between the Polish and Russian address systems seems to be the lack of vocative in the Russian noun paradigm. However, this does not change the fact that the obligatory separation of phrases with commas in a written text and, above all, the appropriate intonation of statements clearly indicate a vocative. In addition, in

modern Russian we can observe the phenomenon of cutting off the endings of nouns of the first declension precisely in the sense of the vocative (e.g. *мам, Тань*), and the inability to use such forms in a descriptive role undoubtedly proves their addressative character. On the other hand, in Polish the vocative is often replaced with a nominative. According to some researchers, this applies to a less careful variety of language, but the phenomenon is common and spreading to increasingly wider circles, and each such use should be considered in a specific situation justifying the use of nominative in a vocative function. In addition, in both languages there are lexemes whose main semantic feature is addressability (e.g. *kochanie, млочка*). They are not used in either a descriptive or evaluative function, so they do not appear as an actant or predicate.

In each of the compared languages, the most typical forms of addressing the listener can be indicated. While in Polish there is the form *proszę pani/proszę pana*, not covered by the analysis due to its analytical nature, which is inconsistent with the assumptions of the study, in Russian the culturally specific form is the proper name in combination with the patronymic, and this is the form used for adults, acquaintances with whom the interlocutor is not on first-name terms (*na ty*). The above-mentioned Polish address phrase is a fairly universal, very convenient form, as it does not require additional knowledge about the addressee, so it can be used both in relation to a stranger as well as a person we know well and it will be a polite form. However, in some environments a specific title is required, which, on the one hand, facilitates the selection of an appropriate phrase, and on the other hand, may lead to the committing of a faux pas, if the speaker does not know the applicable formulas. On the other hand, the Russian form with the structure *имя + отчество* requires, of course, knowledge of the first name and paternal name, so it is not possible in a situation when the utterance is addressed to an unknown recipient – then the verb forms *извините і простите* play the role of the phrase.

Both Polish and Russian provide their users with great opportunities to create diminutive and hypocoric forms, which is also confirmed by the material analysed. In the text of the translation, there are diminutives reflecting the sound of the original formulas, which may be a sign of alienation for the Russian-speaking reader, as well as variants created with the use of suffixes of the target language. When it comes to proper names, it happens that a name in a diminutive form corresponds to a register form, or vice versa. Such a situation does not affect the quality/informativity of the translation as the identification function is fulfilled. On the other hand, it may cause minor discrepancies in terms of the general characterization of the statement, which may be noticeable, the more so as research conducted on two texts guarantees an identical pragmatic context. By adding the appropriate suffix, we not only modify the word, but also what it means. In such a system, diminutive forms as ways of addressing the listener (in the primary sense) are nominations supplemented with a dose of positive feeling towards the person being named. Diminutives are one of the essential features of the language of love and affection. Proper names in a diminutive form are appropriate for increased expression, because the speaker wants to use them not so much to name the interlocutor, but to express their attitude towards them. In both languages it is also characteristic to add the desemantized pronoun *мój/моў* to the vocative. The role of this element can be compared to the tasks carried out by diminutive suffixes.

Each person can be addressed with the help of an infinite number of nominations, as we enter into various family, social and more and less official relationships. Some of them

assume the possibility of addressing limited, even single, variants, which does not change the fact that others, in turn, open up an unlimited field for language creativity. Cf.:

Różnie do mnie mówił: ty, pani, dziewczynko, maleńka... a jak o mnie myślał?

Преподаватель по-разному меня называл: на „ты”, на „вы”, девочка, маленькая... А как он думал обо мне? (TDT)

(He spoke to me in various ways: ty, pani, dziewczynko, maleńka ('you, madam, little girl, little one') ... and how did he think of me?)

It is not always the case that a given phrase meets the expectations of the recipient of the statement. Apart from insults, which are already by definition offensive nominations, it may happen that in specific situations and relationships we want to hear not only the specific content of the statement, but an appropriately marked address form addressed to us, which does not always turn out to be consistent with the lexical decision that is taken by the sender:

Nie wiem, czy chcę brać ślub z mężczyzną swojego życia, który do napisania ma jedno: Judyta! Mógłby palant napisać „kochana”, „jedyna”, „słońce”, ewentualnie nawet „misiaczkę”, ale nie! Sucho i konwencjonalnie „Judyta”! A co to, nie ma zdrobnień? Judytka nawet przecierpiałabym.

He уверена, правда, будет ли у меня желание расписываться с мужчиной своей мечты, который в состоянии написать лишь „Юдита”! Мог бы, болван, написать „любимая”, „единственная”, „солнце мое”, ну в крайнем случае „киска”, так нет! Сухо и официально: „Юдита”! Разве нет уменьшительных форм? Я бы стерпела даже „Юдиточку”. (JWP)

(I don't know if I want to marry the man of my life who has only one thing to write: "Judyta" ('Judith')! A jerk could write „kochana”, „jedyna”, „słońce” ('sweetheart', "one-and-only", "sun"), possibly even „misiaczkę” ('little bear'), but no! Dry and Conventional "Judyta"! What's this, are there no diminutives? Judytka, I would even suffer.)

The quoted fragment, perhaps in a somewhat playful way, presents the expectations, and even the need of the protagonist who, thanks to the appropriate address forms, would feel special, the only one, the most important for her loved one. It seems to me that such a loose and completely unscientific reflection may, despite everything, testify to the importance of address forms in interpersonal communication.

The category of politeness plays primarily the pragmatic function of expressing respect for the interlocutor. Address phrases, being exponents of interpersonal relations, mutual attitudes, evaluations and feelings, constitute an important component of linguistic etiquette. Their diversity and multi-functionality create a wide range of engaging research problems, one of which is the subject of this work. An important research issue seems to be the observation of address phrases and their functions depending on the place they occupy in the structure of statements, or the study of nominations functioning in different environments or subcultures. In my opinion, all comparative analyses leading to the identification of similarities and differences in the use of specific address forms should be considered valuable, which is of great importance in didactic, translation and lexicographic practice. The results of similar explorations can be successfully used to shape communication competence.



ISBN 978-83-7996-880-0